

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

तामयीग लिपिमा तामाडभाषाको मानकलेखन

ॐ नमो भगवते

ग ग ग ग

क क क क

ख ख ख ख

घ घ घ घ

ङ ङ ङ ङ

च च च च

ज ज ज ज

झ झ झ झ

ञ ञ ञ ञ

ट ट ट ट

ॐ नमो भगवते

ग ग ग ग

क क क क

ख ख ख ख

ङ ङ ङ ङ

च च च च

ज ज ज ज

झ झ झ झ

ञ ञ ञ ञ

वसुदेवाय नमः

व व व व

श श श श

स स स स

ह ह ह ह

अजितमान तामाड

राजेन्द्र थोकार

सिजार तामाड

रामः तेन मेरुकिन् रणार ह्युल्ला तामाडु गौबि गेह्वराशम
 तामाडु रैनपोहगुला डुनराडु मूला
 हिम. ता. गौ. रं.

प्रथम अन्तराष्ट्रिय तामाडु भाषा र विधि गोष्ठी सिक्किम गान्तोक, भारत २०५२ पीच १ र २ गते

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

तामयीग लिपिमा तामाङभाषाको मानकलेखन

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥
 ग ग ग ग
 उ उ उ उ
 ऋ ऋ ऋ ऋ
 ए ए ए ए
 अ अ अ अ
 इ इ इ इ
 ई ई ई ई
 ओ ओ ओ ओ
 औ औ औ औ

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥
 ग ग ग ग
 उ उ उ उ
 ऋ ऋ ऋ ऋ
 ए ए ए ए
 अ अ अ अ
 इ इ इ इ
 ई ई ई ई
 ओ ओ ओ ओ
 औ औ औ औ

द्वितीय गीत
 ग ग ग ग ग ग
 उ उ उ उ उ उ
 ऋ ऋ ऋ ऋ ऋ ऋ
 ए ए ए ए ए ए
 अ अ अ अ अ अ
 इ इ इ इ इ इ
 ई ई ई ई ई ई
 ओ ओ ओ ओ ओ ओ
 औ औ औ औ औ औ

अजितमान तामाङ
 राजेन्द्र थोकार
 सिजार तामाङ

རྒྱུ་ཤིང་འབྲུག་ རྒྱུ་ཤིང་འབྲུག་ (कृति)	རྒྱུ་ཤིང་འབྲུག་ རྒྱུ་ཤིང་འབྲུག་ རྒྱུ་ཤིང་འབྲུག་
རྒྱུ་ཤིང་འབྲུག་ (कृतिकार)	तामयीग लिपिमा तामाङभाषाके मानकलेखन अजितमान तामाङ,
རྒྱུ་ཤིང་འབྲུག་ ने र रे-लावा (आर्थिक सहयोग)	राजेन्द्र थेकार र सिजार तामाङ १. आदिवासी जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान, केन्द्रीय कार्यालय जावलाखेल, ललितपुर २. सन्तबहादुर तामाङ, यु.के., ३. दिबबहादुर तामाङ, यु.के.
རྒྱུ་ཤིང་འབྲུག་ (प्रकाशक)	अजितमान तामाङ
© རྒྱུ་ཤིང་འབྲུག་ (सर्वाधिकार)	सर्वाधिकार प्रकाशकमा रहने छ। यसके स्रोत खुलाएर उपयोग गर्न सकिने छ।

ISBN: 978-9937-2-3566-2

རྒྱུ་ཤིང་འབྲུག་ थेन्बा ले (प्रकाशन वर्ष)	རྒྱུ་ཤིང་འབྲུག་ རྒྱུ་ཤིང་འབྲུག་ नाम्दुङ-ला, फाओ-युम येओ-ले, (अग्नी-स्त्री खराये तत्वीय वर्ष), नेपाल सम्बत ११३१ (May 2011 CE)
རྒྱུ་ཤིང་འབྲུག་ རྒྱུ་ཤིང་འབྲུག་ डेनरी थेन्बा (प्रथम संस्करण)	རྒྱུ་ཤིང་འབྲུག་ १००० प्रति
རྒྱུ་ཤིང་འབྲུག་ (मुल्य)	Rs 65/- NC/IC URO 3/- (संस्थागत मुल्य: Rs 5001/-) मात्र।
རྒྱུ་ཤིང་འབྲུག་ (मुद्रणालय)	शारदा प्रिन्टिङ प्रेस, न्यूप्लाजा पुतली सडक, काठमाडौं

ॐ ॥ किं यथा ५०८८ ॥ श्री ५८॥
नेपाल तामाङ घेदुङ
NEPAL TAMANG GHEDUNG
राष्ट्रिय कार्यकारिण केन्द्रीय सचिवालय, काठमाडौं
टेलिफोन नं. ९७८-४२४३९४०

Mailing Address:

Kathmandu, Nepal
Tel: 977-1-4243940
E-mail: ghedung@enet.com.np
Web: www.tamangghedung.org

शुभकामना सन्देश

लेखक त्रयको मेहनत र कसरतबाट 'तामयीग लिपिमा तामाङभाषाको मानकलेखन' पुस्तक प्रकाशित हुन लागेकोमा हामी खुशी व्यक्त गर्दछौं । तामाङ भाषाको लिपि र मानक विकास क्रममा यस प्रयत्नले विशेष महत्व राख्ने कुरा आफैमा तथ्य हो । लामो समयदेखि तामाङ समुदायले तामयीग लिपिमा तामाङ भाषाको मानक लेखनको स्पष्ट खाकाको अभाव महसुस गरिरहेका थिए । यस पुस्तकले त्यस कठिनाईको पुरा गर्ने अपेक्षा गर्न सकिन्छ । नेपाल तामाङ घेदुङ लगायत अखिल भारतीय तामाङ बौद्ध संघ र लिखिकम तामाङ बौद्ध संघको लामो मेहनत र खोज पछि विकास गरिएको तामयीग लिपिको विकासमा यसले महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउने आशा गर्दछौं ।

अन्तमा, यसका लागि लेखक त्रयलाई धन्यवाद दिदै उत्तरोत्तर प्रगतिको कामना पनि गर्दछौं ।

कुमार योन्जन तामाङ

केन्द्रीय अध्यक्ष,

नेपाल तामाङ घेदुङ, केन्द्रीय कार्यालय ।

“सम्पूर्ण उत्पिष्टीत तामासहरू एक भोजी ।”

ॐ॥५॥८॥ रसतेय सुगते कुरुत नमः॥

तामाङ राष्ट्रिय मुक्ति मोर्चा, नेपाल

केन्द्रीय समिति

Tamang National Liberation Front, Nepal

Central Committee

प. सं.:

च. नं.:

मिति: ..... 1 Jun 2011

शुभकामना

नेपालमा बोलिने भाषाहरु मध्ये तामाङ पाँचौं ठूलो भाषा हो। तामाङभाषाको विकासमा राज्यले सकरात्मक रूपमा सहयोग नगरी रहेको अवस्थामा तामाङभाषामा पठन पाठनको व्यवस्था गर्नकामागि मानक लेखनको स्थापना र विकास गर्नु अपरिहार्य हुन्छ। तामाङभाषामा विगत देखि नै निरन्तर तामाङभाषा र लिपिमा काम गर्दै आउनु भएका भाषाविज्ञ विद्वान लेखक ज्ञय अजितमान तामाङ, राजेन्द्र पोखरे र सीमान तामाङले आफूले हातिल गरेका भाषाविज्ञानको ज्ञान र विज्ञतालाई आम तामाङभाषी जनताको हितमा र पक्षमा 'तामयिग लिपिमा तामाङ भाषाको मानकलेखन' पुस्तक लेख्न बड प्रकशित गर्न सायेशमा हामी हाडो गोर्चाको तर्फबाट खुशी तथा आभार व्यक्त गर्दछौं।

तामाङ्गामी जनताले प्रथम अन्तर्राष्ट्रिय तामाङ सम्मेलन २००२) समेतबाट तामाङ लिपिको रूपमा मान्यता प्रदान गरिसकेको तामाङ जातिको पहिचान तामाङ्गमाषाको आधिकारिक लिपि ताम्थीय तामाङ लिपि र यसको मानकलेखनको विकास क्रममा यस सञ्जालाभक्त कार्यले नयाँ आयाम धपिने आशा लिएका छौ ।

विगत नामो कलहण्ड देखि तामाङ हिन्दुधर्म अपनाउँदै आएको तामचींग तामाङ लिपिमा तामाङ भाषाको मानकलेखनको स्पष्ट खाकाको आवश्यकता महसुस गरिरहेको अवस्थामा यो पुस्तकको प्रकाशनले त्यो आवश्यकतालाई पूरा गर्नेछ भन्ने हाम्रो मोर्चा अपेक्षा गर्दछ ।

हाम्रो मोर्चाले समेत मान्यता प्रदान गर्दै आएको र तामाङ जतिको सामाजिक संगठनहरू नेपाल तामाङ धेदुङ लगायत अखिल भारतीय तामाङ बौद्ध संघ र सिक्किम तामाङ बौद्ध संघको साथो मेहनत र खोज पछि विकास गरिएको यस तामाङीय निपिको विकासमा यो पुस्तकको प्रकाशनाले नभन्दा धेरै महत्त्वपूर्ण योगदान पुर्याउने विश्वास लिएकाछौं ।

अन्तमा, भाषाविज्ञ लेखक त्रयलाई धन्यवाद ज्ञापन सहित उहाँहरूको उत्तरोत्तर प्रगतिको पनि कामना गर्दछौ ।

इन्द्रबहादुर तानाड

केन्द्रीय महासचिव

कमान सिंह लामा

केन्द्रीय अध्यक्ष

के. एम. तामाङ

अध्यक्ष

अखिल भारतीय तामाङ बौद्ध संघ

Mobile : 94344-86797
E-mail : tamangbuddhis@gmail.com
tamangkm@gmail.com

शुभेच्छा

तामाङ भाषाविद् सर्वश्री अजितमान तामाङ, श्री राजेन्द्र थोकर र श्री सिञ्जर तामाङ यहाँहरूले 'तामयीग' लिपी र यसको पहिचानबारे 'तामयीग' लिपीमा तामाङ भाषाको मानक लेखन नामक तामाङ भाषा, 'तामयीग' लिपीमाथि अनुसन्धात्मक पुस्तक प्रकाशीत गर्ने जमर्को गरेको कुरा सुघ पाउँदा अति खुशी लागेको छ। यहाँहरूको संयुक्त प्रयासमा यस 'तामयीग' लिपीमाथि अनुसन्धानात्मक पुस्तकले विश्वमा छरिएर बसेका तामाङ समुदायका आफ्नो मातृभाषा, साहित्य र संस्कृतिमा अवश्य नै मौलाउने, फस्टाउने र विश्वको अन्य विकसित भाषाहरूसरह विकासका शीघ्र पुग्ने भन्ने हामी विश्वास गर्दछौं।

सिक्किम राज्यमा सिडेफ सरकारको गठन हुने वित्तिकै तारिक २६ मार्च १९९५ सालको दिन बसेको सिक्किम विधान सभाले राज्यका अन्य सात भाषाहरूसितै तामाङ भाषालाई पनि राज्य भाषाको मान्यता दिएका थिए। त्यसरी नै सिक्किम विधान सभामा एकजना तामाङ भाषा अनुवादिका पनि नियुक्ति भयो/गरियो।

सिक्किम तामाङ बौद्ध संघ तामाङ भाषा विकास एवं अध्ययनार्थ तीनजना तामाङ भाषाविद्हरू सर्वश्री स्वर्गीय एम. के. थिङ नेपालबाट श्री अमृत ह्योन्जन र सिक्किम तामाङ बौद्ध संघबाट श्री के. एम. तामाङ तिदुङलाई मनोनयन गरी केन्द्रीय भाषा संस्थान, मैसूर, दक्षिण भारत पठाए। उक्त अध्ययनमा तामाङ स्वरवर्ण (Vowels), व्यञ्जनवर्ण (Consonant), द्विस्वर (Diphthong), संयुक्त व्यञ्जन (Cluster) र Syllabic Structure आदिको पहिचान गरिएको थियो। त्यसपछि I. P. A. (Internation Phonetic Alphabet) अनुरूप सम्बोटा लिपीलाई केही मात्रामा परिवर्तन गरी तामाङ "तामयीग लिपी" तयार गरियो।

सिक्किम तामाङ बौद्ध संघको तत्वावधानमा तामाङ भाषा विकासमाथि अन्तराष्ट्रिय गोष्ठी दिनांक ८ र ९ जून १९९८ सालको दिन सम्पन्न भएको थियो। उक्त गोष्ठीमा नेपाल तामाङ घेदुङ,

अखिल भारतीय तामाङ बौद्ध संघ र सिक्किम तामाङ बौद्धले तामाङ भाषाको लिपीलाई “तामयीग” भन्ने र लेख्ने गर्ने भन्दै पाँचवटा स्वरवर्ण र पचिसवटा व्यञ्जनवर्णको पनि पहिचान गरिएको थियो।

यसै ‘तामयीग’ लिपी अनुरूप सिक्किम राज्यका आठवटा सरकारी पाठशालाहरूमा - पश्चिम जिल्लामा तीनवटा, दक्षिण जिल्लामा चारवटा र पूर्व जिल्लामा एउटा पाठशालामा तामाङ भाषा पढाउने काम भईरहेछ। हालमा, नवौं श्रेणीसम्म तामाङ छात्र-छात्राहरू अध्ययनरत छन्। यसरी नै देशका अन्य राज्यहरू पनि संघका समितिहरूद्वारा चलाईने तामाङ भाषाका पाठशालाहरू स्थापना गर्ने जमर्को गरिरहेका छन्।

सिक्किम तामाङ बौद्ध संघले प्राथमिक स्तरदेखि दशौं श्रेणीसम्मका पाठ्य-पुस्तकहरू ‘तामयीग’ लिपीमा तयार पारी प्रकाशनकालागि सिक्किम सरकारको शिक्षा विभागमा बुझाईसकेका छन्।

‘तामयीग’ लिपीमा पाठ्य-पुस्तकहरू प्रकाशन बाहेक सिक्किम राज्यका सूचना एवं जनसम्पर्क विभागमा तामाङ भाषाका सह-सम्पादकको नियुक्त गरी नियमितरूपले ‘तामयीग’ लिपीमा तामाङ भाषाका ‘सिक्किम हेराल्ड’ सरकारी समाचार पत्र प्रकाशित भईरहेको छ।

अहिलेसम्म ‘तामयीग’ लिपीको विकासमा जो जति कामहरू भएको र भइरहेछन् यो एउटा ‘तामयीग’ को रूपरेखा तयार पारिने कार्यमात्र भएको छ। यहाँको ‘तामयीग’ अनुसन्धानको कार्य पत्रले अवश्यनै ‘तामयीग’ लिपीको पूर्ण विकासको काम गर्ने छ भन्ने हामी विश्वास राख्दछौं।

अन्तमा, यहाँहरूको यस्तो आँट, हैसियत औ लेखनशीलताको अविराम गति महासागर जस्तै बहिरहोस् यहाँ शुभेच्छा चडाउँदछौं। यसबाहेक उहाँहरूबाट भविष्यमा पनि अझ बढी उत्कृष्ट कृतिहरूको अपेक्षा राख्दै साङ्ग्येप्रति यहाँहरूको सुस्वास्थ्य र दीर्घायुको प्रार्थना गर्दछौं।

लासो

क. एम. तामाङ

अध्यक्ष

अखिल भारतीय तामाङ बौद्ध संघ

तेम्बा'लेन'तेम्बा' लेडमो

(प्रकाशकीय)

तामाङ जाति नेपालको पुरानो आदिवासी जनजाति समुदाय मध्ये ठूलो जनसंख्या भएको समुदाय हो भने तामाङभाषा नेपालको हिमाली तथा पहाडी क्षेत्रको सबैभन्दा ठूलो जनसंख्याले बोल्ने भाषा हो। तामाङभाषाको ऐतिहासिक पक्षहरूको कुरा गर्नु पर्दा, तामाङभाषामा पाइएका पुरानो साहित्य 'जीत्तेन तामछयोअ' मा वर्णन गरेको विषय वस्तुहरूले आठौँ नवौँ शताब्दी देखि नै तामाङभाषामा तामाङ साहित्यहरू लेखिन थालेको हुन सक्ने अनुमान लगाउन सकिन्छ। तामाङभाषाको तानीय विशेषता, तामाङ संस्कृति तत्वीय खगोल शास्त्रमा आधारित लो(वर्ष), तामाङ महिना, दिन, ग्रह नक्षत्र आदिको गन्ती पद्दती लोछार परम्परा तथा तामाङ जातिको ठुङसा (उत्पत्ति थलो) बाब्सा (बासस्थान र बसाइ सराईको थलो), केसा (जन्म थलो) आदि तामाङ वंशावलीहरूका अनुसार पनि नेपालका हामी तामाङ जाति यस क्षेत्रकै पुरानो आदिवासी जाति हो।

तामाङभाषा झै तामाङहरू मौलिक र प्राचीन बौद्ध धर्म सम्प्रदाय डीडमाका अनुयायी हुनुले पनि नेपालको तथा सम्पूर्ण उच्चपहाडी हिमालय क्षेत्रका पुरानो आदिवासी हो भन्ने आधार पाइन्छ। त्यसैले तामाङ जातिले आफूले सिकेको बौद्ध धर्मको शास्त्रीय भाषा र लिपिको ज्ञानको माध्यमबाट तामाङ जातिका पुर्खौली वंशावली तथा संस्कार-संस्कृतिहरूलाई लिपिबद्ध गरी राखेको पाइन्छ। जसलाई हामी ताम्बा काअीतेन, जीत्तेन तामछयोअ आदि नामका स-साना हस्त लिखित पेक्षाहरू(पुस्तिकाहरू) आज पनि तामाङ गाउँहरूमा पाइन्छ। तामाङभाषा र संस्कृतिका यी स-साना पेक्षाहरूलाई आधारमा सन १९५६ देखि त्यही शास्त्रीय भाषा र लिपि लेखेका पुस्तिकाहरूकै आधार खस-भाषा र देवनागरी लिपिमा तामाङ जातिको तिनै वंशावली तथा संस्कार संस्कृतिका पुस्तिकाहरू लिप्यान्तर तथा भाषान्तर गरी आधा शताब्दी अघि स्व.बुद्धिमान मोक्तान, सन्तवीर पाखीन आदिले र हालैका दिनमा परशुराम तामाङ, डा. मुक्त सि तामाङ, अजितमान तामाङ आदिले प्रकाशनमा ल्याएको थियो।

नेपालमा आठ्ठाइ सय वर्ष देखिको केन्द्रिकृत एकात्मक राज्यसत्ताको अवसानको दिशातिर लागे देखि नै तामाङ जातिका समाजिक संगठनहरूले आफ्नो जातीय पहिचानका मुल आधार तामाङभाषाको विकास तथा संरक्षणका निमित्त सजक र सकृय भइ आएको छ। खास गरी नेपालमा एक छत्र शाही राजतन्त्रात्मक व्यवस्थाबाट बहुदल र राजतन्त्रको अन्त भइ गणतन्त्रसम्म आइ पुग्दा तामाङ जातिले पनि आफ्नो जातीय पहिचानहरूको संरक्षणमा तदारूकता साथ कार्यहरू गर्दै आइ रहेको छ। जसमा तामाङभाषाको क्षेत्रमा सरकारी विद्यालयहरूमा पठन पाठन देखि तामाङ साहित्यको

विकास आदिमा विस्तारै सकारात्मक सृजनात्मक विकासका कार्यहरू भएका छन्। हाल नेपालमा कक्षा एकका पाठ्यपुस्तक पुरै तामाङभाषाको माध्यमबाट पढाउनका लागि तामयीग लिपिमा नै पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले परिक्षणको रूपमा कक्षा एकका पुस्तक प्रकाशनमा ल्याएको छ भने भारतको सिक्किममा सरकारी विद्यालयमा कक्षा एक देखि दस सम्मका तामाङभाषाको पाठ्यपुस्तक तामयीग तामाङ लिपि निर्माण भइ पठन-पाठन समेत भइ रहेकोछ। यसै सन्दर्भमा तामाङभाषाको लेखन अभ्यास विगत सन १९९० देखि आजसम्म आइ पुग्दा विभिन्न अपठ्यारा तथा उकाली ओरालीहरूको दुइ दशकको पार गरिसक्दा पनि संस्थागत भन्दा व्यक्तिगत बृत्तिको रूपमामात्र विभिन्न रूपमा लेखिँदै आएको तामाङभाषाको लेखन अभ्यासलाई निखाउँ तामाङभाषाको मौलिकताहरू रक्षा गर्न तथा तामाङभाषालाई दिर्घकाल सम्म बचाइ राख्न भाषावैज्ञानिक रूपमा के कस्ता लिपि अपनाउने तथा लेखाइ विधि-पद्धति तामाङभाषाका लागि उपयुक्त हुन्छ भन्ने अध्ययनहरू, अभ्यासहरू राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रीय रूपमा छलफल गरी तामाङभाषाको लेखन एक रूपता कायम गराउन हुँदै आएको समग्र प्रयासहरूको समेत सम्मान गर्दै खिरिलो सग्लो रूपमा विज्ञाहरूले तयार पारेको विषय वस्तुलाई यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ।

हामी आशा गरौं की, तामाङ समाजमा जन्मुनु भई भाषाविज्ञान जस्तो कठिन विषयको अध्ययन गर्नु भएका अध्येता त्रयले आफूले हासिल गरेको दक्षता र विज्ञतालाई संयुक्त रूपमा मिलेर तामाङभाषाको मानकलेखन विकासका निमित्त गर्नु भएको यो संयुक्त सृजनात्मक योगदानले तामाङ जातिको गौरव तथा तामाङ जातिको पहिचान बोकेको तामाङभाषा र मौलिक 'तामयीग' तामाङ लिपिको विकासको दिशामा समग्र तामाङ समाज र समुदायको भावनालाई कदर गर्नेछ। विद्वानहरूको यो कार्यले समग्र तामाङ जाति र नेपाल तथा भारतमा भइ रहेको तामाङभाषा र 'तामयीग' लिपिको विकास र श्रीबृद्धिका निमित्त सकारात्मक सघाउ पुग्ने आशा लिइ यो 'तामयीग लिपिमा तामाङभाषाको मानक-लेखन' पुस्तक प्रकाशन गरेको गरिएको छ। विद्वान लेखकहरूले आफ्नो आमुल्य समय लगाइ यो पुस्तक तयार गर्नु हुने भाषाविज्ञानका विद्वान त्रय श्री अजितमान तामाङ, श्री राजेन्द्र थोकार र श्री सिजर तामाङलाई धन्यवाद ज्ञापन गर्न चाहन्छु।

यस पुस्तकमा रहेका कमि कमजोरीहरूलाई तामाङ समुदाय र विद्वान भाषा सेवीहरूबाट सुझावहरूको अपेक्षा गर्दछु। प्राप्त हुने सुझाव अनुसार आगामी संस्करणहरू प्रकाशन गर्दै जाने छु।

प्रकाशक

लालितपुर धोबिघाट, न्युकोलोनी

२०११ मे ३१

हुँदे'छे' लेन'अ' सुय'न। थुजेछे लेडमे फुल्बा (कृतज्ञता)

उत्तरी बैद्ध धर्म तथा शास्त्रीय भाषा र लिपिका सम्बन्धमा अमुल्य राय सल्लाह प्रदान गर्नु हुने श्रद्धेय लामा (गुरू) तथा आचार्य नामग्याल तामाङ, आचार्य धनबहादुर तामाङ तथा लामा (गुरू) धर्मराज देङ तामाङ प्रति हामी हार्दिक आभार प्रकट गर्दछौं।

मुख्य प्रकाशन अभिभारा तथा प्रकाशन संयोजन गर्नु हुने अजितमान तामाङ, आंशिक प्रकाशनार्थ आर्थिक अनुदान सहयोग प्रदान गर्नु हुने श्री आदिवासी जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान, केन्द्रीय कार्यालय, जावलाखेल, ललितपुर, बेलायत (यु.के.) निवासी श्री सन्तबहादुर तामाङ परिवार तथा श्री दिबबहादुर तामाङ परिवारलाई पनि हार्दिक आभार प्रकट गर्दछौं।

प्रकाशनलाई यस अवस्थामा पुन्याउन टंकन कार्यमा सहयोग गर्नु हुने श्रीमती आशादेङ तामाङ, सरल सुलभ ढंगबाट मुद्रणकार्य गरिदिनु हुने शारदा प्रिन्टिङ प्रेसका श्री भिम सापकोटालाई पनि धन्यवाद ज्ञापन गर्दछौं।

अजितमान तामाङ

राजेन्द्र थेकार

सिजार तामाङ

२५ मङ २०११

१८.८. विषय सूची

क्र.स.

पृष्ठ

अध्याय एक

६.६.८. डे सेवा (परिचय)

१	परिचय	1
२	१८.८.१. १८.८.१. तामाङ ग्येत/ग्ये श्री (तामाङभाषा)	3
३	१८.८.१. १८.८.१. १८.८.१. तामाङ ग्येत/ग्ये श्रीला तुङहाप (तामाङभाषाके उत्पति र प्राचीनता)	5
४	१८.८.१. १८.८.१. १८.८.१. तामाङ ग्येत/ग्ये श्रीला थेत्मा (थेमे)(तामाङभाषाके परिवार वर्गीकरण)	11
५	१८.८.१. १८.८.१. १८.८.१. तामाङभाषी जनसङ्ख्या	13
६	तामयीग तामाङ लिपिके वंशवृक्ष (लिपि विकास क्रम)	14

अध्याय दुई

	१८.८.१. १८.८.१. १८.८.१. तामाङभाषाके प्रयोग क्षेत्र	
१	१८.८.१. १८.८.१. १८.८.१. तामाङभाषाके प्रयोग क्षेत्र	15
२	१८.८.१. १८.८.१. १८.८.१. प्राचीन अभिलेखमा तामाङभाषाके प्रयोग	15
३	१८.८.१. १८.८.१. १८.८.१. सरकारी निकायमा तामाङभाषाके प्रयोग	16
४	१८.८.१. १८.८.१. १८.८.१. नेपालके सरकारी निकायमा तामाङभाषाके प्रयोग	16
५	१८.८.१. १८.८.१. १८.८.१. सरकार नियन्त्रित गोरखापत्र दैनिक पत्रिकामा तामाङभाषा	16
६	सरकार नियन्त्रित रेडियो नेपालमा तामाङभाषा	17
७	गैर सरकारी एफएम रेडियोहरूमा तामाङभाषा	18
८	तामाङभाषामा पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक निर्माण	18
९	१८.८.१. १८.८.१. १८.८.१. भारतके सिक्किम राज्यमा तामाङभाषाके प्रयोग	19

१६	देवनागरी लिपि (११ औं शताब्दी)	41
१७	तमाङ लिपिको विकास	41
१८	तमाङ लिपिको पहिचान कार्य	42
१९	तमाङ लिपि नै किन त ?	44
२०	तमाङभाषा र तामयीग (तामाङ लिपि)को प्रयोग क्षेत्र	46

अध्याय चार

तमाङ ग्योत/ग्योत्रीला ब्रीबाठीमदाङ

(तामाङभाषाको मानकलेखन)

१	परिचय	47
२	तमाङ ग्योत/ग्योत्रीला ब्रीबाठीमदाङ (तामाङभाषाको स्वर तथा व्यञ्जन वर्ण)	49
३	तमाङ ग्योत/ग्योत्रीला ब्रीबाठीमदाङ (स्वरवर्ण) तालिका (Vowels)	50
४	तमाङ ग्योत/ग्योत्रीला ब्रीबाठीमदाङ (व्यञ्जनवर्ण) (consonants)	51
५	तमाङ ग्योत/ग्योत्रीला ब्रीबाठीमदाङ (तामाङ ध्वनि व्यवस्थाको पहिचान)	53
६	तमाङ ग्योत/ग्योत्रीला ब्रीबाठीमदाङ (स्वरवर्ण)	53
७	तमाङ ग्योत/ग्योत्रीला ब्रीबाठीमदाङ (व्यञ्जनवर्ण)	53
८	तमाङ ग्योत/ग्योत्रीला ब्रीबाठीमदाङ (व्यञ्जन वर्ण consonants)	54
९	तमाङ ग्योत/ग्योत्रीला ब्रीबाठीमदाङ (व्यञ्जन वर्णको वितरण Distribution of consonants)	55
१०	तमाङ ग्योत/ग्योत्रीला ब्रीबाठीमदाङ (तामाङ ग्योत/ग्योत्रीला कातला याङ)	57

अध्याय छ

८८'बो'ल' १४'अ'ग' ३'व'अ'८८'

दाडबोला तामयीग ब्रीवाठीमदाड लामा छयोभी ब्रीवा

(परम्परागत तामाड लेखन)

१	बौद्ध धर्मका शास्त्रीय लेखनमा आधारित तामाड लेखन	81
२	८८' ३'अ' ३'अ'अ'८८' बोद ग्योतला ब्रीवाठीमदाड (परम्परागत बौद्ध धर्मका शास्त्रीय भाषाको संक्षिप्त परिचय)	81
३	संक्षिप्त तिब्बती लेखन तथा वर्णविन्यास ३४'८८' ३'अ' ८८'	83
४	८८'३'अ' अ'ग'अ' ३'अ'८८'३'अ'अ'८८' ३'अ'अ'८८' तिब्बतीभाषाको चार स्वर	83
५	८८'३'अ' अ'ग'अ' ३'अ'अ' ३'अ'अ'८८'३'अ'अ'८८' बोतग्योतला यीग्पा सोमच्युभी (तिब्बतीभाषाको तीस व्यञ्जन	84
६	८८'३'अ' अ'ग'अ' ३'अ'अ' ३'अ'अ'८८'३'अ'अ'८८' तिब्बती वर्णहरूको उच्चारण स्थान	85
७	८८'अ'अ'अ'अ'अ'अ'अ' तिब्बतीभाषाका एकाक्षरी व्यञ्जन	85
८	८८'अ'अ'अ'अ'अ'अ' तिब्बतीभाषाका एकाक्षरी Mono-Syllabic) स्वर	86
९	अ'ग'अ'अ'अ'अ' तिब्बतीभाषाका द्विक्षरी (By-syllabic) व्यञ्जनहरू	86
१०	अ'ग'अ'अ'अ'अ' तिब्बतीभाषाका द्विक्षरी (By-syllabic) व्यञ्जनहरू	86
११	८८'अ'अ'अ'अ'अ'अ' तिब्बती वर्णहरू लेखाइ तथा हिज्जे	86
१२	८८'अ'अ'अ'अ'अ'अ' ३'अ'अ'अ'अ'अ'अ'अ' ३'अ'अ'अ'अ'अ'अ'अ'	86
१३	८८'अ'अ'अ'अ'अ'अ' ३'अ'अ'अ'अ'अ'अ' तिब्बतीभाषाका दस ज्येज्युगह	87
१४	अ'	88

	तिब्बतीभाषाका दुई परात्पराक्षरहरू(Two Post-suffixes)	
१५	པར་སྐྱོར་བའི་གསལ་ལྟེན་ संयुक्त व्यञ्जन वर्णको	89
१६	ཡ་བརྟགས་སལ་ལྟེན་ या-संयुक्त व्यञ्जन	89
१७	ར་བརྟགས་སལ་ལྟེན་ रा-संयुक्त व्यञ्जन	90
१७	མགོ་ཙན་སལ་ལྟེན་ལྷན་ शीर-संयुक्त हुने तीन व्यञ्जन रा, सा, ला	91
	མགོ་བརྩ་གཉི་ रा-गो च्युडी (रा शीर-युक्त १२ व्यञ्जन वर्ण)	91
	ཡ་མགོ་བརྩ་ ला-गो च्यु (ला शीर-युक्त १ व्यञ्जन वर्ण)	91
१८	ཡ་བརྟགས་སལ་ལྟེན་ ला-संयुक्त व्यञ्जन	92
१९	ཨ་བརྟགས་ལྷན་དང་སལ་ལྟེན་ वा-संयुक्त व्यञ्जन	92
२०	བོད་ཀྱི་ཁྱི་ཁྱི་འབྲིབ་ तीब्बती वर्णहरूको लेखन विधी	93
२१	རྩམ་ཁྱིག་ བྱི་བ་རི་ རྩོད་པ་ རི་ཁྱིག་ཀ་དེ་ལ་ རི་སེ་བ་॥	94
	(तामयीग लिपिमा लेखदा प्रयोग हुने लिपि चिन्हहरू)	
२२	རྩམ་ཁྱིག་ བྱི་བ་ རེན་ བྱི་ག་ སེང་བ་ རྩོད་པ་॥	95
	तामयीग ब्रीबा थेन ब्रीगु सेडबा लोण्बा:	
	अनुसूचिहरू	
१	अनुसूचि-१	100
	तामाङभाषाको लिपि सम्बन्धमा गरेको निर्णय नेपाल तामाङ ग्हेदुङको सन १९९८ जुन १ को पाँचौँ बैठकको निर्णय	
२	अनुसूचि-२	101
	जुन ८-९ सन १९९८ मा सिक्किमको गाडतोकमा सम्पन्न दुइ दिने कार्यशाला गोष्ठीको निचोड यीग्मा (स्वर) र यीग्पा (व्यञ्जन)	
३	अनुसूचि-३	102
	संस्कृतभाषाबाट तिब्बतीकृत बौद्ध शास्त्रीय धार्मिक ग्रन्थको मुखपृष्ठ	
४	अनुसूची-४	103
	तामाङभाषा र तामयीग लिपिमा प्रकाशित साप्ताहिक जाम्बुलीङ	

५	अनुसूची-५ तामाङभाषा र तामयीग लिपिमा समसामयिक संकलन कोनडोडडोड	104
६	अनुसूची-६ भारतको सिक्किम राज्य सरकारबाट प्रकाशित तामाङभाषा र तामयीग लिपिमा पाक्षिक पत्रिका सिक्किम हेराल्ड	105
७	अनुसूची-७ सिक्किम राज्यबाट प्रकाशित तामाङभाषा र तामयीग लिपिको पत्रिका	106
८	अनुसूची-८ नेपाल सरकारको स्वामित्वको गोरखापत्र दैनिकको तामाङभाषा र तामयीग लिपिको नयाँ नेपाल पृष्ठ	107
९	अनुसूची-९ तामयीग तामाङ लिपिमा प्रकाशित केही पाठ्य पुस्तक ग्रन्थहरू	108
१०	अनुसूची-१० भारतको सिक्किम राज्य सरकारले प्रकाशित तामाङभाषा र	109
१	सन्दर्भ ग्रन्थ सूचि	110

अध्याय एक ६.१.२. डोसेबा (परिचय)

६.१.२. वाङ्मय (विषय प्रवेश):

नेपाल बहुराष्ट्रिय (बहुजातीय), बहुभाषिक, बहुसांस्कृतिक र बहुधार्मिक मुलुक हो। त्यसकारण यहाँ धेरै राष्ट्रहरू र भाषाहरू छन्। नेपालका धेरै भाषाहरू र राष्ट्रहरूमध्ये एउटा मौलिक र छुट्टो साझा भूगोल (ताम्सालीङ), साझा भाषा, साझा भेषभूषा, र साझा संस्कृति भएको राष्ट्र (जाति/Nation) तामाङ हो।

खस जातिको केन्द्रीकृत एकल खसभाषा, संस्कृति र हिन्दू धर्ममा आधारित गोर्खाली औपनिवेशिक साम्राज्यवादी निरंकुश राजतन्त्रात्मक अढाइ सय वर्ष लामो शासन व्यवस्थाले यहाँका बहुराष्ट्रिय र बहुभाषिक संरचना तहस नहस गर्यो। अन्ततः जनआन्दोलन २०४६ पछि राजतन्त्रात्मक शासन प्रणालीय बहुदलीय व्यवस्थाको स्थापना भयो।

यसले निर्माण गरेको नेपालको तथाकथित संविधान-२०४७ ले मातृभाषालाई राष्ट्रिय भाषा (Languages of Nationality) को संज्ञा दिए तापनि यस संविधानले आन्तरिक औपनिवेशिक साम्राज्यवादी खसभाषालाई राष्ट्रभाषाको छुट्टो पगरी दिएर फेरी पनि नेपालको वास्तविक नेपाली मूलवासी आदिवासी जनताहरूको मातृभाषाको बीचमा मातृभाषा र राष्ट्रभाषाको रूपमा विभेद जारी नै राखेको पाइन्छ। तथापि यस संविधानले नेपालका आदिवासी राष्ट्रभाषीहरूले आफ्नै पहलमा भएपनि भाषिक विकासका कदमहरू चाल्न पाउने सम्मको अधिकार प्रदान गर्यो। यस भन्दा अगाडी खुलेर मातृभाषामा लेख्ने तथा पत्रपत्रिका प्रकाशन गर्ने अनुमति थिएन। नेपालमात्र नभई भारतको सिक्किममा समेत त्यहाँका मुख्यमन्त्री नरबहादुर भण्डारीकालमा तामाङभाषाका लेखक जी.डी.लामालाई उनको तामाङभाषाको पुस्तक "तामाङ च्युङनीला ठीम थेन तामछ्योञ्जी" सिक्किम या अनेत्र जहाँबाट प्रकाशन गरे पनि कार्वाही गर्ने धम्की दिएका थिए। नेपालमा सन् १९९० सालको प्रथम जनआन्दोलनपछिका दिनमा भने निर्वाध रूपमा आफ्नै पहलमा भाषिक विकासका कार्यहरू गर्न पाउने भए र आधुनिक रूपमा तामाङभाषाले स्वयं तामाङहरूकै सकृयतामा विकास हुने अवसरहरू पाए।

मातृभाषिक कृयाकलापलाई नेपालमा सन १९९० पूर्व आपराधिक कृयाकलापसरह नै बन्देज र प्रतिबन्ध लगाएको थियो। जसले गर्दा नेपालमा बोलिने तामाङभाषा लगायत मातृभाषाहरूले शिक्षा, सञ्चार, सरकारी कामकाज आदि राज्यको निकायमा प्रयोग हुन पाउँने अवसरबाट वञ्चित हुनपुग्यो। यही कारण नेपालमा भाषिक विकासका आधारभूत कार्य नेपालको भाषिक कार्ययोजना बन्न सकेन।

यही दौरानमा सन १९९४ पछि तामाङभाषाले तामयीग^१ र देवनागरी लिपिमा पत्रपत्रिकाको अलावा कविता, कथा, उखान, टुक्का, गाउँखानेकथा संग्रह, स-साना शब्द संग्रह तथा तामाङ शब्दकोश, इतिहास, औपचारिक तथा अनौपचारिक शिक्षाका पाठ्यपुस्तक, स्कूलले कक्षा पाठ्यपुस्तक आदि साहित्यिक तथा असाहित्यिक तामाङभाषाका वाङमयहरूको विकासको साथै तामाङ भाषिक विकासको दिशामा द्रुततर फड्को मारेको छ। जसले अभिलेखिकरणका निमित्त अपरिहार्य कार्य भाषिक सर्वेक्षण, भाषा-भाषिकाहरूको पहिचान, भाषाको मानक लेखनको विकास, भाषावैज्ञानिक व्याकरण, शब्दकोषहरूको निर्माण तथा पठन-पाठनको सामग्रीहरूको विकास हुन सकेन।

साथै भाषाका मौखिक तथा लिखित मौलिक साहित्यका सामग्रीहरूको खोजी, अध्ययन, अनुसन्धान तथा नयाँ सृजनात्मक साहित्यको पर्याप्त विकास गर्ने अवसर पाएका थिएन। ताम्बाकाजीतेन, जीतेन तामछ्योत्री, बोमसाङ आदि जस्ता तामाङ वंशावली, रीतिथितीका वर्णन गरिएका मौखिक तथा लिखित तामाङ साहित्यहरू विस्तृत रूपमा विश्लेषण तथा अध्ययनहरू हुन सकेको छैन। तामाङभाषाको तामाङ समुदायले कहिले देखि कुन रूपमा कसरी लेखन अभिलेखिकरण आरम्भ गरे भन्ने बारेमा पनि अध्ययन गर्न सकिने आधारहरू प्रसस्त छन् तर विस्तृत अध्ययन हुन सकेको छैन। प्रजातान्त्रिक भनिएका नेपालको तत्कालीन तथाकथित संविधान-२०४७ ले दिएको मातृभाषालाई राष्ट्रियभाषाको दर्जा अनुरूप मातृभाषालाई सरकारको स्थानीय निकाय काठमाण्डौ

---

१. तामयीगः अनुसन्धानकर्ताहरूले तामाङभाषा या तामाङ जातिलाई बुझाउन छोटकरीमा Tamang= Tam. (तामाङ=ताम) लेख्ने गरे अनुसार तामाङजाति र तामाङभाषालाई बुझाउने संक्षिप्त शब्द ताम र लिपिलाई बुझाउन प्रयोग भइ आएको तामाङ भाषाको शब्द यीग/हीग/को संयोजन गरी शब्द निर्माणको विधि अनुसार (ताम+यीगो=तामयीग) सन्धिबाट तामाङभाषामा तामाङभाषाको लिपि बुझाउने मौलिक शब्द तामयीग निर्माण भएको हो। तसर्थ तामयीग तामाङभाषाको मौलिक लिपिको आलेखन प्रणाली हो।

महानगरपालिका र धनुषा जि.वि.स.ले स्थानीय जनताको इच्छा र संविधानको धारा-६(२) को भावना अनुरूप सरकारको स्थानीय निकायमा मातृभाषाको प्रयोग गर्न गरेको प्रयासलाई २०५६ जेठ १८ गते सर्वोच्च अदालतको निर्णयले निषेध गरेपछि एक खाले कठिन परिस्थिति उत्पन्न भयो। यसले नेपालको थुप्रै मातृभाषी जनतालाई निरास र आक्रोसित तुल्यायो।

देशमा आमूल परिवर्तन र उत्पीडित दमितहरूको आवाजलाई बुलन्द पार्दै आरम्भ भएको दशवर्षे शसस्त्र माओवादी जनयुद्ध बाह्र बुँदे शान्ति सम्झौताका माध्यमबाट सन् २००७ मा माओवादीसहितको अन्तरिम विधायिका सरकार बनेपछि माओवादीको भागमा परेको सञ्चार मन्त्रालयका सरकारको स्वामित्वमा रहेका सञ्चार माध्यमहरू नेपाल टेलिभिजन, गोरखापत्र राष्ट्रिय दैनिक आदिमा तामाङ लगायत मातृभाषाहरूको पहुँच आंशिक रूपमा पुग्न सफल भएका छन् भने निजी स्तरमा सञ्चालित दर्जनौं एफएम रेडियो स्टेसनहरूबाट तामाङभाषाको कार्यक्रमहरू दैनिक, साप्ताहिक, पाक्षिक रूपमा प्रसारण भइरहेका छन्। तामाङभाषाको मौलिक लिपि 'तामयीग'को विकास तथा प्रवर्द्धन र प्रयोगको विस्तारका साथै तामाङ साहित्यिक विकासमा पनि थुप्रै युवाहरू संस्थागत रूपमा 'नेपाल तामाङ गहेदुङ', 'तामाङ डाजाङ' र 'तामाङ सञ्चार समूह' आदिको माध्यमबाट संस्थागत र व्यक्तिगत रूपमा कथा, कविता जस्ता विधाहरूमा थुप्रै तामाङ वाङमयहरू प्रयोग तथा प्रकाशनमा आइरहेका छन्। भारतको सिक्किममा राज्य सरकारले कक्षा १ देखि १० सम्मका तामाङभाषाको पाठ्यपुस्तकको साथसाथै सिक्किम हेराल्ड पाक्षिक तामाङभाषाको पत्रिका र सिक्किम राज्य विधानसभाको बैठकको प्रोसिडीङ्स (Proceedings) पुस्तकारमा तामाङभाषामा तामयीग तामाङ लिपिमा प्रकाशन गर्दैआईरहेका छन्। यसरी तामाङभाषाको लेखन कार्यमा दिन प्रतिदिन विस्तार र विकास हुँदै तामाङभाषाको मानक-लेखन अभिलेखिकरणको दिशामा फड्को मार्ने काम भएकोछ।

५.३.५ मुमि तामाङ ग्योत/ग्योञी (तामाङभाषा)

मानव जातीले एक आपसमा आफ्नो विचार विनिमय गर्दा जुन ध्वनी वा आवाजलाई उपयोग गर्दछ। जसलाई हाम्रो कानले सुन्न सक्दछ। त्यसलाई भाषा (ग्योत) भनिन्छ। हामी तामाङहरूले आफ्नो जाति या आफ्नो समाज

(ह्युल्बा) भित्र आपसमा आफ्नो भाव वा विचारको आदानप्रदान गर्न प्रयोग गरिने मानवबोली वा ध्वनि नै 'तामाङ ग्योत/क्योत/ग्योञी अर्थात् तामाङभाषा हो। यसलाई 'तामाङ ताम, तामाङ ताम पाङबा, ताम पाङबा, तामाङ काञी वा तामाङकेञी वा 'तामाङ खा (खाताम) वा खाछ्योञी पनि भनिन्छ।

यही मौलिक तामाङभाषा नै तामाङ जातिको मुख्य पहिचानको आधार हो। तामाङ जाति र भाषालाई बुझाउन लेखक तथा अन्वेषकहरूले विभिन्न समयमा मुर्मी, इसाङ, सेंन, लामा, ग्लेभोटे (घलेभोटे), लामा भोटे, भोटे, भोटीया, लोपा, ल्होमी, कागते, ग्युबा, योल्मा, काञीकेञी (काञीके), स्यार्पा, आदि नामको प्रयोग गर्ने गरेको भेटिन्छ। विशेषगरी भारोपेली भाषा बोल्नेहरूले लेख्दा र भन्दा नेपालमा तामाङ जाति र तामाङभाषीहरूलाई भोटे अर्थात् बोद (भोट निवासी वा भाषी) वा व्होटीया भनेर उल्लेख गरेको पाईन्छ। त्यसैगरी नेपाल सरकारको पुराना इस्तिहार, लालमोहर, सनदपत्र आदि लिखित सामग्रीहरूमा तामाङभाषी वा तामाङ जातिलाई लामा, लामाभोटे, भोटे, व्हुटीया भनेर उल्लेख गरेको पाइन्छ^२।

तसर्थ तामाङभाषालाई बुझाउन 'बोद' (भोट) नाम प्रयोग भएकाले तामाङभाषालाई **बोद** 'बोद' (तिब्बती हिमाली) वा 'बोदीक' भाषापरिवारको मुलभाषा हो भन्नन्छ। किनभने तामाङभाषाका मौलिक ताम्बा साहित्यका मौखिक तथा लिखित साहित्य र रसुवा, नुवाकोट, धादिङका तामाङ गाउँहरूमा रहेको तामाङ पुरानो संस्कार र संस्कृतिहरूमा प्रयोग हुने बोमसाङ गीतका तामाङभाषा हुम्ली तामाङ, केरोङबा, मनाङबा, थकाली, चुम्बाका प्राकृत अर्थात् बोलिचालीमा रहेको भाषासँग धेरै कुराहरू दुरूस्तै मिल्छ। आजको चिनिया तिब्बतीहरूको लिखित बौद्ध साहित्यको भाषा वाहेक मौखिक रूपमा पुस्तान्तरण हुँदै आएको मौखिक भाषासँग अझ बढि मेल खान्छ। यसले तामाङभाषा आजको तिब्बती भाषा भन्दा पुरानो भाषा हो भन्ने संकेत गर्छ।

^२ होफर- सन १९३० अघि तामाङलाई मुर्मी, लामा, भोट्या, भोटे.....।

१.४.८. 'कुँकुँ' 'कुँकुँ' 'कुँकुँ' तामाङ ग्योत/ग्योत्रीला ठुङहाप

(तामाङभाषाको उत्पत्ति र प्राचीनता)

तामाङ जातिलाई मानवशास्त्री तथा समाजशास्त्रीहरूले नेपालको एक पुरानो आदिवासी जातिको रूपमा परिभाषित गरेको पाईन्छ। जाति भनेको जनगणको प्राचीन तथा ऐतिहासिक रूप, गोत्र, कविला (Tribal) समूदायहरूबाट विकास हुँदै आएको आदिम समूदायिक सम्बन्धको स्थानमा व्यक्तिगत अर्थात् निजी स्वामित्वको सम्बन्धको स्थापना हुने परिस्थितिमा विभिन्न कविलाहरू एक आपसमा विलय तथा सुदृढिकरण र वर्गको विभाजनको प्रकृयाले गठन गरेको मानव समूदाय हो^१। जसको मुख्य विशेषताको रूपमा एकसमान जीवनको रूपमा एउटा भौतिक अवस्था रहेको हुन्छ। एउटै साझा भूक्षेत्र वा भूगोल, साझा प्रकारको आर्थिक जीवन, साझा नाम, साझा भाषा, समान संस्कृति भएको बृहत्तर जनसंख्या भएको मानव समूदायलाई जाति वा राष्ट्र (Nation) र राष्ट्रियता (Nationality) भनिन्छ।

जसानुसार तामाङ जाति वा राष्ट्रको तामाङभाषा, ताम्सालीङ भूगोल, तामाङ संस्कृति तथा तामाङ जातिको आर्थिक जीवन आदिलाई यही समाजविकासको सैद्धान्तिक आधारमा र भाषावैज्ञानिक विश्लेषणबाट नेपालमा बोलिने हिमाली उच्च पहाडी भाषाहरूमध्ये तामाङ एक पुरानो भाषा हो भन्ने कुरा प्रष्ट भइ सकेको छ।

तामाङभाषाका प्राचीन शब्दहरू याम्बु, चो, गु, बु, डा आदि शब्दहरू हजार वर्ष भन्दा अगाडि नै काठमाण्डौ उपत्यकाभित्रका शिलालेख तथा विभिन्न प्राचीन अभिलेखहरूमा लिपिबद्ध भइराखेको प्रशस्त प्रमाणहरू भेटिन्छन्। 'याम्बु' (तामाङभाषामा काठमाण्डौलाई बुझाउने) शब्द इ.पू. दोश्रो शताब्दी (याम्बु ल्हाखाङ, तिब्बत) र सन १०३९ पछिका प्राय सबै काठमाण्डौ भित्रका मल्लकालिन शिलालेखहरूमा याम्बुब्रुम, याम्बुक्रोमा, याम्बुमहानगरे भनेर प्रयोग गरेको प्रशस्त प्रमाणहरू पाइन्छन्।

^१ Dictionary of Philosophy को पृष्ठ-२१४ मा जाति (Nationality) को अर्थका बारेमा र राष्ट्र (Nation) को बारेमा पृष्ठ-५३६-५३७, अक्सफोर्ड डिस्नेरीमा राष्ट्र (Nation) र राष्ट्रियता (Nationality) को अर्थ हेर्नुहोस्।

त्यस्तै नरेन्द्रदेव कालको काभ्रेपलाञ्चोक भगवती अवस्थित स्थानको प्राचीन नाम पाराचो, फुल्चो, जामाचो, सागु (साँखु), भक्तपुरको चाँगु (चाँगुनारायण), खोप्रीड वा खोपोड (तामाङभाषामा भक्तपुरलाई बुझाउने शब्द), यलुङ हेराङ र योलोङ (तामाङभाषामा ललितपुरलाई बुझाउने शब्द) आदि तथा सत्रौं शताब्दीको मध्यतिर विश्वकै सर्वोच्च शिखरको स्थानीय नाम चोमोलुङमा (झ्योमोलुङ्मा) अर्थात् चो (उचो), मो (धर्तिमाता), लुङ (डाँडो), र मा (हरू) यो धर्ती अर्थात् संसार मै सर्वोच्च अर्थात् सबैभन्दा अग्लो अर्थमा प्राचीन तामाङभाषामा रहेको हिमालको संज्ञा (नाम) शब्द हो।

तामाङभाषाको प्राचीन कोषविज्ञानको बारेमा व्यापक अध्ययन अनुसन्धान तथा खोजी गरेमा यस्ता तामाङ शब्दहरू प्रशस्त पाइन्छ। यी नै तथ्यहरूले तामाङ जातिको तामाङभाषाले अढाई सय वर्षदिखि राजकीय रूपमा विकास हुने कुनै प्रकारको अवसर नपाए पनि धेरै जनसंख्या, एउटा छुट्टो भूगोल, छुट्टो र साझा-संस्कृति बोकेको प्राचीन मानव समुदाय भएको कारण प्राचीन नेपालका अभिलेखहरूमा तामाङभाषाको जबरजस्त प्रभाव रहेको देखिन्छ।

नेपालको भाषिक, धार्मिक, सांस्कृतिक, ऐतिहासिक, भौगोलिक, आर्थिक, राजनैतिक, सामाजिक पक्षहरूको मानवशास्त्रीय तथा समाजशास्त्रीय दृष्टिकोण र प्रागैतिहासिक पुरातात्विक अध्ययनहरूलाई हेर्दा तामाङ जातिको उद्भव वर्तमान चीनको मातृ नदी व्हाङगोका बासिन्दा 'पित राजवंशः झेकोक जेनीङ व्हाङगो खोसोंबाट तिब्बतस्थित प्राचीन गुगे उपत्यका, स्याङस्हुङ तथा 'यार्लुङ' उपत्यका तथा ब्रम्हपुत्र नदीको आसपास विकास भएको सभ्यता मात्र सकिन्छ। यो कुरालाई तामाङ जातिको मोक्तान हुँकीको थरको बाव्साको वृत्तान्तले पुष्ट्याएको पाइन्छ। जहाँ तिब्बत राज्यको उदय हुनुको साथै दर्जनौ 'बोद वा बोदीक तथा बोदिस' भाषा तथा भाषिकाहरूको जन्म तथा विकास भएको थियो।

आजकाल तिब्बतमा प्रचलनमा रहेको सातौं शताब्दीमा धर्मराज स्रङचाङगाम्पोका मन्त्री थोन्मी सम्बोटाले विकास गरेको लेखन परम्पराबाट आरम्भ भएको तिब्बती भाषासाहित्यको विकास हुनु भन्दा पहिले नै स्याङस्हुङ भाषा साहित्यको विकास भएको स्याङस्हुङकाजी भन्ने गरेको इतिहास पाइन्छ। यही स्याङस्हुङकाजीमा रचना गरिएको ग्रन्थ 'स्याङस्हुङ काजी दु' नेपालको प्राचीन तामाङ बौद्ध मठहरूमध्ये एक दोलखाको चरी घ्याङमा पाइनुले तामाङ

वाक्साहरूमा वर्णन गरेका स्याडस्युड, गुगे, पुराड, चाड व्हाडहो आदि प्राचीन स्थानहरूसँग तामाङ जातिको सम्बन्ध रहेको तथ्यको पुष्ट्याइ हुन्छ।

त्यसैगरी तामाङभाषाको ताम्बा परम्पराले बचाउँदै ल्याएको नवौं दसौं शताब्दीका लिखित साहित्यका ग्रन्थ 'रुखीछेन च्योप्गे', 'जीक्तेन तामछ्योओ', 'कुक्पा खाछ्योओ' आदि तामाङभाषाको पुरानो लिखित सामाग्रीहरूमा प्रयोग भईराखेको ᠪᠣᠳ /बोद/, ᠴᠠ /क्रा/, ᠪᠢᠨ /व्योन/, ᠼᠡᠳᠠ /फ्रेडा/, ᠼᠡᠳᠤᠪᠠ /फ्रेडबा/, ᠬᠤᠰᠢ /खुसी/, ᠭᠠᠮᠪᠠ /ग्राम्बा/ आदि मौलिक तामाङ शब्दहरूको ऐतिहासिक तुलनात्मक पुनःसंरचनाको सिद्धान्तका आधारमा अध्ययन गर्दा यी शब्दहरू तिब्बती भाषामा क्रमशः 'बोद' बाट /वोओ/, क्रा बाट /टा/, व्योन बाट /ज्योन/, 'फ्रेडा' बाट /ठेडा/, फ्रेडबा बाट /ठेडा/, खुसी बाट /ठुओ/, ग्राम्बा बाट /डाम्बा/ मा विकास अथवा ध्वनिमा परिवर्तन भएको पाइन्छ। तर तामाङभाषामा लेख्य र ध्वनिरूप पुरानै मौलिक (Proto-form) बोद, क्रा, व्योन, फ्रेडा, फ्रेडबा खुओ, ग्राम्बा...आदि नै आजसम्म प्रयोग भईरहेका छन्। किनभने तिब्बती भाषाको लिखित परम्पराले गर्दा शब्दको रूपमा लेख्य परम्पराको प्रभावको कारण क्रा लेखिए पनि /टा/, ग्राम्बा लेखिएको भएपनि /डाम्बा/, खुओ लेखिएको भएपनि /ठुओ/ उच्चारण गर्नु पर्ने हुन्छ। तर तामाङभाषामा भने जस्तो लेखिएको छ त्यही नै उच्चारण गरिन्छ। अर्थात् तिब्बती भाषाको लेख्य रूपसँग तामाङभाषाको उच्चारण जस्ताको त्यस्तै रहेको पाइन्छ।

किनभने यो लिखित साहित्यको तामाङभाषामा ताम्बाहरूले कण्ठस्त पारेर सङ्गीतमय तरिकाले विभिन्न सांस्कृतिक तथा सामाजिक अवसर र व्यवहारहरूमा मौखिक रूपमा सुनाउने र सुन्ने अर्थात् बोलेर भन्ने ताम्बा परम्पराले गर्दा नै आजसम्म त्यो प्राचीन भाषाको रूप र प्रयोग जस्ताको तस्तै रहेको पाइन्छ। त्यसैगरी यस्तो मौखिक सुनाउने परम्परा धादिङ, नुवाकोट, रसुवाका तामाङ समुदायमा पनि बोमसाङ व्हाओ, नाम्दर, दोरा व्हाओ आदिको रूपमा गुम्बाहरू, डाँडाहरू, गाउँहरू, पुख्र्यौली गाथाहरू नृत्य सहित प्रस्तुत गर्ने सांस्कृतिक परम्पराहरू छन्।

आजकल हुम्ली, जुम्ली, मुगाली, मुस्ताङ्गी, मनाङ्गेहरूका भाषाको पनि पुरानो रूपहरू (जो बोल्न छोडिसके), शब्दहरू तामाङभाषा र प्राचीन तामाङ साहित्यमा तिब्बती भाषाको कहलाइएका मौलिक तथा पुराना तामाङ शब्दहरू

प्रशस्तै पाईन्छ। तामाङभाषामा पाइने यस खालको पुरानो शब्दहरूले उच्च पहाडी हिमालय क्षेत्रमा आजकाल बोलिने तिब्बती बोदिक या बोदिस अर्थात् तिब्बतीसँग मिल्ने र निकट रहेका भाषाहरू भन्दा पनि पुराना तामाङभाषा हो भनि अनुमान लगाउन सकिन्छ।

यस खालका उदाहरणहरू आर्य भाषाहरूमा पनि पाइन्छ। उदाहरणकालागि अंग्रेजी भाषाको night शब्द संस्कृत भाषाको 'नित्त' बाट बनेको हो। नित्त शब्द अंग्रेजीमा (night नीगहत्) हो। तसर्थ अंग्रेजी Night को पुरानो रूप संस्कृत भाषाको 'नित्त' हो। यही आधारमा अंग्रेजी भन्दा संस्कृत भाषा पुरानो मानिन्छ।

यस्तै तामाङभाषाको काठमाण्डौ उपत्यकालाई बुझाउने प्राचीन शब्द याम्बु नेपालको प्राचीन अभिलेखहरूमा याम्बुक्रोमा, याम्बुमहानगरे, याम्बु ब्रुम, त्यसैगरी पहाडको चुचुरा वा टुप्पो बुझाउन प्रयोग हुने शब्दहरू पाराचो, पुलचोक, फुलचोकी, गु (चाँगु), पाँगु, बुं बुझाउँने लुबु, सँयबुं, खुसिवु, गोडगवु आदि तामाङ शब्दहरू नरेन्द्रदेवको समयमा र याम्बु शब्दको प्रयोग इ.पू.को दोश्रो शताब्दीदेखि सन् १०१०-१७ औं शताब्दीसम्म पनि काठमाण्डौभित्रका शिलालेखहरूमा प्रशस्तै उल्लेख भएको भेटिनुले तामाङभाषा प्राचीनकालदेखि नै यो याम्बु उपत्यकामा प्रयोग हुँदै आएको भाषा हो भन्ने स्पष्ट हुन्छ।

त्यस्तै तामाङ जातिको प्राचीन संघिय व्यवस्था 'वाह तामाङ' र 'अठार जात' तामाङको वर्णन, 'जीरतेन ताम छ्योओ' (संसार र तामाङ जातिका कुरा), 'कुक्पा खाछ्योओ' (बहीराका भाषा सम्बन्धमा), हामा (बिहेवारी सम्बन्धमा) आदि 'अुछेन् तामयीग' लिपिमा लेखिएको स-साना तामाङभाषाका पुस्तिकाहरू तथा विभिन्न तामाङभाषाका ग्रन्थहरू पाइन्छन्।

डा. मुक्त सिं तामाङद्वारा संग्रहित तथा तामाङभाषामा सम्पादित 'जित्तेन तामछ्योओ' को पृष्ठ ७८-८० मा तिब्बतका राजा स्रङचाङ गाम्पो, नेपालका राजा अंशुवर्मा र भारतका राजा हर्षवर्धनलाई उहाँहरू स्वर्गवास भइसके पनि बन्दना गर्दछु भनेर उल्लेख भएको पाइनुले त्यो कथनलाई आधार मान्ने हो भने 'जित्तेन तामछ्योओ' लिखित तामाङ साहित्य ग्रन्थ नवौं शताब्दीतिर नै प्रयोगमा रहेको तथ्य उजागर गर्दछ। यसले तामाङभाषाको लेखन परम्परा नवौं शताब्दीमा नै शुरू भएको थियो भन्ने अनुमान लगाउन सकिन्छ। जुन लेखन आजसम्म पनि चलनचल्तिमा छँदैछ।

तामाङ जातिको सांस्कृतिक सूचनाहरू १७ औं शताब्दीको अन्तदेखि १८ र १९ औं शताब्दीतिरका भारतमा उपनिवेश शासकका कर्मचारीहरू कम्प्याट्रिक, हड्सन्, म्याक्डोनाल्ड लगायत थुप्रै विदेशी लेखकहरूले समेत जित्ने तामछ्योभीमा वर्णन गरिएका बाह्र तामाङ र अठार थर (जात) का विषयहरू उल्लेख गरेका हुनाले उनीहरू आउनु भन्दा अगाडिदेखि नै तामाङभाषा अछेन् तामयीग (सम्भोटा) लिपिमा लेखिसकेको पुष्टि हुन्छ।

तामाङभाषाका यी प्राचीन ग्रन्थहरूको लेखनशैली तथा लेखनकलालाई हेर्दा तामाङभाषाको लेखन कार्यको विकास सातौं शताब्दीमा तिब्बती भाषाका लोचावा (अनुवादक) थोन्मी सम्बोटेले भारतको बौद्ध अध्ययन केन्द्रमा गई अध्ययन गरेर तिब्बतमा फर्केपछि राजकीय रूपमा अछेन्^४ लिपिको विकास, विस्तार र व्यापक प्रचार भएकै बेला देखिनै भएको अनुमान लगाउन सकिन्छ।

तिब्बती र तामाङभाषाको अन्तर अहिलेको तामाङभाषा र मानाङ्गे, थकाली तमाङ भाषाबीचको फरकको स्थितीमा थियो^५। तसर्थ प्राचीन तामाङ साहित्यिक ग्रन्थहरूको लेखन प्रणाली तत्कालिन तिब्बती राजा स्रङचङगाम्बो कालमा तिब्बतमा राजकीय मान्यता प्रदान गरिएपछि विकास भएको अछेन् लिपिको विकासकालको लेखन प्रणालीसंग (बौद्ध धर्म रचना तथा अनुवाद गरिएको तिब्बती भाषाको लेखन विधि) मिल्दो जुल्दो छ।

तत्कालिन तिब्बती भाषामा तामाङभाषाको बलियो प्रभाव थियो भन्ने कुरालाई 'ग्याकारकाओदु' र 'बोदकाओदु' को ग्रन्थहरू 'काग्युर', 'तेन्ग्युर', मानीकाबुम जस्ता तिब्बती प्राचीन धार्मिक ग्रन्थहरूमा प्रचुरमात्रामा प्रयोग भएको तामाङभाषाका मुलशब्दहरूले नै स्पष्ट पार्दछ।

प्राचीन तामाङभाषा या बोदग्योत (बोदकाओ) बाट कालान्तरमा बसाइ-सराइ विभिन्न प्रकृयाहरू पार भएर विभिन्न भाषिका बन्दै भाषाहरूको सृजना भएको पाइन्छ। यसरी भाषिकाहरू छुट्टिएर स-सानो अंशमा संकुचन भएता पनि

^४ अछेन् र अुमे अु केन्द्रीय र छेन् प्रमुख केन्द्रीय प्रमुख मानकलेखनमा राज्यले नै प्रयोग गरी स्थापित गरेको हुँदा थोन्मी सम्बोटेले भारतमा गई अध्ययन गरी विकास गरेको भए तापनि यो तिब्बती लिपिहरूलाई राजकीय रूपमा अछेन् र अुमे नामाकरण गरिएको अनुमान लगाउन सकिन्छ।

^५ हेर्नुहोस्- तिब्बती भाषाको आदरवाची शब्दहरू Charles A. Bell, Manual of Colloquial Tibetan-1905, page-110

अझै उच्च पहाडी हिमालय क्षेत्रमा अस्तित्वमा रहेका भाषाहरूमध्ये सबैभन्दा धेरै वक्ता संख्या भएको भाषा तामाङभाषा हो।

तामाङभाषाको 'तोरबोद' तोर्बो अर्थात् 'माथ्लोभागका निवासी' भन्ने शब्दबाट तोर्बोद, तोर्बोत हुँदै तोर्बात, तुर्बातबाट व्युत्पत्ति भएर तिब्बत माथ्लो क्षेत्र निवासी' बुझाउने शब्दको निर्माण हो। त्यसकारण आजका तामाङहरूलाई 'यहाँका शासक तथा क्षेत्री-बाहुनहरूले लामाभोटे तथा भोटे भनेर भनेका हुन्।

तामाङहरूको वंशावली अनुसार अहिलेको चीनीया तिब्बतका स्याङस्हुङ युल तामाङ जातिको स्याङबोहरूको बाव्सा ठुडसा हो। किनभने तामाङ वंशावलीमा "स्याङस्हुङ युल्टी स्याङबो बाव" भनेर वर्णन गरेको छ। यसले नै तामाङहरू तोर्बोद क्षेत्रको प्राचीन समुदाय हो भन्ने बुझाउँदछ। यही कारण आजको चीनीया तिब्बती भाषाको मुलरूप (Proto-form) तामाङभाषामा पाइएको हो। उच्च पहाडी हिमालय तोरबोद क्षेत्रमा तामाङ समुदायको जनसंख्या धेरै भएकाले तामाङभाषा धेरै संख्याले बोल्ने भाषा भएकाले पनि उत्तरी बौद्ध धर्मका धार्मिक साहित्यमा तामाङभाषाका पुरानो स्वरूपहरू पाइन्छन्। उत्तरी बौद्ध धर्मका महत्वपूर्ण ग्रन्थ कंग्युर, तेन्ग्युर लगायत ग्रन्थहरूमा तामाङभाषाका शब्दहरू प्रचुरमात्रामा पाईनुको मुख्यकारण पनि यहि हो।

तामाङभाषाको तानीय प्रवृत्ति र हजारौं वर्ष अघिको चिनको पेकीङ मानव सभ्यता बोकेको पित नदिका बासिन्दा हान जातिको भाषाको तानीय प्रवृत्ति (tonal feature) मिल्नु, पाँच हजार वर्ष भन्दा पुरानो तामाङ मौलिक तत्वीय खगोल तथा ज्योतिषशास्त्रमा आधारित तामाङ लोछार पद्धति र काठमाडौं उपत्यकाको ३० हजार वर्ष पुरानो प्रागैतिहासिक मानव सभ्यताको विकास तामाङ मंगोलहरूसँग निकट हुनु आदि ऐतिहासिक तथ्यहरूले तामाङ राष्ट्र (Tamang Nation) को भाषा, लिपि, संस्कृति, आर्थिक जीवन र तामाङ तोरबोद्पाहरूले ओगटेको सग्लो भूक्षेत्र (ताम्सालीङ) ले पनि तामाङभाषाको प्रयोग, विकास, प्राचीनता र ऐतिहासिकताबारे खोज गर्नेहरूलाई थप स्रोतहरू उजागर तथा उपलब्ध गराएका छन्। यस आधारलाई केलाउने हो भने तामाङभाषा एसियाकै पुरानो भाषाहरू मध्ये एक हुन भन्ने तथ्य नजिक पुग्न सघाएका छन्।

५'बन्' कुँ५|कुँभि'ब' खे५'ब' तामाङ ग्योत/ग्योत्रीला थेत्मा (थेमे)

(तामाङभाषाको परिवार वर्गीकरण)

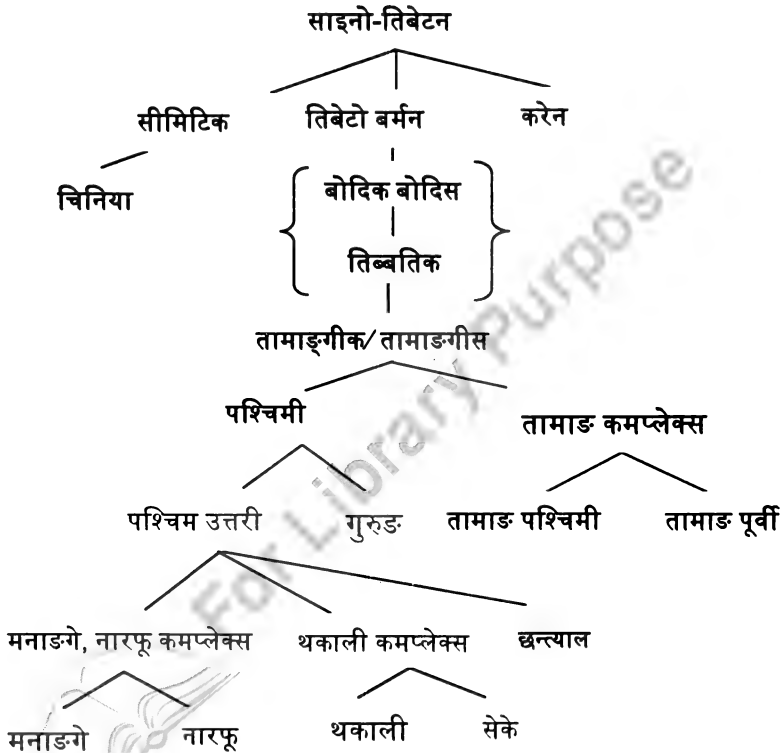
तामाङभाषाको विदेशी विद्वानहरूले सन् १८१९ देखिनै अध्ययन अनुसन्धान गरि आएको देखिन्छ। भाषावैज्ञानिकहरूले तामाङभाषालाई चिनिया एकाक्षरी परिवार भित्रका तीन भाषा परिवार मध्ये भोटबर्मेली शाखा भित्रको भोट हिमाली परिवार अन्तर्गत ग्रीयर्सन १९०२ ले हिमाली परिवारको असर्वनामिक समूहमा र शेफर १९६६ र ग्लोभर १९७० ले बोदीक विभागको बोदीस शाखा अन्तर्गत गुरुङ शाखामा वर्गीकरण गरिएको थियो।

वर्तमान समयमा भाषावैज्ञानिकहरूको नयाँ विश्लेषणका आधारमा तामाङभाषा लगायत गुरुङ, थकाली, मनाङ्गे, छन्त्याल, नारफु आदि तानीय चरित्र भएका नेपालको हिमालय पर्वतीय क्षेत्रमा बोलिने भाषाहरूलाई टिबेटो बर्मन शाखाको बोदिक/बोदिस शाखाको तिब्बतिक शाखा अन्तर्गत छुट्टो तामाङगीक/तामाङगीस शाखामा राखि वर्गीकरण गरेको पाइन्छ। भाषा वैज्ञानिक नुनान (२००३, २००८) र मजाअुदन (२००४, २००८) ले क्रमशः तामाङगीक र तामाङगीस भाषाको रूपमा वर्गीकरण गरेको पाइन्छ। जसलाई यहाँ रेखा चित्र नं. १ मा प्रस्तुत गरिएको छ। तामाङभाषा वंशको यो वर्गीकरणले तामाङभाषाको विस्तृत रूपमा यथार्थ र सुक्ष्म अध्ययन गरेमा नेपालका हिमाली भाषाहरूको पनि मुल भाषाको रूपमा स्थापित हुनसक्ने सम्भाव्यताको ढोका खोलेको छ। किनभने बोदीक भाषाहरूको पुरानो मुलरूप तामाङभाषामा आज पनि भेटिन्छ।

तामाङभाषा एकाक्षरी (Mono-syllabic) तानीय (Tonal) चरित्र भएको भाषा हो^६। तामाङभाषामा तिब्बती भाषामा पाइने तानीय विशेषता भन्दा भिन्न र एकाक्षरी तानीय आदिरूप संरक्षित रहेको पाइन्छ। तामाङभाषाको यो एकाक्षरी तानीय विशेषताले बोद वा बोदीक भाषाहरूमा अरू भाषा भन्दा अझ अगाडिको तथा प्राचीन चिनिया हान भाषाको तानीय विशेषता निकट पुऱ्याउँछ। यही कारण तामाङभाषाको ध्वनीविज्ञानमा विद्यावारिधी गरेकी फ्रेन्च भाषावैज्ञानिक मार्टिन मजाअुदनले तिब्बतमा तिब्बती भाषाको लेखन आरम्भ हुनु अगाडि नै

^६ अजितमान तामाङको A Sketch Grammar of Tamang अध्याय ३, हेर्नुहोस्।

बोद वा बोदिक समूहबाट तामाङभाषा छुटेको अनुमान लगाएका छन्। यसैको आधारमा मजाअुदनले तामाङ लगायतको भाषाहरूको तानीय विशेषताका तुलनात्मक अध्ययनको क्रममा आफ्नो भाषावैज्ञानिक प्रस्तुतिहरूमा थुप्रै नेपालमा बोलिने हिमाली भाषाहरूलाई तामाङ्गीस भाषा अर्न्तगत समेटेर प्रस्तुत गर्ने गरेका छन्।

(श्रोत: नुनान २००३, २००८, मजाअुदन २००४, २००६ र अन्य) रेखा चित्र-१

अहिले पनि तामाङ, थकाली, मनाङगे, ह्योल्मो, कागते, छन्त्याल, हुम्लीतामाङ, नार, फु, गुरुङ, ग्ले(घले), स्याङस्युङकेजी, केरोङकेजी आदि भाषाहरूको भाषिक अनुवंशीय र व्याकरणगत संरचना, एकाक्षरी तानीय चरित्र र शब्दरचनाको प्राकृतिक विधि र शब्दको मुलधातुको बनोट आदिको विस्तृत अध्ययन गर्ने हो भने तामाङभाषाले बृहत तामाङ्गीक भाषापरिवारको प्रतिनिधित्व गर्न सक्ने यस्ता थुप्रै विशेषता र आधारका प्रमाणहरू भेटिन्छन्। त्यहाँका तामाङहरू पनि तामयीगअुछेन् लिपिसंग राम्रै परिचित रहेका छन्।

५.३.८.५ 'तमाङ भाषी जनसङ्ख्या'

नेपालमा बोलिने टिबेटो-बर्मन शाखा अन्तरगतका भाषाहरूमध्ये सबैभन्दा धेरैवक्ता भएको भाषा तामाङ हो। सन् २००१ मा सम्पन्न नेपालको जनगणना अनुसार तामाङभाषाका वक्ताहरू सुदुर-पश्चिमाञ्चलदेखि सुदुर-पूर्वाञ्चलको अञ्चलसम्मका सम्पूर्ण जिल्लाहरूमा धेरैथोरै संख्यामा रहेको तथ्याङ्कले देखाएको छ। तथापि मध्यमाञ्चलमा रहेको तामाङ भूमि ताम्सालीङ क्षेत्रमा सबैभन्दा धेरै घनारूपमा तामाङभाषीहरू केन्द्रित रहेको देखिन्छ। तामाङ संगठनहरूले दिएको सूचना अनुसार नेपाल बाहिर विदेशमा पनि तामाङभाषा बोल्ने तामाङ जनसंख्या रहेकोछ।

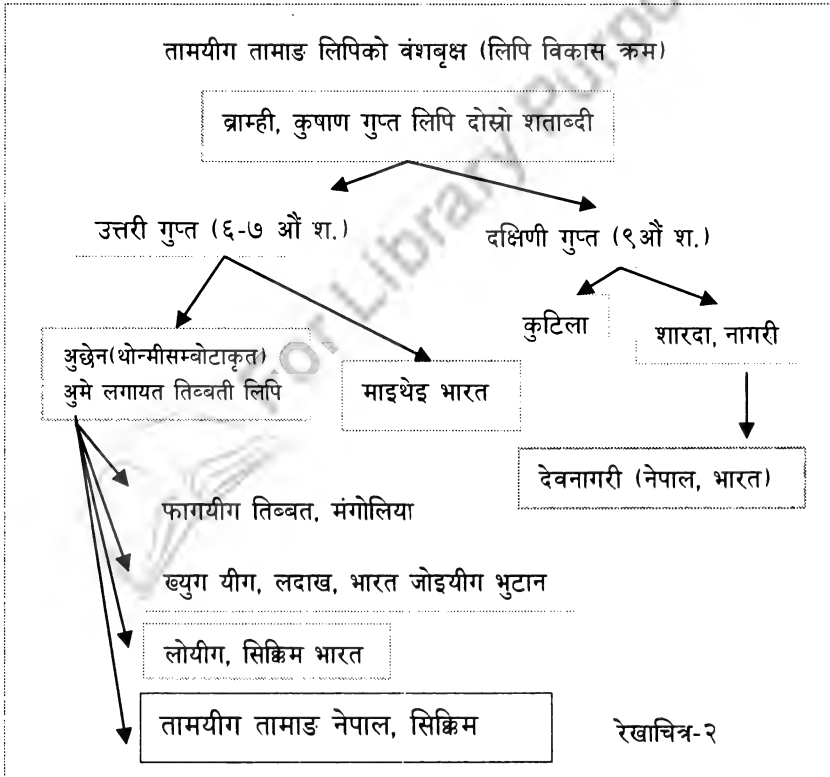
मुख्यतया भारतको पश्चिम बंगाल राज्यको दार्जिलिङ जिल्ला, सिक्किम राज्य लगायत अरुणाचल, असम, मेघालय आदि राज्यहरूमा पनि तामाङ भाषिहरूको उल्लेख्य संख्या रहेकोछ। भने भुटान, म्यान्मार आदि देशहरूमा हजारौंको संख्यामा तामाङभाषीहरू रहेका छन्। थोरै संख्यामा भएपनि समुद्रपार अमेरिका, बेलायत, हङ्कङ लगायतका देशहरूमा पनि अध्ययन तथा कामका सिलसिलामा

जनगणना भएको वर्ष	कूल तामाङ जनसंख्या	कूल तामाङभाषी जनसंख्या	देशको कूल तामाङ भाषी जनसंख्या	तामाङ भाषी जन संख्या प्रतिशत	तामाङ भाषा नबोल्ने जनसंख्या	भाषा नबोल्नेको प्रतिशत
१९९१	१०,१८,२५२	९,०४,४५६	४.९१	८८.८०	१,१३,७९६	११.२०
२००१	१२,८२,३०४	११,४५,१७९	५.२२	९२.०	१,३७,१२५	८.००

तालिका १: नेपालको दुई जनगणनाहरूमा तामाङ भाषा बोल्ने जनसंख्याको तुलनात्मक विवरण

तामाङभाषीहरू बसोबास गर्न पुगेका छन्। नेपालमा वि.सं. २०४८ सालको जनगणनाले तामाङभाषी संख्या कूल जनसंख्याको ९०४, ४५६ अर्थात् ४.९ प्रतिशत देखाइएको थियो। त्यती बेला १०.२० प्रतिशत तामाङहरूले भाषा नबोल्ने स्थिती थियो भने सन् २००१ को जनगणनाको तथ्यांक अनुसार १२ लाख ८३ हजार ३ सय ०४ जना तामाङहरूमध्ये ९२ प्रतिशत तामाङहरूले तामाङभाषा बोल्ने गरेको सार्वजनिक भएको छ। जसमा कूल जनसंख्याको ११ लाख ७९ हजार १ सय ४५ जना अर्थात् ५.२२ प्रतिशत तामाङहरूले आफ्नो दैनिक जीवनमा तर राज्यको संयन्त्र, अवसर तथा यथोचित, सकारात्मक संरक्षण

तथा सहयोगको अभावमा पनि २१ औं शताब्दीको सूचना प्रविधिसँगै तामाङभाषाले नेपालको जनगणना २००१ मा ३.२ प्रतिशत अर्थात् २४०,७२३ जना तामाङभाषा बोल्ने तामाङभाषीको बृद्धि भएको छ। यसले तामाङभाषाको प्रयोग तामाङ दैनिक जीवनमा सक्रिय छ भन्ने देखाएको छ। यो जनगणनाले कुल १३७,१२५ जना अर्थात् कुल तामाङ सङ्ख्याको ८ प्रतिशतले मात्र नबोल्ने सङ्ख्या देखाएको छ। यसले तामाङभाषा सेवी तथा तामाङभाषा प्रेमीहरूको ध्यान आकर्षित गराएको छ। तथापि तामाङभाषीको यो तथ्याङ्कले राज्यको संयन्त्र, अवसर तथा यथोचित, सकारात्मक संरक्षण, सहयोगको अभावमा पनि २१ औं शताब्दीको सूचना प्रविधिसँगै आफूलाई जीवित भई राख्न हालसम्मलाई सक्षम भई आएको देखिन्छ।

अध्याय दुई

१'खर' मु१'मु३' ६१'प'सु'सि' तामाङभाषाको प्रयोग क्षेत्र

वर्तमान समयमा तामाङभाषाको प्रयोग केही सरकारी तथा गैरसरकारी निकायहरूका सीमित क्षेत्रमा मात्र भएपनि प्रसारण, छापा लगायत विद्युतीय संचार-माध्यममा पनि प्रयोग भइराखेको छ। राज्यबाट भने मातृभाषामा शिक्षा, सूचनाको हक जस्ता आधारभूत मानवअधिकारका हकहरूसम्म पनि प्राप्त छैन।

आफ्नै बलबुताले अन्य नेपाली आदिवासी जनजातीय मातृभाषाहरूसँगको तुलनामा तामाङभाषाले सकारात्मक प्रयोग विस्तार तथा विकास गरेको पाइन्छ ।

नेपालमा बोलिने मातृभाषाहरूमध्ये खसभाषा र नेवारी (नेपालभाषा) पछि सर्वाधिक प्रयोग हुने तामाङभाषा नै हो। तामाङभाषा, विद्युतीय सञ्चार माध्यममा सर्वाधिक दर्जन भन्दा बढी एफएम रेडियो प्रसारण केन्द्रहरुबाट दैनिक, अर्धसाप्ताहिक तथा साप्ताहिक विविध खालका कार्यक्रमहरू प्रसारण भइरहेका छन्। नेपालमा मातृभाषाको गीत संगीतको क्षेत्रमा पनि सर्वाधिक बिकने गीती क्यासेट तामाङभाषाको नै रहेको कुरा अडियो क्यासेट विक्रेता तथा वितरकहरू बताउँछन्। त्यसैगरी नेपालको छपा माध्यममा (Print Media) पनि नेपालभाषा पछि तामाङभाषा नै अग्रणीमा रहेको छ। तामाङभाषाको प्रयोगलाई क्षेत्रगत आधारमा निम्नानुसार वर्गीकरण गर्न सकिन्छ।

५८. 'ब' 'ख' 'ङ' 'ण' 'त' 'थ' 'द' 'ध' 'न' 'प' प्राचीन अभिलेखमा तामाङभाषा

तामाङभाषाका याम्बु, चो, गु, बु, डा आदि शब्दहरू हजार वर्ष भन्दा अगाडि नै काठमाण्डौ उपत्यकाभित्रका शिलालेख तथा विभिन्न प्राचीन अभिलेखमा लिपिबद्ध भइसकेको (भइराखेको) प्रशस्त प्रमाणहरू भेटिन्छ। याम्बु (काठमाण्डौलाई बुझाउने) शब्द इ.पु. दोश्रो शताब्दीको (याम्बु ल्हाखाङ, तिब्बत) र सन १०३९ पछिका प्रायः काठमाण्डौभित्रका मल्लकालिन शिलालेखहरूमा अंकित भएको पाइन्छ। त्यस्तै नरेन्द्रदेव कालको काभ्रेपलाञ्चोक भगवती अवस्थित स्थानको प्राचीन स्थान नाम पाराचो, फुल्चोकी डाँडो गोदावरी, जामाचो बालाजुको नागारजुन डाँडो, साँगु (साखु), भक्तपुरको चाँगु (चांगुनारायण), खोप्रीङ वा खोपोङ (भक्तपुरलाई बुझाउने शब्द), हेराङ, यराङ र योलोङ (ललितपुरलाई बुझाउने शब्द), फार्रिङ आदि तथा सत्रौँ शताब्दीको मध्यतिरको

विश्वको सर्वोच्च शिखरको स्थानीय नाम चोमोलुङमा (ज्होमोलुङमा) आदि लिखित रूपमा पाइने प्राचीन तामाङभाषाका संज्ञा शब्दहरू हुन्। खोजी गरेमा यस्ता तामाङभाषाका प्राचीन शब्दहरू प्रशस्त पाइन्छन्। यी तथ्यहरूले तामाङभाषालाई राज्यस्तरबाट मान्यता नदिए पनि पहिले देखिनै धेरै जनसंख्या भएको कारण नेपालका प्राचीन अभिलेखहरूमा प्रयोग तथा उल्लेख भएको पाइन्छ।

ཏུལ་ཁྱི་རི་ ཏ་མང་ ཁྱུ་ཆོ་ཏ་པ་ सरकारी निकायमा तामाङभाषा

तामाङभाषाको हालसम्म सरकारी निकायमा नेपाल र भारतको सिक्किम राज्य सरकार बाहेक अन्यत्र कुनै पनि निकायमा प्रयोगमा आएको देखिँदैन। तसर्थ तामाङभाषाको सरकारी प्रयोग दुई देशमा निम्नानुसार भएको देखिन्छ।

འེ་པལ་ཏུལ་ཁྱི་རི་ ཏ་མང་ ཁྱུ་ཆོ་ཏ་པ་

नेपालको सरकारी निकायमा तामाङभाषा

नेपालमा सरकारी निकायमा तामाङभाषा माध्यम भाषाको रूपमा हालसम्म आधिकारिक रूपले प्रयोग हुन सकेको छैन।

नेपालको सर्वोच्च अदालतको वि.सं. २०५६ जेठ १८ गतेको निर्णयले मातृभाषा सरकारी कामकाजमा माध्यम भाषाको रूपमा प्रयोग निषेध गरेकाले तामाङभाषाको सरकारी कामकाजमा प्रयोग रोक लगाएको थियो। तर महान जनआन्दोलन पछि भने सरकारी स्वामित्वमा रहेको गोरखापत्र राष्ट्रिय दैनिकमा तामाङभाषाले मासिक दुई पटक प्रकाशनको अवसर पाइ रहेका छन्। सरकारी स्तरबाट तामाङभाषाको प्रयोग तथा विकासमा भएको सिमित कार्यहरूलाई निम्नानुसार वर्गीकरण गर्न सकिन्छ।

(क) ཏུལ་ཁྱི་པ་ ཏ་མ་མོང་ ཁྱུ་ཆོ་ཏི་ ཏ་མང་ ཁྱུ་ཆོ་ཏ་པ་

सरकार नियन्त्रित गोरखापत्र दैनिक पत्रिकामा तामाङभाषा

नेपालमा जाहानियाँ राणा शासनकालमा श्री ३ जुद्धशमशेरको पालामा सन १९३२ अक्टुबर १७, तदनुसार वि.सं. १९८९ कात्तिक १ गते सोमबार भाग-३२; संख्या २६-२७ मा जुद्धशमसेर जंगबहादुर राणाले तामाङभाषामा सम्बोधन गरेको

सम्बोधनको अंश छापिएको थियो। यो नै सरकारी पत्रिकामा पहिलो पटक तामाङभाषाका केही अंश छापिएको थियो। बिडम्बना नै भन्नु पर्छ, यो सानो तामाङभाषाको अंश बाहेक यस भन्दा अघि र पछि हालसम्म नेपालमा सरकारी नियन्त्रणमा रहेको छापा सञ्चार माध्यममा तामाङभाषाको प्रकाशन तथा प्रयोग भएको थिएन।

एनेकपा (माओवादी) ले सञ्चालन गरेको १० वर्षे जनयुद्धको साथै दोस्रो जनआन्दोलनपछि बनेको अन्तरिम संविधान र अन्तरिम सरकारमा माओवादीको भागमा सञ्चार मन्त्रालय परेपछि विभिन्न मातृभाषाहरूलाई पनि गोरखापत्रमा स्थान दिने निर्णय भए देखि वि.सं. २०६४ भाद्र २४ गते पहिलो पटक गोरखापत्र राष्ट्रिय दैनिकमा तामाङभाषा लगायत २८ भाषाहरूमा गोरखापत्र नयाँनेपालको नाममा बहुभाषिक पृष्ठको प्रकाशन आरम्भ भयो।

वि.सं. २०६४ असोज १ गते देखि तामाङ लगायत २८ भाषाहरूमा आजसम्म निरन्तर पाक्षिक रुपमा पालो आउने गरी गोरखापत्रको नयाँनेपाल तामयीग तामाङ लिपि र तामयीग देवनागरी लिपिमा तामाङभाषामा एक पेज महिनाको दुइ पटक सम्म प्रकाशित हुँदै आइरहेको छ।

(ख) सरकार नियन्त्रित रेडियो नेपालमा तामाङभाषा

नेपालमा सरकारी सञ्चार माध्यमहरूमा मातृभाषाहरूलाई पनि स्थान दिनुपर्छ भनेर नेपाल तामाङ गृहेदुङ लगायत मातृभाषी जनजातिहरूको साझा संस्था नेपाल आदिवासी जनजाति महासंघको सकृयतामा सरकारलाई विभिन्न स्तरको मातृभाषा सम्बन्धि गोष्ठि र कार्यशालाहरूको सुझावका आधारमा दबाब परेपछि सरकारले तत्कालिन सांसद नरहरि आचार्यको अध्यक्षतामा जनजाति महासंघका महासचिव परशुराम तामाङ, बैरागी काइला, नोबल किशोर राई लगायत रेडियो नेपालबाट राष्ट्रिय भाषाहरूमा समाचार प्रसारण गर्नेबारे सुझाव समिति बन्यो। त्यो समितिले वि.सं. २०५१ बैशाख २५ गते आफ्नो सुझाव प्रतिवेदन सरकार समक्ष बुझाएको थियो। यसको लगत्तै चार महिनापछि वि.सं. २०५१ भदौ १ गतेबाट तामाङभाषामा नेपालमा पहिलो पटक ५ मिनेटको समाचार बुलेटिन रेडियो नेपालको मिडियम वेभ ७९२ किलोहर्ज र सर्टवेभ ११४३ किलोहर्जको फ्रिक्वेन्सीबाट अपरान्ह ४.०५ बजे प्रसारण आरम्भ भएको थियो।

हाल यो तामाङभाषाको समाचार बुलेटिन प्रत्येक दिनको ९.४० बजे विहान उपरोक्त फ्रिक्वेन्सीमा प्रसारण हुँदै आइरहेको छ। यसपछि नेपालका मातृभाषी संस्थाहरूको निरन्तर दबाबमा फेरी रेडियो नेपालको क्षेत्रीय प्रसारण केन्द्रहरूबाट मातृभाषामा थप कार्यक्रमको प्रसारण वि.स. २०५४ साल आषाढ ५ गतेदेखि १५ मिनेटको साप्ताहिक तामाङभाषाको रेडियो कार्यक्रम प्रसारण हुँदै आइरहेकोमा माओवादी समेत सरकारमा पुगेपछि पहिलेको १५ मिनेटको कार्यक्रमबाट समय बढाएर १ घन्टा पुर्याएको छ। यी दुई कार्यक्रम नै नेपालमा सरकार नियन्त्रित प्रसारण सञ्चार माध्यममा तामाङभाषाको प्रथम प्रयोग प्रयास हो। समाचारका अलवा सार्वजनिक सूचना तथा विभिन्न स्वास्थ्य एवं व्यापारिक प्रतिष्ठानहरूले तामाङभाषामा प्रसारण गर्ने गरिएको छ।

(ग) गैर सरकारी एफएम रेडियोहरूमा तामाङभाषा

काठमाण्डौ महानगरपालिकाको मेट्रो एफएममा दैनिक आधा घन्टाको रेडियो कार्यक्रमको साथै अन्य दर्जनौ एफएम रेडियो स्टेसनहरूबाट तामाङभाषाको रेडियो कार्यक्रमहरू दैनिक, साप्ताहिक, अर्ध-साप्ताहिक, पाक्षिक रूपमा समाचार, गीत, संगीत, चेतनामूलक, सूचनामूलक र ज्ञानबर्धक कार्यक्रमहरू निरन्तर उत्पादन तथा प्रसारण भइरहेका छन्। नेपालमा खसभाषापछि धेरै बढा एफएम रेडियोमा कार्यक्रम प्रसारण हुने भाषा तामाङ भएको छ।

(घ) तामाङभाषामा पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक निर्माण

नेपालका जनजाति संघ-संस्थाहरूले सरकारलाई दबाव दिएपछि श्री ५ को सरकारको स्वामित्वमा रहेको पाठ्यक्रम विकास केन्द्र सानोटीमीले नेपालका विभिन्न मातृभाषाहरूमा ऐक्षिक पाठ्यपुस्तक बनाउने क्रममा तामाङभाषाको कक्षा एकदेखि कक्षा पाँचसम्मको पाठ्यपुस्तक निर्माण गरेको छ। तर त्यो पाठ्यपुस्तक आम तामाङ जाति र तामाङभाषीहरूको भावना विपरीत तामाङहरूको आफ्नो लिपि हुँदा हुँदै पनि जबरजस्ती देवनागरी लिपिमा बनाएका हुनाले हालसम्म लागु गर्न सकेको छैन।

तसर्थ नेपालको तामाङहरूको राष्ट्रियस्तरको संस्था नेपाल तामाङ ग्हेदुङले पाठ्यक्रम विकास केन्द्रको यो रवैयाले तामाङ जातिको भावनामा ठेस पुग्नुको साथै तामाङभाषाको राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय मान्यता अनुरूप नेपाल सरकारले तामाङभाषाको पाठ्यक्रम नबनाएको हुनाले यसलाई तामाङभाषाको

मौलिक लिपि तामयीगमा नवनाएसम्म बहिष्कार गर्न आम सर्वसाधारण तामाङहरूलाई आव्हान समेत गरेको थियो। यो मातृभाषाको शिक्षण कार्यक्रम स्कूलमा मातृभाषाको शिक्षकको छुट्टै स्थायी दरबन्दी नरहेको (मातृभाषी शिक्षकको दरबन्दी राख्ने सरकारको नीति नरहेको) कारणले पनि यो लागु गर्न कठिन भइराखेको छ। हालसालै पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले कक्षा १ का तामाङभाषाको तीन पुस्तक तामयीग तामाङ लिपिमा तामाङ समुदायको भावनालाई कदर गर्दै निर्माण आरम्भ गरेका छन् तर आवश्यक पुस्तक भने प्रकाशन गरी उपलब्ध गराएको छैन।

गुणन' सुय'स'य' शिग'सिअ'दि' न'अन' कुभि'कुन' क'न'य'

भारतको सिक्किम राज्यमा तामाङभाषाको प्रयोग

भारतको सिक्किम राज्यमा एसडीएफ पार्टिले चुनाव जितेर पवन चाम्लीङ राज्यको मुख्यमन्त्री भएपछि सन १९९५ देखि राज्यस्तरको सरकारी कामकाजमा पनि तामाङभाषाले मान्यता पाएको छ। राज्यसरकारले त्यहाँ तामाङभाषाकालागि निम्नकामहरू गरेका छन्। जो आजसम्म पनि निरन्तर चलिरहेको छ।

(क) सिक्किम विधानसभामा तामाङभाषाको अनुवादको व्यवस्था

राज्यको विधानसभामा सांसद लगायत विभिन्न मातृभाषी सिक्किमेली जनतालाई राज्यको कार्यविधिको जानकारी दिई पारदर्शी गर्ने उद्देश्यले प्रत्येक मातृभाषाका अनुवादक एकजनाको विधानसभामा सरकारले व्यवस्था गरेको छ। प्रत्येक वर्षको विधानसभाको कार्यविधि तामाङभाषा र तामयीग तामाङ लिपिमा समेत प्रकाशन गर्दै आइरहेको छ।

(ख) सरकारको तर्फबाट सिक्किम हेराल्ड पाक्षिक प्रकाशन

सिक्किम राज्यसरकारको तर्फबाट तामाङभाषा र तामयीग तामाङ लिपिमा पाक्षिक पत्रिका नियमित प्रकाशन भइरहेको छ। जसको लागि राज्यले नै छुट्टो एकजना तामाङभाषा विशेषज्ञलाई नियुक्ति गरेको छ। सिक्किम हेराल्ड निशुल्क उपलब्ध गराउँदै आएको छ।

(ग) सिक्किममा मातृभाषाको विकास र खोजीमा सहयोग

सरकारले जनताको तामाङ लगायतको मातृभाषाकावारेमा विकास तथा खोजविन गर्न प्रत्येक मातृभाषी समुदायलाई आर्थिक सहयोग उपलब्ध गराएको छ। तामाङभाषी समुदायलाई पनि तामाङभाषा र लिपिको खोजी तथा

अनुसन्धानकालागि त्यस्तो सहयोग उपलब्ध भएको कारण तामाङभाषा र तामयीग तामाङ लिपिको खोजीको साथै हाल पाक्षिक पत्रिका सिक्किम हेराल्ड तथा प्राथमिक तहको पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक तामाङभाषा र लिपिमा सम्भव भएको हो।

(घ) सिक्किमको स्कुलमा तामाङ मातृभाषाको शिक्षकको व्यवस्था

भारतको सिक्किममा राज्य सरकारले नै मातृभाषाको शिक्षकहरूको स्थायी व्यवस्था गरिदिएको छ। सरकारी स्कुलमा हाल प्राथमिक तह कक्षा दशसम्म तामाङभाषाको शिक्षक नियुक्ति भई कक्षा सञ्चालन भइरहेको छ। सिक्किममा उपरोक्त तामाङभाषा सम्बन्धि सम्पूर्ण (मातृभाषाका अनुवादकहरूको छनोट, लिपिको खोजी तथा चयन, शिक्षकहरूको चयन आदि) कार्यकालागि तामाङ समुदायलाई राज्यबाट मान्यता प्रदान गरी सिक्किम तामाङ बौद्ध संघलाई पूर्णरूपमा संलग्न गराई कार्य सम्पादन गरिएको छ।

(ङ) भारतबाट प्रकाशन हुने तामाङभाषाका पुस्तक, पत्रिका आदि

भारतको सिक्कीमराज्यमा बाहेक दार्जीलीङबाट तामाङभाषाको स-साना शब्दसंग्रहहरू समय समयमा प्रकाशन भई रहेको छ। जसमा तामाङ ज्ञानकोष, तामाङ खान्दोकाजी, तामाङभाषाको शब्दकोष आदि हालै प्रकाशनमा आएका छन् भने तामाङ समुदायमा अत्यन्त लोकप्रिय ताम्बाकाजीतेन व्हाजी रीमटीम, सेबुसेमु हामा व्हाजी आदि सन् १९५० को दशकमा नै प्रकाशनमा आएको थियो। अखिल भारतीय तामाङ बौद्ध संघको मुखपत्र फ्याफुल्लामा कविता तथा गीतहरूमात्र वार्षिक रूपमा प्रकाशनमा आउने गरेकोमा तामाङभाषामा दार्जिलिङबाट फ्रेडबा, आसमबाट प्रकाशित हुने स्यारमेन्दो पत्रिका, सिक्कीमको गान्तोकबाट प्रकाशित हुने छाग्यार्यम र गान्तोक युल्सा तामाङभाषाका भारतबाट मासिक तथा वार्षिक पत्रिकाहरू हुन्।

यसरी तामाङभाषाको प्रयोग क्षेत्र परम्परागत रूपमा तामाङ समुदायले आफ्नो जीवन निर्वाहका लागि आफ्नो गाउँ, बस्ति तथा युलमा आफ्नै घर परिवार, नातागोता, इष्टमित्र आदिसँग बोलिचालिमा मात्र सिमित रहेको तामाङभाषा बदलिँदो समयकाल परिस्थिती अनुसार विद्यालय, आधुनिक सञ्चारका साधनहरू र साहित्य रचनामा समेत प्रयोग विस्तार भई रहेको छ।

अध्याय तीन अक्षर-यीगी (लिपि)

ग' ण' ण' ण'	ग' ण' ण' ण' ण' ण' ण'	ग' ण' ण' ण' ण' ण'
ङ' ङ' ङ'	ङ' ङ' ङ' ङ' ङ' ङ'	ङ' ङ' ङ' ङ' ङ' ङ'
च' छ' छ'	च' छ' छ' च' छ' च' छ'	च' छ' छ' च' छ' च' छ'
ज' झ' झ'	ज' झ' झ' ज' झ' ज' झ'	ज' झ' झ' ज' झ' ज' झ'
घ' ङ' घ' ङ'	घ' ङ' घ' ङ' घ' ङ'	घ' ङ' घ' ङ' घ' ङ'
ड' ढ' ड' ढ'	ड' ढ' ड' ढ' ड' ढ'	ड' ढ' ड' ढ' ड' ढ'
ढ' ण' ढ' ण'	ढ' ण' ढ' ण' ढ' ण'	ढ' ण' ढ' ण' ढ' ण'
न' ण'	न' ण' न' ण' न' ण'	न' ण' न' ण' न' ण'

लिपि चित्र तालिका-१

१. अक्षर-यीगी या यीग (लिपि) भनेको के हो ?

हामीले बोलेको मुखबाट उच्चारण हुने आवाज वा ध्वनीलाई आखाले देख्न सकिने संकेत चिन्ह नै लिपि हो। अर्थात् मानव वाणीको चित्ररूप नै लिपि हो।

‘साधारणतया भाषा कानबाट ग्रहण गरिने भएता पनि लिपिको अविष्कारले गर्दा आँखाको माध्यमबाट दृश्य ग्रहण गर्न सकिने विषय बनेका छन्। लिपिको माध्यमबाट भाषालाई मानिसले देश कालको सीमाभन्दा बाहिर पुर्‍याएको छ। लिपिमा लिखित माध्यमबाट नै भाषालाई संसारको एक कुनाबाट अन्यत्र जहाँ लैजान तथा सम्प्रेषण गर्न सकिने भएको छ। यसले गर्दा हामीले आफ्नो घरको कोठामा बसी-बसी नै नयाँ-नयाँ वैज्ञानिक आविष्कारहरू तथा विश्वको महान पुरूषहरूको वाणी तथा रचनाहरूको सजिलै अध्ययन गर्न सकिने भएको छ। तसर्थ लिपि भनेको मानव ध्वनीका वा वाणीका अर्थयुक्त (उच्चारित) भावहरूलाई चित्रगत रूपमा आँखाले देख्न सकिने स्वरूपको प्रस्तुति हो। अर्थात् भाषाको देख्न सकिने रूप नै लिपि हो। तिब्बती भाषामा लिपिलाई

यीग भनिन्छ। लिपि विकासको सम्बन्धमा ऐतिहासिक प्रमाणका आधारमा इ.पु. २००० देखि सामान्यतया चित्रलिपिबाट नै शुरूआत भएको पाइन्छ। चित्रलिपि भनेको जुन वस्तुलाई बुझाउनु पर्ने हो त्यसैको चित्र लेखेर बुझाउनु वा देखाउनु हो। जस्तै: तामयीग लिपिमा भएको चिन्हले तामाङभाषामा हातलाई बुझाउने संकेत चिन्हसँग मिल्नुले पनि प्राचीन तिब्बती भाषामा हातलाई या भन्ने रहेछ भन्ने चित्रको संकेतले बुझाउँछ। त्यस्तै, चिनीया भाषामा मान्छे लेख्नु पर्दा 人 (रन्), सूर्यलाई बुझाउनु पर्दा 日 (री) चिन्ह लेखिन्छ। यो चिन्ह नै चित्र लिपि हो। चित्र लिपिमा जुन वस्तुलाई बुझाउनु वा देखाउनु पर्‍यो त्यही वस्तुको रूप वा आकृति लेखिन्छ।

हुन त लिपि मुख्यतया कलम या लेखे सामग्रीबाट ढुङ्गा, काठको फल्याक, धातुका पाताहरू, कुनै बोटबिरुवाको बोक्रा, पत्र वा कागजमा कोरिएको परम्परागत रूपमा प्रचलित चिन्हहरू नै हो। ई.पु.को प्राचीन चित्रलिपिमा मिश्रको पवित्र अक्षर हायरोग्लफलाई (hieroglyph) मिश्रेलीहरूले मन्दिरको भित्ताहरूमा कुनै वस्तुको चित्र, आकृतिहरू र सङ्केत चिन्हहरूको उपयोग गरी आफ्नो भाव तथा विचारहरू प्रस्तुत गरेको पाइन्छ। लिपिविदहरूको अनुसार चिनीया चित्र लिपिलाई ऐतिहासिक एवं प्राचीन मानिन्छ। चिनीया लिपि इ.पू. २००० तिर नै प्रयोग भैसकेको थियो। यसमा विभिन्न वस्तु भाव तथा कार्यकालागि छुट्टाछुट्टै लिपि चिन्हहरूको प्रयोग गरिएको हुन्छ।

लिपिको विकास क्रममा चित्रलिपि पछि एवं रूपमा सूत्रलिपि प्रतिकात्मक भावमूलक हुँदै ध्वनीमूलक लिपिको विकास भएको पाइन्छ। चित्र लिपिको परिवर्तित चिन्हहरूलाई त्यागी उच्चारित ध्वनीलाई लिएर आक्षरीक लिपिको विस्तारै विकास भएको हो। आक्षरीक लिपि मंगोलबाट फागपा लिपि, मन्जु, आर्बेलीबाट देवनागरी लिपि र चिनीयासँग सम्बन्धित अक्षरीक लिपि नै जापानी तथा कोरिएन लिपि हो।

लिपिको इतिहासमा सबैभन्दा विकसित अवस्था नै वार्णिक लिपिको विकास हो। लिपि विज्ञहरूका अनुसार फुनैसीयनबाट (Phoenician=फोनिशन) विकसित गरेर ग्रीक लिपि बनाएको भएता पनि त्यसलाई वार्णिक लिपि भन्न नसकिने भएकोले हालसम्म वार्णिक लिपि भन्न सकिने लिपिको व्यवहारिक प्रयोग भएको पाइँदैन। तसर्थ लिपिको विकास निम्न प्रकारले भएको पाइन्छ।

(क) गुप्त-ध्वनि-चित्रात्मक लिपि

भाषाको आलेखनमा, उच्चारित ध्वनी समूह या शब्द शब्दको छुट्टाछुट्टै या बेग्लाबेग्लै लिपि चिन्ह चित्रको प्रयोग गरी लेखिने लिपिलाई चित्रात्मक लिपि (pictographic Scripts) भनिन्छ। चित्रात्मक शब्द त्यो वाहेक अन्य शब्द या ध्वनीसँग मेल नखाने हुन्छ। यस्तो भाषाको ध्वनीलाई प्रतिनिधित्व गर्न जुन वस्तु हो त्यही वस्तुको चित्र कोरेर व्यक्त गर्ने लिपि चित्र लिपि हो। जस्तै: हिट्टाइट (Hittite=हिटाइट), हायेरोग्लाफिक (hieroglyphic) र चिनिया लिपि, जापानी खान्जी र कोरियाली लिपिहरू चित्रात्मक लिपिको उदाहरण हुन्।

(ख) गुप्त-ध्वनि-आक्षरात्मक लिपि

भाषाको आलेखनमा, एक झोक्रामा बोल्दा वा उच्चारण गर्दा प्रतिनिधित्व गर्ने प्रत्येक ध्वनी या वर्ण समूह वा अक्षर (Syllable) को लागि बेग्लाबेग्लै लिपि चिन्हहरू वर्णमाला (Alphabet) को प्रयोग गरिँदै आएको लिपिहरूलाई आक्षरिक लिपि (Syllabic Scripts) भनिन्छ।

यसमा एउटा लिपि चिन्ह अन्य ध्वनीहरू सँग अनेत्र पनि आवश्यकता अनुसार संयुक्त रूपमा उपयोग हुन्छ भने यसमा पनि उच्चारित ध्वनीलाई लिपिद्वारा प्रष्ट व्यक्त गर्न सकिन्न। खरोष्टी, अरबी, लैटिन, अङ्ग्रेज तामयौग, अङ्ग्रेज तथा उमे तिब्बती, देवनागरी लिपि आदि अक्षरात्मक लिपि हुन्।

(ग) गुप्त-ध्वनि-वार्णिक लिपि

भाषाआलेखनमा, प्रत्येक उच्चारित ध्वनीको (वर्णको) समग्र रूपलाई लिपिद्वारा नै देखिने स्वरूपमा नै लिपि चिन्हहरूको प्रयोग हुने या जे बोलेको त्यही ध्वनीलाई लेखनमा व्यक्त गर्न सकिने लिपिलाई वार्णिक लिपि (Phonetic Scripts) भनिन्छ।

यस प्रकारको लिपिमा लेखिएको शब्दमा ध्वनीका सबै रूप लिपिमा देख्न सकिने हुन्छ। भाषावैज्ञानिकहरूले रोमन लिपिबाट विकास गरेको International Phonetic Alphabet (IPA) लाई वार्णिक लिपि मानेका छन्। यस लिपि संसारका प्राय सबै भाषाहरूको ध्वनी लिपिबद्ध गर्न सकिने कुरा भाषावैज्ञानिकहरूले विश्वास गर्दछन्।

१'४८'५१'५२' ५३' ५४' ५५' ५६' ५७' ५८' ५९' ६०' तामाङभाषाको लेखन इतिहास

सयौं वर्ष देखि अर्थात् धार्मिक र शास्त्रीय भाषा र लिपि सिके देखि नै आफूले जानेको सिकेको लिपि या लेखन कलाको प्रयोग गरी तामाङ पुर्खारूले तामाङभाषामा आफ्नो ठुङसा, बाब्सा, केसा, ठुङराप, फाराप, केराप अर्थात् तामाङ इतिहास, 'जीत्तेन तामछ्योओ' भित्र तामाङ च्युओडी थेन रूओछेन च्योपये 'अठ्ठार जात' को दोङराव, फारव आदिको वर्णन भएको लिखित सामाग्रीहरू प्रसस्त पाइन्छ। यही परम्परागत शास्त्रीय लिपिमा लिखित रूपमा रहेका ग्रन्थहरू जो तामाङ समुदायमा पाइन्थ्यो आज पनि छ। यसरी पाइने तामाङभाषाको लिखित सामाग्रीहरूको आधारमा सन १९५६ देखि दार्जीलीङबाट देवनागरी लिपिमा तामाङभाषामा मुलरूप खसभाषामा रूपान्तरण गरी बुद्धिमान मोक्तानको 'जीत्तेन तामछ्योओ', हामा व्हाओ तथा सन १९५६/५७ तिरै सन्तवीर पाखीनको 'ताम्बाकाओतेन व्हाओ रीमठीम' आदि प्रकाशनमा आएका थिए।

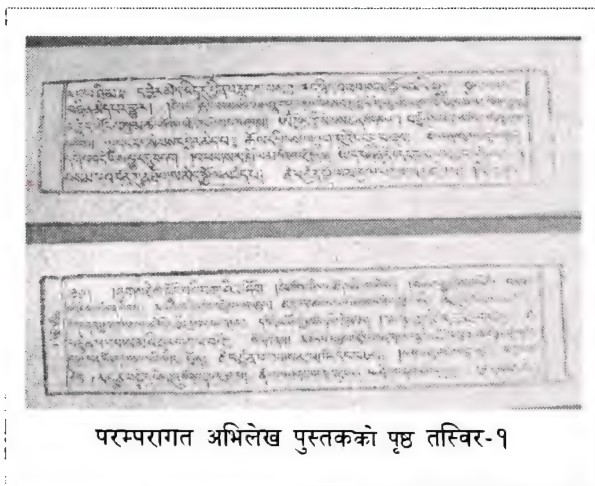
24

न्हाइवा, सुइवा, फेव्वा, स्याव, काइपा, नाइ, छाडमा, दुम्बु आदि २० औं शताब्दीमा प्रकाशन भएका तिब्बती परम्परागत शब्दकोशहरूमा पाईन्छ।

यी बाहेक तामाङ जातिको आफ्नो संसारिक कृत्याकर्म, जन्म, चुडाकर्म, विवाह, मरण आदि संस्कार कर्महरू गर्दा तामाङ जातिको उत्पत्ति कसरी भयो? तामाङ थरहरूको उत्पत्ति कसरी भयो? ब्रम्हाण्डका तारा, चन्द्र, सूर्य आदिको उत्पत्ति कसरी भयो? मानव तथा जीवहरूको सृष्टि कसरी भयो? तथा आफ्ना स्थानीय सीमेभूमे, लालु तेन्सी गर्दाका गान्वा-ताम्बाहरूले मौखिकरूपमा भन्ने गरिआएका कथनहरू, विभिन्नरूपमा परम्परागत सम्बोटाकृत अुछेन लिपिमा तामाङभाषामा लेखिएको लिखित सामग्रीहरू भेटिन्छ^७।

यी लिखित सामग्रीहरू कहिले लेखिए भन्ने कालको किटानी नभए तापनि यसको विषय वस्तुको वर्णन, राजनैतिक भूगोलको वर्णन, विभिन्न दिशाहरूको निर्धारण आदिलाई नियाल्दा यसको ऐतिहासिकता र प्राचीनपना भेटिएको छ।

लिखित रूपमै भेटिएका ग्रन्थहरू पनि देवनागरी, नेवारी लिपिहरू भन्दा पहिले विकास भई प्रयोगमा आएका प्राचीन अुछेन् लिपिमा हुनाले तामाङ लेखन आरम्भ वा लेखन सातौं र आठौं शताब्दीतिर भएको हो भन्ने अनुमान लगाउन सकिन्छ।

परम्परागत अभिलेख पुस्तकको पृष्ठ तस्विर-१

किनभने
पृथ्वीनारायण
शाहको केन्द्रीकृत
खसभाषिक
औपनिवेशिकरण,
एक भाषा,
एकजाति, एक
भेषभूषा नीति
(नाम मात्रको
चारजात छत्तिस
वर्ण उही

^७ हेर्नुहोस्: परशुराम तामाङ, ताम्बाकाआतेन-२०५७, पेज ८-१३,

हिन्दूधर्मको संकीर्ण रंगभेद, जातिभेद, वर्णाश्रम व्यवस्थाको स्थापना अर्थात् हिन्दूकृत प्रकृया (आदिवासीहरूको उर्वर भूमिहरू आफ्ना भाइ-भारदारहरूलाई विर्ता तथा विभिन्न वहनामा वितरण गर्नु) यसैको निरन्तरता स्वरूप १०४ वर्षसम्मको निरंकुश जहानियाँ राणाशासन, अनि तीस वर्ष पञ्चायती निरंकुश कालरात्री, पछिल्लो एक दशकको ब्राम्हणवादी संकीर्णताले गर्दा नेपालमा प्राचिन कालतिर नै गुप्तलिपिको रूपमा विकास भई सकेको यो लिपि र भाषाले राज्यस्तरमा स्थान पाउन सकेन। जसलेगर्दा तामाङभाषा र लिपिको विकासलाई ओझेलमा पार्ने काम राज्यबाटै आरम्भ भयो।

नेपालको बौद्ध तिर्थस्थलहरू फर्पिङ, नागार्जुन, याङलेसी, हलेसी, सींगाल्हा, तेमालका तोडसोम कुण्ड आदि स्थानमा आठौँ शताब्दीका गुरू रिम्पोछे (पद्म सम्भव)ले नेपाल भ्रमण गरी साधना तथा धर्मदेशना गरेका थिए। ती स्थानहरूमा स्थापित शिलाअभिलेखहरूको कार्बनडेटिङ (carbon dating) गरेर अध्ययन गर्नु पर्ने भएको छ। अहिले पनि नेपालमा गुरू रिम्पोछेका निडमा सम्प्रदायका मुख्य अनुयायी तामाङहरू नै भएकाले तामाङहरूले सिकेको धार्मिक लेखन प्रणाली आठौँ शताब्दी मात्र सकिन्छ।

यो लेखनप्रणाली देवनागरीको भन्दा पुरानो हो। किनभने देवनागरीको स्पष्ट प्रयोग एघारौँ शताब्दीमा भारतमा भएको हो। देवनागरीको पूर्वी प्राचीन ब्राम्ही नेपालमा भेटिएको गुप्त लिपि अर्थात् पूर्व-लिच्छवि लिपि तथा सातौँ शताब्दीको थोन्मी सम्बोटाकृत अछेन लिपिसँग खासै तात्वीक भिन्नता देखिँदैन^४।

पद्मसम्भवकै अनुयायीहरूबाट थोन्मी सम्बोटाकृत तिब्बती लिपि तथा लेखनकला सिकेर तामाङहरूले आफ्नो महत्वपूर्ण संस्कार संस्कृतिका आचरण व्यवहारहरू जो मौखिकरूपमा मात्र सिमित थिए त्यसलाई लेखेर राखेको स-साना संस्कार, संस्कृति तथा वंशावलीहरूसँग सम्बन्धित ग्रन्थहरू आज पनि पाइन्छ। यसरी तामाङभाषाका लेखन प्रकृयाको अध्ययन गर्दा मुख्य रूपमा दुई काल स्पष्ट छटिन्छ। जसलाई निम्नानुसार वर्गिकरण गरिएको छ।

^४ हेर्नुहोस्: पेज नं. १८९-१९४ राही, प्रथम खण्ड र पेज नं ४० लेट नं ७-१०, पेज नं. ४४ प्लेट नं १५-१६ पेज नं ७६ प्लेट ७९ राजवंशी

५८'बै' ५'अ' ५'व' ५'अ' ५'अ' प्राचीन तामाङ लेखन

भाषाप्रतिको कुनै आग्रह वा पूर्वाग्रह नझल्किने ती प्राचीन विभिन्न शिलालेख तथा अभिलेखहरूमा उल्लेखित रहेका लिखितरूप र तामाङ जातिका परम्परागत विद्वान, गान्वा तथा ताम्बाहरूसँग सम्बन्धित ग्रन्थहरू अुछेन लिपिमा लेखिएका छन्^९। यी सबै तामाङभाषाको पूर्व आलेखनको रूपमा मात्र सकिन्छ।

लिपि विकासको अध्ययनको आधारमा यो लेखनकाललाई तामाङभाषाको प्राचीन लेखनकाल भन्न सकिने थुप्रै आधारहरू छन्। जो माथि छलफल गरि सकेको छ। तामाङ पुरानो गुम्बा, छ्योर्तेन (माने चैत्य-स्तुपा), स्मारक, कानी, आदिको काछ्योग (स्मृति तथा स्मारिका) ग्रन्थहरू, शिलालेख, अभिलेखहरूमा कुँदिएका तामाङभाषाको शब्द, शब्दांश तथा पुस्पीकावाक्यहरूमा लिखित रूपमा रहेको आफ्नै परिवेश, सन्दर्भमा तामाङभाषामा लेखिएको प्राचीन लेखन रूपहरू नै प्राचीन तामाङ लेखनको रूप हो। जो आजको तिब्बती भाषा भन्दा विलकुल मौलिक र भिन्न रहनुका साथै तामाङ जातिको भाषा, संस्कार-संस्कृति र परम्पराहरूसँग सम्बन्धित रहेको छ।

५८'बै' ५'अ' ५'व' ५'अ' ५'अ' आधुनिक तामाङ लेखन

राज्यले तामाङभाषामा लेखपढ, पुस्तक प्रकाशन गर्न प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष बन्देज लगाइएको एकखालको निरंकुश दमनकारी राजनैतिक कालको समाप्ती पछि भन्ने पर्दा खासगरी नेपालमा राणा शासनको अन्त भएपछिको तामाङ राष्ट्रियता पहिचानको खोजिसँगै तामाङहरूले आफ्नो भाषा, संस्कृतिको रक्षार्थ तामाङभाषामा रहेका ज्ञानका कुराहरू लेखनकला प्रयोग गरी मौलिक तामाङ लिपि तथा देवनागरी लिपिमा स्वतस्फूर्त रूपमा प्रकाशनका रूपमा आएका ग्रन्थहरूमा प्रयोगमा आएको तामाङभाषाको लेखन आधुनिक लेखन हो।

यो कालमा अुछेन लिपिमा लेखिएको जीत्तेन तामछ्योओ, लगायत अन्य ग्रन्थहरू व्याख्या विश्लेषण तथा पुन लेखन एवं संग्रह देवनागरी लिपिमा प्रकाशन भएका छन्। बुद्धिमान मोक्तानको जित्तेन तामछ्योओ देखिका हालसम्मका सम्पूर्ण तामाङ लेखनलाई आधुनिक तामाङ लेखन काल भन्न

---

^९ जीत्तेन तामछ्योओ, रूओछेन च्योप्ने, कुक्पाखाछ्योओ, ताम्बाला ताम आदि।

सकिन्छ। आधुनिक लेखन कालमा आएर अछेन् लिपिका आधारमा मौलिक तामाङ लिपि तामयीग को विकास तथा प्रयोग आरम्भ विद्यालयस्तरसम्म भइसकेको छ, भने देवनागरीकृत तामयीग लिपिमा समेत तामाङभाषाको आधुनिक विकास, विस्तार र संरक्षण को काम आफ्नै गतिमा भइरहेको छ।

ཏཱ་མ་སུ་ལི་ཏི་གྲུ་མོ་རྩ་ལ་བྲི་བ་མཛུ་བ་གེ་རལ་ལ་མེད་མོ་

ताम्सालीड क्षेत्रमा रहेको लेखन कलाको विकास तथा ऐतिहासिकता

कुनै पनि भाषा कति पुरानो कहिलेदेखि प्रयोगमा आए भन्ने कुरा पत्तालगाउन भाषाको लिखित रूप वा ध्वनीका संकेत चिन्हरूप (लिपि)को ठूलो भूमिका हुन्छ। भाषाको पुरानो लिखित रूप र विकसित स्वरूपको तुलनात्मक ऐतिहासिक भाषिक पुनःसंरचनात्मक (Historical Linguistic Reconstruction) अध्ययनबाट पत्ता लगाउन सकिन्छ। तसर्थ भाषाको ऐतिहासिक अध्ययन गर्न लिखित भाषाको (लिपिको) महत्वपूर्ण स्थान हुन्छ। तामाङभाषाको ऐतिहासिकता विकास र संरक्षण संबर्द्धनका लागि पनि लिपिको खोजी, वंशगत विकासबारे जान्नु आवश्यक छ।

तामाङहरूको आफ्नो पुख्र्यौली, वंशावली, धर्म, संस्कारको महत्वपूर्ण ग्रन्थहरू लिपिबद्ध लिपिलाई तामाङ लिपिको रूपमा गर्व गर्दछन्। यो लिपिलाई तामाङभाषामा तामयीग लिपि भनिन्छ। यो लिपि नेपालमा धेरै जनता र समुदायले अंगालेको नेपालकै दोश्रो ठूलो लिपि हो। यो लिपिलाई कम्प्युटर मुद्रणको हेतु ईन्टरनेटको माध्यमबाट सजिलै अछेन, सम्बोटा, या तिबेटन, हिमालय (U-chan, sama, Tibetan, Himalaya) फन्ट आदिको नामबाट सर्च गरेर प्राप्त गर्न सकिन्छ।

प्राचीन यी नै लिपिहरूमा तामाङ जातिको ऐतिहासिक ग्रन्थहरू कुक्पा खाछ्योओ, जीगतेन ताम छ्योओ, हुओछेन च्योप्गे, हामा, दोडराप, ठुडराप, लोन्पो डुक की तेन्छ्योओ, तामाङ च्युडनीला ठुडुसा बाबसा, केराप, फाराप आदि वंशावलीहरू आदि विषयका हस्त लिखित पुस्तिकाहरू पाइएका छन्।

यी ग्रन्थहरूको भाषा, लिपि र लेख्य शैलीको अध्ययनले यो लिपिमा तामाङभाषालाई तामाङहरूले लामा बौद्धधर्म ग्रहणकालदेखि नै लेख्न आरम्भ गरिसकेको कुरा अनुमान गर्न सकिन्छ। आधुनिक मुद्रण प्रणालीबाट मुद्रित प्रथम तामाङभाषाका देवनागरी लिपिमा लेखिएको बुद्धिमान मोक्तानद्वारा लिखित

‘जित्तेन ताम छयोअ’ र सन्तविर पाखीनको ‘ताम्वा काअीतेन व्हाअी रीमटीम’ पुस्तकहरूको मूल श्रोत समाग्रीको रुपमा यही लिपिमा लेखिएका हस्त लिखित ग्रन्थहरू नै थिए।

उपरोक्त ग्रन्थहरू लेखिएको अछेन लिपि बोद वा बोदीस अन्तर्गतका भाषा परिवारका भाषाहरूको सबै भन्दा पुरानो र सर्वाधिक प्रयोग हुने लिपि हो। यो अछेन तामयीग लिपि दोश्रो देखि चौथौ शताब्दीमा नेपालमा पूर्व-लिच्छवि लिपि र भारतमा गुप्त अर्थात् उत्तरी-ब्राम्ही लिपिका नामले चिनिने प्राचीन लिपिबाट विकास भएको मानिन्छ। दोश्रो शताब्दी ताकाको पूर्व-लिच्छवि अथवा उत्तरी-ब्राम्ही लिपिको नमूनासंग अछेन तामयीग लिपिको ग ङ ङ ङ ङ ङ ङ ङ ङ ङ ङ ङ ङ आदि लिपि चिन्हको दुरुस्तै मिल्दछ। यही अछेन लिपि छैठौं शताब्दीको अन्ततिर र सातौं शताब्दीमा व्यापक र विस्तृत राजकीय रुपमा प्रयोग भएको लिपि हो। नेपालमा यही पूर्व तथा उत्तर-लिच्छवि लिपि पशुपतिको बज्रघरको अभिलेखमा र अंशुवर्माको वुगमतिका अभिलेख पाइएका अभिलेखमा कुँदिएका लिपिसँग सम्बोटाकृत अछेन लिपिको प्राचीन नमूनासंग मिल्दोजुल्दो छ¹⁰।

आजको तामाङ लिपि तामयीगको सम्बन्ध अछेनसँग र थोन्मी सम्बोटाकृत अछेन लिपिको सम्बन्ध पूर्व-लिच्छवि लिपि(नेपाल) र उत्तरी-ब्राम्ही (कुपणवंशीय राजा कनिष्कको अभिलेखबाट प्राप्त) दोश्रो शताब्दीको नमूनासंग र चौथो शताब्दीको चन्द्रगुप्त कालिन गुप्त लिपिको नमूनासंग निकट रहेको पाइन्छ¹¹। लिपिहरूको विकासको क्रममा किन यसो भयो त? भन्ने बुझ्न इ.पू. दोश्रो शताब्दीतिरका इतिहास तथा लेखनकलाका वारेमा बुझ्न जरुरी हुन्छ। कुपण (कुइसांग कुन्जाङ) कालको गुप्तलिपि र हर्षवर्धनकालका कुटीला लिपिका चिन्हहरू अछेन तामयीग लिपिका चिन्हहरूसँग धेरै मेल खान्छ। यसले नै अछेन तामयीग लिपिको कालक्रमिक ऐतिहासिक विकासलाई पुष्टि गर्दछ।

¹⁰ हेर्नुहोसः राजवंशी, पेज-४१ पूर्व लिच्छवि लिपिको आभिरिको अभिलेख, पेज-४३ वुगमतिको अंशुवर्माको अभिलेख र पेह-४५ पसुपतिको बज्रघरको अभिलेख ।

¹¹ तुलना गरेर हेर्नुहोसः राही-१९८३, प्रथम खण्ड पेज-११३ र १२१ तथा राजवंशी-२०५९ पेज-३७-४७ को लिपिको नमूना ।

भारत, मगधका राजा ई. पू. १९७ तिरको विम्बिसार, ई. पू. २६९-१३२ का चक्रवर्ती सम्राट अशोक बौद्ध थिए। राजा आशोकले भारतकै प्रथम शिला अभिलेख, शिला स्तम्भ अभिलेख आदिको स्थापना गर्दै बौद्ध धर्मको प्रचार-प्रसार एवं विकासको साथै तत्कालीन समयको भाषा र लिपिको बारेमा पनि योगदान पुऱ्याएका छन्। यसकुरा उनीहरूले स्थापना गरेका प्राचीन ऐतिहासिक ती अभिलेखहरूले प्रमाणीत गरेका छन्। यदि राजा अशोक लगायतले आफ्नो जिवनलाई बौद्ध मार्गि भएर परिवर्तित नगरेको भए आज खरोष्टि, ब्राम्ही आदि प्राचीन लिपिहरूको प्रयोग तत्कालीन भाषाका स्वरूपहरू आज यसरी देख्न अध्ययन गर्न पाउने थिएन।

त्यसैगरी मौर्य वंशको अन्तपछि पुनः बौद्ध मार्गी शुडवंशको सुरु भयो। त्यसपछि दक्षिण-पश्चिम चीनका शील जातिले शकद्विपमा इ. पू. ११५ मा राज्य स्थापना गर्नुको साथै मगध आफ्नो हात पारे, त्यसरी नै इ.पू.१६५ मा चीनको फ्रान्सु प्रदेशका युचीहरूले (जो हुणहरूसंगको लडाइमा परास्त भइ पलाएन भएका युचीहरूले) शकद्विपका शकवंश (शीलजाति)बाट सत्ता हातपारे।

युचीहरूले पाचवटा कुल मान्दथ्यो जस मध्ये एउटाको नाम कुइसाड अथवा कुषण थियो (राही, १९८३:७८)। यो वंशको सबैभन्दा प्रतापी राजा कनिष्क ई. स. ७८-१०२ थियो। यिनले पेशावर र मथुरामा राजाधानी स्थापना गरेका कुरा इतिहासमा पाइन्छ। ई.स.१७५ मा कुइसाड वंशको अन्त भयो। विशाल साम्राज्य स-साना राज्यहरूमा छिन्नभिन्न भए। यी कुइसाड वा कुनजाडहरू वा कनिष्क पनि बौद्ध नै थिए। उनको मथुरामा भेटिएको अभिलेखलाई उत्तरी-ब्रह्मही लिपि भनिएको छ। यसको नमुनासंग पनि अुछैन तामयीगका प्राचीन रुप मिल्दछ।

त्यसपछि ई.स.२७५ देखि गुप्तकालको आरम्भ भयो। यो अवधिको उत्तरी-ब्राम्ही लिपिलाई चौथो शताब्दी मानिएको छ। किनभने इ.स. ५७० मा अन्तिम गुप्त वंशका विष्णु गुप्तको पतन भएको थियो। लिपिको अध्ययन गर्दा गुप्तकाल वा गुप्त लिपिको नामले प्रशिद्ध भएका छन्। यीनीहरू हिन्दूमतवाला थिए। गुप्तकालपछि कन्नोजमा बौद्ध धर्मका अर्का अनुयायी हर्षवर्धन (ई.६०६-६४६) राजा भए र यीनको पनि राज्य विशाल थियो। यिनको राज्य कालको अभिलेखमा प्रयोग भएको लिपिलाई कुटील लिपिका नामले प्रशिद्ध छ। जो

नेपालका नेपाल उत्पत्ति नेवार लिपिहरूको जननी मानिन्छ। यसको लिपि चिन्हहरू सम्बोटाकृत अुछेन तामयीगसंग पनि निकट रहेको पाईन्छ।

यसप्रकार सम्बोटाकृत अुछेन तामयीग लिपिको वंशलाई केलाएर हेर्दा इ.पू. दोश्रो शताब्दी देखिनै यो लिपि बौद्ध अनुयायीहरूको पेवा सरहनै प्रयोग भइ आएको देखिन्छ। बोद(तिब्बत)मा थुन्मी सम्बोडाले संस्कृत, पाली तथा प्राकृत भाषाबाट बौद्धधर्मका ग्रन्थहरू अनुवाद गर्न भारतमा अध्ययन गर्न आउनु अगावै पनि ब्राम्ही, गुप्त, कुटील आदि नाम दिइएका लिपिहरू राजा अशोक र विभिन्न समयमा भारतीय उपमहाद्विप विजय गर्ने सम्राटहरूले आफूले जहाँ-जहाँ विजय गरे त्यहाँ फैलाएको पाइन्छ।

अर्को महत्वपूर्ण कुरा के छ भने यो क्षेत्रमा जति पनि राजाहरू प्रतापी र चक्रवर्ती भए अधिकतरले बौद्ध धर्म अपनाएका थिए। त्यो समयमा हाम्रो नजिक तिब्बतमा स्नाडचाङगम्पो, चीनमा तांगवंश?, नेपालमा नरेन्द्रदेव प्रथम, भारतको मगधका चक्रवर्ती सम्राट हर्षवर्धन आदि सबै बौद्ध धर्मका प्रवर्तकहरू थिए।

त्यसैकारण, तिब्बतमा पनि प्रत्यक्ष वा परोक्ष रूपमा बौद्ध धर्मको वृद्धि हुनु र विकास हुनुमा अधिक प्रभाव दक्षिणतिरकै देखिन्छ। त्यतिमात्रै होइन राजा स्नाडचाङगान्पोले आफ्नो मन्त्री थुन्मी सम्बोडालाई भारत पठाएर भारतीय उपमहाद्विपमा चलेका भाषा र लिपिका अध्ययन गरी परिष्कृत रूपमा आफ्नो देशिय भाषाको विकास र लिपिको सृजना गर्नुको साथै पाँच हजारभन्दा बढी संख्यामा पाली, प्राकृत तथा संस्कृतभाषामा भएका धार्मिक तथा अनेकन साहित्यको अनुवाद गराएका थिए।

जसले गर्दा यस क्षेत्रमा बहुसंख्यामा रहेका एउटा मुख्य जाति हामी तामाङहरूमा तत्कालीन तिब्बतमा विकास भएको राजकीय भाषा र लिपिको प्रभाव परेको पाइन्छ। भने तामाङ जातिको भाषाका मौलिक प्राचीन मुल शब्दहरू जो आज पनि तामाङ संस्कार, संस्कृतिहरू मौखिक रूपमा प्रचलनमा छ, त्यसको पनि प्रभाव तिब्बतीमा अनुवाद भएका बौद्ध साहित्यिक ग्रन्थहरूमा प्रभाव र प्रयोग भएको पाइन्छ।

हाम्रो क्षेत्रको लिपि बिकासका पदलाई पछ्याउँदा बौद्ध इतिहासका अभिलेखहरूले आज पनि हाम्रो धर्म, भाषा र लिपिको प्राचीनता र ऐतिहासिकता प्रति गर्व गर्ने अवसर दिलाएका छन्। नेपालको प्राचीन लिपिहरू दक्षिणतिरबाट आएको भएतापनि त्यसमा उत्तर पश्चिम चीनबाट गएका शासकहरूको नै

योगदान रहेको पाईन्छ। यसबाट भारतीय लिपि बौद्ध धर्मका कारण जिवीत र व्यापक प्रचार र आज सम्म प्राप्त हुन सम्भव भएको देखिन्छ।

बौद्ध तथा जैन धर्मको ग्रन्थहरूमा अझै थुप्रै लिपिहरूको नाम उल्लेख भएको पाईन्छ, जसमा चौथो शताब्दीको ललितविस्तारलाई लिन सकिन्छ जसमा ६४ वटा लिपिहरूको नाम उल्लेख छ।

यहाँ पूर्व-लिच्छवि वा उत्तर ब्राम्हीबाट अछेन-लिपि र यसबाट विकास गरिएका तामयीग तामाङ लिपि, ल्होयीग(भुटीया), जोयीग र जोछुम यीग, पसेपा, रन्जना आदि लिपिहरूका बारेमा संक्षिप्तमा चर्चा गरिनेछ। रोङ लिपि र किरात लिपिका बारेमा भने अझै खोज गर्नु पर्ने भएको छ किन भने यी लिपिहरूको विकासक्रम लिपिको नमुना कहाँबाट कुन लिपिबाट आएको हो भन्ने निकर्गोल आजसम्म निस्केको छैन र यी लिपिहरूको जन्म अछेन लिपिको पूर्ण विकास र व्यवहारिक प्रयोग भइसकेपछि मात्र भएको देखिन्छ। तसर्थ यो अध्ययन नेपालको उच्च पहाडी हिमालय क्षेत्रमा बसोवास गर्ने जन समुदाय सँग र चिरपरिचित उनीहरूको भाषासंग पनि प्रत्यक्ष सरोकार रहेको अछेन सम्बद्ध विकासभएको लिपिहरूमा केन्द्रीत रहेको छ।

ཏམ་ས་ཁིང་ཁོང་ལ་ ཁིང་ཀ་དེ་ ताम्सालीङ क्षेत्रको लिपिहरू

ताम्सालीङभित्रका प्राचीन गाउँ बस्तीहरूमा अझै कानी, माने (स्तुपा), अनि हिङनेवाटोहरूमा तामाङहरूले अछेन् लिपि धर्मका विभिन्न मन्त्र तथा प्राणी कल्याणका श्लोकहरू दुङ्गामा कुँदेर राखेको पाईन्छ। तर आजभोली भने त्यस्तो निर्माण गर्ने धेरै कममात्र पाईन्छ। यस्ता लिखित कला विशेषगरेर प्राचीन अछेन् र ल्हेन्ज्या लिपिमा कलात्मक रूपमा कुँदिएको पाईन्छ। यस्तो धादिङ जिल्लाको सेमजोङ गाउँमा ऐतिहासिक तामाङ अुजीबा, अेवा, वाजीवा राजाहरूको दरवारको भग्नावशेष रहेको डाप्साङ जोका घना जंगलभित्र अझै देख्न पाइन्छ।

ताम्सालीङका सबै जिल्लाहरूमा यस्ता अछेन् लिपिमा कुँदीएका प्रशस्त पाइन्छ। यस बाहेक ताम्सालीङ क्षेत्रभित्रका गुम्बा तथा तामाङ गाउँहरूमा पाईने यस्ता अभिलेखहरूको तामयीग तामाङ लिपिको लेखनसँग पनि सम्बन्ध रहेकाले ती लेखनकला वा लिपिहरूको अध्ययन आवश्यक भएकाले ताम्सालीङ भूगोलभित्र पाईने लिपिहरूका बारेमा निम्नानुसार चर्चा गरिन्छ।

शुद्धि' मिन' १५५'उड'॥ अछेन (सम्बोटाकृत) ७औं शताब्दी

ईसाको दोश्रोदेखि चौथो शताब्दीसम्ममा विकास भएका उत्तरी ब्राम्ही (भारत) र नेपालमा पूर्व-लिच्छवी अर्थात् गुप्त लिपिबाट अछेन लिपिको विकास भएको हो। यो अछेन् उच्च पहाडी हिमालय क्षेत्रको तिब्बती बर्मन भाषा समूहको साझा लिपि हो। संस्कृत तथा बौद्ध साहित्यका अधिकांश ग्रन्थहरू यो लिपिमा आबद्ध भएका छन्। यसैबाट विभिन्न कालमा अुमे, लहेन्ज्या, फागपा, ल्होयीग, जोयीग, तामयीग, खुनुगीग आदि थुप्रै नयाँ लिपिहरू विकास भएका छन्।

भाषावैज्ञानीहरूले चिनीया एकाक्षरी परिवार अन्तर्गतका उच्च पहाडी हिमालय क्षेत्रको भाषाहरूलाई बोद, बोदीक, बोदीस, तिब्बती, तिब्बती हिमाली लगायत तामाङगीक आदि मुख्य परिवारहरूमा वर्गीकरण गरेका छन्।

यी सम्पूर्ण भाषा परिवारका भाषाहरूको आफ्नो इतिहास, संस्कार, संस्कृति, उत्पत्ति तथा ब्रम्हाण्ड सृष्टि गाथाहरू छिटपुट रूपमा यही लिपिमा लिपिवद्ध भएको पाइन्छ।

लिपिमा विभिन्न ध्वनीहरूको प्रतिनिधित्व गर्ने तीसवटा पूर्ण अक्षरहरू रहेका छन्। प्रारम्भिक लेखन प्राचीन बोद लेखन प्रणाली आधारित रहेको देखिन्छ। तसर्थ अछेन् लिपिलाई उच्च पहाडी हिमालय क्षेत्रको बोदीक (बोद) तथा तिब्बती बर्मन परिवार अन्तर्गत पर्ने भाषाहरूको साझा लिपिको रूपमा रहेको पाइन्छ।

अु शब्दले तिब्बतको बीच वा मध्य वा साझा केन्द्रविन्दु भन्ने बुझाउँछ^{१२}। त्यसैले अछेन् लिपि तिब्बती भाषाको मात्र नभएर स्याङस्युङ केअी, ल्होकेअी (सिक्किम) र सीङसा भुटिया (नेपाल), खुनु, लादाखी (भारत), जोङ्खा (भुटान), तामाङ, मनाङग्ये, शेर्पा, लोमी, गुरूङ, थकाली (नेपाल) आदि भाषाहरूको साझा धार्मिक, सांस्कृतिक परम्परागत (मूल) केन्द्रीय लिपिको रूपमा प्रयोग भइराखेको छ।

यो लिपि तिब्बतमा बौद्धधर्म प्रचार गर्न सातौँ शताब्दीमा विकास भएको इतिहासमा पाइन्छ। तिब्बतमा सातौँ शताब्दीमा यही लिपिमा बोलिचालिमा

^{१२} अु तिब्बतको मध्य प्रान्तको नाम थियो।" राही, *लेखनकलाका इतिहास*, पेज ४०१, द्वितीय खण्ड-१९८३

रहेको स्थानीय तिब्बती भाषालाई र संस्कृत तथा पाली भाषामा रहेको बौद्ध धर्मका स्तोत्र र श्लोकहरू तिब्बती भाषामा अनुवाद भएको पाइन्छ। बोलिचाली वा जनजिब्रोको आधारमा रचना भइराखेको तिब्बती लिपि र भाषालाई मरियामेट गरी अछेन् लिपि तथा अन्य लिपिहरूको लेखन आरम्भ तिब्बतका राजा स्रडचडगोम्पोको (आर्यअवलोकेश्वर चेङरेसीको रूपकाय) राज्यकालमा भएको इतिहासमा उल्लेख भएको पाइन्छ।

The Tibetan Alphabet was created in the 7th century at the very beginning of the introduction of Buddhism in to Tibet, at that time, a written language had to be made, so as to translate the various canonical texts from Sanskrit King Shrongtsen Gampo, his minister, Thunmi Sambota, himself an emanation of the Bodhisatwa, Manjusri (Jampeyang), with a delegation to India. "His mission was to study Indian language and to develop literary Tibetan suitable for translations from Sanskrit. Thunmi Sambota created the Tibetan alphabet from an alphabet derived from Sanskrit. So apart from a few letters, which do not exist in Tibetan, the Tibetan alphabet corresponds to the Sanskrit alphabet.*

यस लिपिमा तिब्बती बौद्ध साहित्य, तिब्बती बौद्ध धर्मको परम्परा, बौद्ध दर्शनका लोकप्रिय ग्रन्थ कंग्यूर तेन्ग्यूर जस्ता ग्रन्थहरूदेखि लिएर तामाङ जातिको वंशावली, लोक साहित्य, संस्कार परम्पराहरू, धेरै समयदेखि नै लिपिवद्ध भइराखेको पाइन्छ।

यो लिपिमा नगरी लिपिको आरम्भ हुनु पूर्व नै तामाङभाषाका शब्दहरू लिपिवद्ध भएको तथ्य प्राचीन तिब्बती ग्रन्थहरूमा अझै पाइनुले पुष्टि गर्दछ। नेपालकै इतिहासमा पुरानो मानिएका चाँगुको अभिलेख, सिंजाधिपतिले दुल्लुमा स्थापना गरेको अभिलेख, रिपुमल्लकालको थुप्रै अभिलेखहरू यो लिपिमा कुँदिएको पाईएको छ।

यही लिपिमा रहेको ग्रन्थहरू राष्ट्रिय अभिलेखालयमा जर्मीनीहरूको सहयोगमा २० हजार भन्दा बढी ग्रन्थ म्याक्रोफिल्ममा संग्रहित रहेको छ। त्यसैले यस लिपिमा तामाङभाषामा स्पष्टसँग लेखन एवं व्यक्त गर्न सजिलै सकिन्छ। यो लिपि सातौँ शताब्दीमा तिब्बतमा स्रोडचाङगाम्पोको राज्यकालमा उनको उच्च प्रशासक मन्त्री तिब्बतको थोन गाउँ निवासी अर्थात् थोन्म्ही

*

page No 3 HAND BOOK OF TIBETAN by Tengyai and Tensang - Graduate in Indo-Tibetan Studies, Viswa Bharatiya University, Shantiniketan India. KAGYU DHARMA PUBLICATION. 1976 Nov. - Kagyuling.

सम्बोटाको नेतृत्वमा भारतमा गई भारतीय भाषाहरूको अध्ययन गरी लिपि सहित तिब्बती भाषाको व्याकरणको विकास गर्नु भएको हुँदा कसै कसैले यो लिपिलाई सम्बोटा लिपि र तिब्बती व्याकरणलाई संभोट व्याकरण भनेर भन्ने गरेको पाइन्छ। यो लिपि तामाङ आदिवासी तथा उच्च पहाडी हिमाली बौद्ध धर्म मान्नेहरूको साझा लिपि हो। यो लिपिलाई तिब्बत र भुटान राज्यले राजकीय मान्यता दिएको छ।

त्यहाँको सरकारी कामकाजमा प्रयोग हुने लिपि पनि यही हो। त्यसैगरी यो लिपि मंगोलिया र भारतको लदाख आसपास, अरुणाचल, सिक्किममा सदीयौँदेखि नै राजकीय मान्यता प्राप्त छ। महायानी, वज्रयानी बौद्ध धर्मका असंख्य ग्रन्थ, बौद्ध साहित्य यो लिपिमा लिपिबद्ध भएका छन्। तसर्थ हिमाली क्षेत्रका बासिन्दाहरू यो लिपिलाई देव अक्षर वा देव वाणीको रूपमा पुज्दछन्।

ཨོམ་ཀླད་ཡིག་ཀུ་ཀར་གསལ་བྱད་དང་དབྱེས་ཡིག་	
बौद्ध धार्मिक संस्कृत भाषाको व्यन्जन तथा स्वर वर्ण	
ཀ ཁ ག ལ ཅ ཆ ཇ ཉ ཊ ཋ ཌ ཌྷ ཎ ཏ ཐ ད དྷ ན པ བ མ ཙ འ ཡ ར ལ ཤ ས སྦ སྨ སྩ	क ख ग घ ङ च छ ज झ ञ ट ठ ड ढ ण त थ द ध न
པ ཕ བ བླ མ ཚ ཛ ཞ ཝ ཞ ཟ འ ཡ ར ལ ཤ ས སྦ སྨ སྩ	प फ ब भ म च. छ. ज. व श स. अ य र ल श ह ष स क्ष
ཏ ཉ ཊ ཋ ཌ ཌྷ ཎ ཏ ཐ ད དྷ ན པ བ མ ཙ འ ཡ ར ལ ཤ ས སྦ སྨ སྩ	उ ऋ ॠ ए ॡ ओ औ अं अः
लिपि तालिका. २	

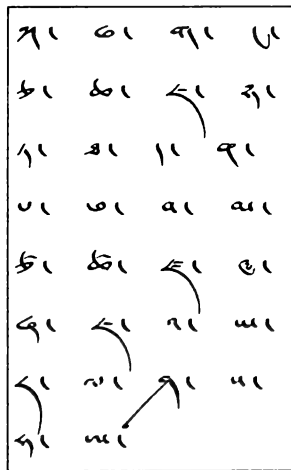
यस लिपिमा संस्कृत भाषामा भएको पुरै लिपि चिन्हहरू रहेका छन्। यो लिपिलाई १२ औँ शताब्दीमा मात्र पूर्ण बनाइएको थियो। त्यसबेला छ वटा नयाँ वर्ण र अंकहरू थप गरिएका थिए। संस्कृतका (ट ठ ड ढ ण) लाई अुछेन् लिपिका ण ཎ ཏ ཐ लाई उल्टाएर ཏ ཐ ཎ ཏ (ट ठ ड ढ ण) लगायत अन्य स्वर वर्णहरूको सृजना गरिएको छ। खासगरी तिब्बती क्षेत्रमा प्रचलनमा रहेको अुछेन् लिपिबाट सन् ६३० पछि (सातौँ शताब्दीका) धर्मराज स्राङचेनगान्पोको कालमा उनका मन्त्री थुन्मी सम्बोटा र महाबोधिसत्व

ज्याम्पेयाड (मञ्जुश्री) को नेतृत्वमा भारतीय भाषाको अध्ययन गरी भारतीय भाषा (संस्कृत तथा पालीमा) रहेका बौद्धसाहित्य अनुवाद गर्ने उद्देश्यले एक टोलीले महिनौंको भारतको अध्ययन भ्रमणपछि संस्कृत वर्णमाला समानान्तर लिपिको विकास र विस्तार (संस्कृतकरण) गरीएको थियो¹³। उक्त संस्कृतकरण गरिएको लिपिलाई उक्त अध्ययन दलका अगुवा तिब्बती तत्कालिन मन्त्री थुन्मीसम्बोटाकै (तेन्ग्या र तेन्साङ: १९७६) नामसँग जोडिएर थोन्मी सम्बोटाकृत 'सम्बोटा', 'अुछेन' तथा तिब्बती लिपि आदि नामले तिब्बतमा राजकीय लिपिको रूपमा स्थापित भए।

थोन्मी सम्बोटाले तत्काली समयमा भारतमा प्रचलनमा रहेका ब्राम्ही लिपिका आधारमा पानाणीय संस्कृत व्याकरणको नमुनामा तीस श्लोकमा तिब्बती भाषा र लिपिको व्याकरणको रचना गरेका थिए। त्यसपछि धमाधम संस्कृत भाषाबाट बौद्ध धर्मका ग्रन्थहरू यो तिब्बती भाषामा र लिपिमा अनुवाद हुन थाल्यो (सुब्बा दाहाल २००४: १५)।

खासगरी यो लिपि मुद्रण कार्यमा प्रयोजन हेतु विकास गरिएको कुरा इतिहासमा उल्लेख गरिएको पाइन्छ¹⁴।

आजकल यो लिपि नेपाल, भारत, भुटान, चीन आदि देशहरूको हिमाली बौद्धहरूको आस्था र देव लिपिको रूपमा प्रख्यात रहेका छन्। आजभन्दा दुई दशक अगाडिसम्म यो लिपिलाई कुल्चेमा, फोहरमा फालेमा, जो सुकैले पढेमा पापलाग्छ भन्ने अन्धविश्वास थियो।

अुमे लिपि चित्र-२

ཨུམ་ཡིག་ | 55 ཨུམ་ཡིག་| अुमे लिपि

अुछेन लिपि जस्तै अु अर्थात मध्य तिब्बतमा स्थानीय तिब्बती बोलीचालीको भाषालाई हातले लेख्न अुमे लिपिको विकास गरिएको हो। यो लिपि अुछेन् भन्दा अलि फरक टाउको नभएको र अुछेन

¹³ BELL C.A. Chapter-1

¹⁴ राही, लेखनकलाका इतिहास, पेज ४०१, द्वितीय खण्ड-१९८३

जस्तो संस्कृत वर्ण बराबरको लिपि संख्या पनि बनाएको छैन। पुरानो डीडमा बौद्ध सम्प्रदायको ग्रन्थहरू पहिले यही लिपिमा रहेको भेटिन्छ।

चिनीया तिब्बतको स्याङस्हुङ, यार्लुङ तथा नेपालको दोल्पो क्षेत्रमा यो लिपिमा प्रशस्त बौद्ध ग्रन्थहरू तथा स्याङस्हुङ काञ्चीदु उल्लेख भएको ग्रन्थ यही लिपिमा लेखिएको पाइन्छ। बौद्धहरूले यसलाई बोन्वो ग्रन्थ भनेर भन्ने गरेको छ। यस लिपिमा हातले लेख्न सक्ने भएकाले तिब्बती भाषाको पठनपाठन तथा चिठी पत्रहरू जस्ता दैनिक जीवनमा प्रयोग हुने लेखनकार्यकोलागि यो लिपि प्रख्यात छ। हालसम्म पनि यो लिपि मुद्रण प्रयोजनमा धेरै कम मात्रामा प्रयोग भएको पाइन्छ। यो लिपि पनि उच्च पहाडी हिमालय क्षेत्रको मौलिक साझा लिपि हो।

इ'थिण' [मकुणस'थिण] जोयीग जोङ्खा लिपि

बोद ७ जो थ	जोङ्खा मुरानी		बोद ७ जो थ	जोङ्खा मुरानी		बोद ७ जो थ	जोङ्खा मुरानी	
थुङेन	जोयीग	जोखुवयीग	थुङेन	जोयीग	जोखुवयीग	थुङेन	जोयीग	जोखुवयीग
ka	ᳵ	ᳶ	ca	ᳶ	᳷	la	ᳵ	ᳶ
kha	ᳶ	᳷	cha	᳷	᳸	tha	ᳶ	᳷
ga	ᳶ	᳷	ja	᳷	᳸	da	ᳶ	᳷
ngo	᳷	᳸	nya	᳷	᳸	na	ᳶ	᳷
pa	᳷	᳸	sa	᳷	᳸	za	ᳶ	᳷
pha	᳷	᳸	sa	᳷	᳸	ha	ᳶ	᳷
ba	᳷	᳸	da	᳷	᳸	ya	ᳶ	᳷
ma	᳷	᳸	zha	᳷	᳸	ra	ᳶ	᳷
la	᳷	᳸	ha	᳷	᳸	<p>बौद्ध भाषाहरूमा सामान्य लिपि थुङेन बाट सन् १९९०मा दशक विर भुटानको जोङ्खा भाषा लिपिबद्ध गर्न विप्लव शिरेजो जोशी र जोखुवयीग लिपि</p>		
sha	᳷	᳸	a	᳷	᳸			
sa	᳷	᳸						

भुटानमा जोङ्खा भाषा लिपिबद्ध गर्न भाषावैज्ञानीक डा. जर्ज भ्यान्ड्रीम (हल्याण्ड) लगायतका वैज्ञानीकहरूले १९९० तिर नै अुछेन् लिपिबाट जोङ्खा भाषाको

ध्वनीलाई प्रतिनीधित्व गर्ने संकेत चिन्हहरूलाई समेटेर मौलिक भुटानी लिपि ཨ་ཁྱེ་གས་ཡིག་ 'जोयीग' र $\text{ཨ་ཁྱེ་གས་ལྷོ་གས་ཡིག་}$ 'जोछुमयीग' लिपि विकास गरिसकेका छन्। तर विकसित नयाँ लिपि धार्मिक राजगुरुहरूको अवरोध र मूल सम्बोटाकृत अछेन लिपिको भन्दा आकृतिमा अलि भिन्न रहेका कारण यी मौलिक जोयीग र जोछुमयीग लिपिहरू व्याहारिक प्रयोगमा तयती आउन सकेको छैन। हाल जोङ्खा भाषाको मौलिक ध्वनीहरूलाई आफ्नै मौलिक लेखन प्रणालीमा लेख्ने र अन्य तिब्बती लेखन प्रणालीमा नै लेख्ने गरी आएको देखिन्छ। जो हेर्दा र देख्दा तिब्बती भन्दा थोरै भिन्न रहेको छ।

भुटानको जोङ्खा भाषाका राष्ट्रिय दैनिक कुनसेल यही लिपि र आलेखन प्रणालीमा आधारित छ। भुटानमा सम्बोटाकृत अछेन लिपिबाट जोयीग र जोछुमयीग भूटानीको राष्ट्रिय भाषा जोङ्खा भाषाको मौलिक लिपिको रूपमा विकास गरेका छन्। राज्यको हरेक शैक्षिक सामग्री, सूचना तथा सञ्चार सबै क्षेत्रमा भूटानी लिपिकै प्रयोग गरिन्छ।

ཨ་ཁྱེ་གས་ ལྷོ་ཡིག་ भुटीया लिपि

भुटीया वा सीङ्सा जातिको भाषाको लिपिलाई ल्होयीग भनिन्छ। यो पनि अछेन लिपिबाट विकास भएको हो। खासगरेर ल्होयीगमा राता र-कार संयुक्त व्यञ्जन वर्ण र याता य-कार संयुक्त व्यञ्जन वर्णमा तिब्बती लेखन प्रणालीले समेट्न नसकेका भुटीया भाषाका ध्वनीहरूलाई छुट्टै छुलाग चिन्ह जोडेर आफ्नै मौलिक लेखन पद्धतिको विकास गरी लेखन तथा अध्यापन गरिन्छ।

भारतको सिक्किम राज्यमा प्राथमिक र माध्यामिक तहमा यो भुटीया भाषा र ल्होयीग लिपिमा अध्यापन भइरहेको छ¹⁵।

यो बाहेक सिक्किममा पाक्षिक पत्रिका, विधानसभाका कृयाकलापहरूको विवरण

¹⁵ Pema Rinzing Lama, LHO-YE-LOG-DEP, for CLASS II, 1983, DOE, Govt. of Sikkim

(Proceeding) लगायत थुप्रै पाठ्य सामग्रीहरू यो लिपिमा प्रकाशन भइरहेका छन्। ग ण ण ५ ष ५ य थ य ऋ ण ष ५ र य थ य ऋ आदिमा छालाग जोडेर **य थ** मौलिक रूप ल्होयीग (भुटीया) विकास गरीएको छ।

यीन वर्णहरू र संयुक्त **य थ** ब्रा फ्रा तथा **य थ** संयुक्त व्यन्जन वर्णको **य थ** व्या फ्या) उच्चारण पनि ल्होयीगमा तिब्बतीदेखि भिन्न रहेका छन्। हाल यो लिपि सिक्किममा प्रयोगमा आइरहेको छ।

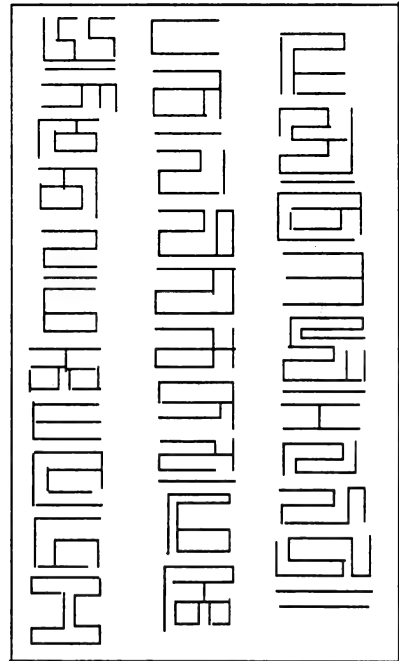
यण'यिण'ययणय'य'यिण' फागपा लिपि

फागपा लिपि सन १२६० तिर तिब्बतका महान लामा फागपाद्वारा विकास गरिएको लिपि हो। चिनको तत्कालिन सम्राट कुव्लाई खाँले तिब्बतका महान लामा फागपालाई आफ्नो दरबारमा बोलाएर आफूले बौद्ध धर्म ग्रहण गरे र यो लिपिलाई सन १२६९ मा राज्यको राजकीय लिपि बनाए।

अुछेन् लिपिबाट विकास गरिएको यो लिपि चिनीयामा जस्तो माथिबाट तलतिर र शिर्षकहरू दायाँबाट बायाँ नै लेखिन्थ्यो। यो लिपि १४ औं शताब्दीको मध्यसम्म चलेको थियो।

तिब्बत र नेपालको पत्राचार गरिदाको धेरै पछिसम्म पनि यो लिपि प्रयोग भएको सामग्रीहरू नेपालमा पनि पाइएका छन्।

फागपा यीगमा पनि अुछेन् लिपिका समानान्तर वर्ण चिन्हहरू रहेका छन्। यो लिपि हाल कतै पनि प्रयोगमा छैन।

फागपाया बाडौं शताब्दी

बेक'डु' थिण' लहेन्ज्या यीग (रन्जाना लिपि)

११ रौ र १२ रौ शताब्दीतिर भारतमा गुप्त र नेपालमा लिच्छवि नामाकरण भएको प्राचीन लिपिहरूबाट नेपालमा नेवारी तथा हिमाली लिपि लहेन्ज्या (रन्जना) लिपिको नेपालमा विकास भई प्रयोगमा आएको पाइन्छ।

यो अछेन् लिपिसँग नै धर्मग्रन्थका शिर्षक तथा स-साना मानी खोलों (घुमाउने चक्र) देखि छयोर्तेन, शिलालेख आदिमा कलात्मकरूपले कुँदिन्थ्यो।

यो लिपिमा थुप्रैको संख्यामा सुन र चादिका मसीले बौद्ध धर्मका धार्मिक ग्रन्थहरू लेखिएको पाइन्छ।

त्यसमा खासगरी प्रज्ञापारमीताको स्थान महत्वपूर्ण रहेको छ¹⁶। तसर्थ यस लिपिलाई हामी तामाङ लगायत हिमाली बौद्धमार्गीहरूले लहेन्ज्या नामले मौलिक लिपिको रूपमा लिने गरेको पाइन्छ भने नेपालमा नेवार भाषाको

नामयीग तामाङ थियि
कू दू ग ङा व ब ङ
न ब द न य या व म
स व ल व ह या यी शु
शु या लेन्ज्या (रन्जाना लिपि)

आधिकारिक लिपिको रूपमा लहेन्ज्या अर्थात् रन्जना मान्दछन् र भनिन्छ।

यहि लिपि नेपालले आफ्नो मौलिक नेपाली लिपिको रूपमा संयुक्तराष्ट्रसंघमा प्रस्तुत गरिएको छ।

नेवारी भाषाको यो बाहेक कलात्मक विभिन्न प्रकारले डिक लगाएको आधारमा प्रचलित लगायतका झण्डै आधा दर्जन भन्दा धेरै लिपिहरू छन्। नेवारी लिपिको स्वरूपमा केही मिथिलाक्षरको प्रभाव देखिन्छ।

¹⁶ Ranjana Alphabet- Lipi Thapu Guthi, Yala:, NS 1115, preface page by Min Bahadur Shakya

देव'नगरी' लिपि देवनागरी लिपि (११ औं शताब्दी)

देवनागरी लिपि विशेष गरेर हिन्दूधर्मका आदरणीय र सम्मानित एवं महत्वपूर्ण ग्रन्थहरू यसै लिपिमा रहेको हुनाले पनि यो लिपिलाई देव अक्षरको रूपमा सम्मान दिएको हो भन्ने गरिन्छ। किनभने यो लिपिको प्रत्येक वर्णका विभिन्न अधिपति बताएको छ^{१७}।

यो लिपि इ.पू. पाचौं शताब्दीको ब्राम्ही नमूना (बन्धु, २०४८: १५१) सँग मेल खाने, दोश्रो शताब्दीको ब्राम्ही वा गुप्त (नेपालमा पूर्व-लिच्छवि) हुँदै कुटिलाबाट शारदा (दशौं शताब्दी) बाट एघारौं शताब्दीमा देवनागरीमा विकास भएको हो।

अहिले यो लिपि भारपेली भाषाहरूको प्रमुख लिपि को रूपमा हिन्दी भाषाको (भारतीय राष्ट्रिय लिपि) र खस-नेपाली (नेपालको सरकारी कामकाजी राष्ट्रिय लिपि) को रूपमा स्थापित भएका छन्।

यहि लिपिमा भारत र नेपालका थुप्रै भाषाहरू जसको लिखित परम्परा थिएन तिनीहरूले पनि यो लिपिलाई अपनाउन थालेका छन्। नेपालको विशिष्ट एकल जाति, भाषा, लिपि र सांस्कृतिक एकाधिकार राज्य नीतिको परिस्थितीले गर्दा नेपालमा आफूले सदियौंदेखि चलाई आएको लिपि हुँदा हुँदै पनि तामाङ लगायत भोटबर्मेली भाषाहरूले हाल यहि लिपिमा रम्न थालिसकेका छन्।

तामाङ लिपिको विकास

तामाङभाषालाई लिखित रूपमा प्रस्तुत गरिने लिपि नै तामाङ लिपि हो। कुनै न कुनै रूपमा तामाङभाषा लिखित रूपमा रहेको, तामाङ जातिसँग अगाडि सम्बन्ध रहेको लिपि नै तामाङहरूको लिपि हो। तामाङहरूले आफ्नो धर्मशास्त्र लिपिबद्ध भएको थोन्मी सम्बोटाकृत अुछेन लिपिलाई आफ्नो मौलिक लिपिको रूपमा स्वीकारी आएको छ।

नेपाल तामाङ घेदुङ संघले २०४९ सालको तेस्रो राष्ट्रियसम्मेलन र २०५४ सालको चौथो राष्ट्रियसम्मेलनले यसै अुछेन (सम्बोटा) लिपिको

^{१७} हेर्नुहोस्: शकरमान राजवंशी नेपाली लिपि विकास पृष्ठ-२, २०५९ र ऐ ऐ कैलाश हिमालय जर्नल, भोलम-२, १९७४

परिष्कृतरूप एवं तामाङभाषा लिपिबद्ध भई आएको परम्परागत रूपहरूलाई सिक्किम तामाङ बौद्ध संघले अन्तर्राष्ट्रिय लिपिगोष्ठि तथा भारतको केन्द्रिय भाषा अनुसन्धान संस्था मैसुरमा सन १९९६ भएको छलफलबाट फर्के पश्चात प्रस्ताव गरेको तामाङ लिपि तामयीग (तामहीक) लाई नै तामाङ लिपिको रूपमा मान्यता दिएको हो।

यसलाई तामाङ लिपिको रूपमा नेपाल तामाङ घेदुङ तथा सिक्कीम तामाङ बौद्ध संघले तामाङ लिपिको रूपमा स्वीकार गरिसकेको छ। हाल तामाङ लिपिमा लेखन तथा पठनकोलागि आधारभूत सम्पूर्ण तयारीहरू सम्पन्न गरिसकेको छ। तामाङभाषाको लिपिका विकास सम्बन्धमा भएका कार्यहरूको निम्नानुसार चर्चा गरिन्छ।

ཏྲ་ཡིག་ སེང་བ་ བོ་ཁྱོད་ཀ་དེ་ ཐཀ་མཆོད་ ལིཤི་ཀོ་ པའི་ཤེན་ ཀའ་རྩ་

नेपालमा तामाङभाषाको लिपिको सम्बन्धमा साधारण र आधारभूत कार्यहरू मात्र आरम्भ भएर लेखन अभ्यासहरू भैरहँदा तामाङ लिपिको सम्बन्धमा २०५२ पौष १ गते भारतको सिक्किमको गान्तोक शहरमा अन्तर्राष्ट्रियस्तरको तामाङभाषा लिपि गोष्ठी पौष १ र २ गते सम्पन्न भएको थियो।

उक्त गोष्ठीमा नेपाल तामाङ घेदुङ र सिक्किम तामाङ बौद्ध संघले अछेन् (लामा धर्मशास्त्र लिपिबद्ध लिपि) लिपिलाई परिस्कृत गरि तामाङ लिपिको रूपमा अपनाउनु पर्ने पक्षमा कार्यपत्रहरू नेपाल तामाङ घेदुङको तर्फबाट भाषा तथा प्रकाशन विभागका अजितमान तामाङले र सिक्किम तामाङ बौद्ध संघको तर्फबाट संघका अध्यक्ष बुद्ध छिरिङ तामाङले उक्त लिपिको तामाङ जाति र भाषासँग निकटता र मौलिकता रहेको बारे स्पष्ट पारेका थिए।

नेपालको नै अर्का कार्यपत्र प्रस्तुतकर्ता अमृत योजनले लामा सम्बोटा लिपिले तामाङभाषालाई बोक्न नसक्ने भएकोले देवनागरी नेपाली लिपिलाई अपनाउनु पर्ने जोडदार रूपमा आफ्नो अभिव्यक्ति राख्नु भएको थियो।

नेपाल तामाङ घेदुङ प्रकाशन विभागले केन्द्रीय अध्यक्ष प्राध्यापक परशुराम तामाङको अध्यक्षतामा अछेन् लिपिमा तामाङभाषा आलेखन पद्धति विषयक एक दिने छलफल गोष्ठी स्थानीय संघराम भिक्षु तालिम केन्द्र, ढल्को, काठमाण्डौमा २०५४ मा सम्पन्न गरेको थियो।

गोष्ठीमा नेपाल तामाङ घेदुङ भाषा प्रकाशन विभागका प्रमुख अजितमान तामाङले कार्यपत्र पेश गर्नु भएको थियो। प्रमुख अतिथि सम्माननीय ललितमान लामा, घेदुङका सल्लाहकार श्री सीताराम तामाङ, केन्द्रीय कोषाध्यक्ष श्री परमानसिंह मोक्तान, केन्द्रीय सदस्यहरूमा क्रमशः श्री पुण्यबज्र योजन लामा, लामा श्री धर्मराज तामाङ, श्री सोम बहादुर ग्लान (मकवानपुर), श्री बसन्त वमजन (संखुवासभा) तथा स्थानीय श्री आशाराम दोङ (स्वयम्भू), श्री दिलिप लामा रुम्बा (बौद्ध), श्री मिग्मा दोर्जे तामाङ (नुवाकोट, दाङसीङ), श्री कृष्णराम दोङ (काठमाण्डौ) एवं श्री विगेन्द्र वाईबा तामाङ (नुवाकोट, देउराली) समेतको उपस्थितिमा छलफल गोष्ठी सम्पन्न भएको थियो। गोष्ठीले तामाङ लिपि सम्बन्धमा निम्न सुझावहरू दिएका थिए।

१. ने.ता.घे.को तेस्रो राष्ट्रियसम्मेलन २०४९ को निर्णय अनुसार लामा लिपिलाई नै परिष्कृत गरी तामाङ लिपिको रूपमा प्रयोग गर्दै जाने।
२. लामा लिपिमा कथ्य अनुसार नै लेख्य तयार गर्ने। अर्थात् जस्तो बोलिन्छ उस्तै लेखाइमा पनि गर्ने।
३. आलेखन पद्धति सम्बन्धि प्रस्ताव घेदुङको जिल्ला तथा गाउँ इकाई समिति, लामा समितिहरू तथा इच्छुक तामाङभाषाका खेन्पो विद्वानहरू समक्ष छलफलको लागि पठाउने।
४. छलफलबाट प्राप्त सुझाव सङ्कलन एवं अध्ययनको आधारमा भाषा वैज्ञानिकहरूलाई सामेल गरी तामाङभाषा आलेखन विधि तयार गर्ने र प्रकाशन गर्ने।
५. तामाङ लिपिलाई व्यापक प्रचार-प्रसार तथा तामाङभाषाको पठन-पाठनमा समेत परिक्षण गर्ने।
६. व्यवहार र अनुभवको आधारमा अनुसन्धान र कार्यन्वयन प्रक्रिया निरन्तर संचालन गर्ने। आदि निर्णय गरेका थिए।

यसै बीच फेरी भारतीय सिक्किम राज्य सरकारको सहयोगमा सिक्किम तामाङ बौद्ध संघको संयोजनमा अन्ततः सिक्किम तामाङ बौद्ध संघको तर्फबाट काजिमान तिदुङलगायत दुइ जना र नेपालबाट अमृत योजन समेतको टोलिलाई भारतीय केन्द्रिय भाषा अनुसन्धान संस्था, मैसूर पठाएको थियो।

तामाङभाषालाई परम्परागत लामा लिपि थोन्मी सम्बोटाकृत अुछेन लिपिले नै राम्रोसँग लेख्न सक्ने तथ्यलाई भारतीय केन्द्रिय भाषा अनुसन्धान केन्द्रमा भएको पन्ध्र दिने अभ्यास र प्रयोगबाट प्रमाणित भयो ।

त्यपछी सिक्किममा भएको समिक्षात्मक गोष्ठी र नेपाल तामाङ गृहेदुङ तथा अखिल भारतीय तामाङ बौद्ध संघका भाइ चारा संघ सिक्किम तामाङ बौद्ध संघले लगातारको छलफल र अभ्यास पडी सम्बोटाकृत अुछेन लिपिबाट परिस्कृत गरी तामाङभाषा आलेखनका निम्ति आवश्यक लिपि चिन्हहरूको संयोजनगरी तिब्बती भन्दा छुट्टो वर्णविन्यासका आधारमा तामाङभाषाको लिपिको नाम 'तामयीग' नामाकरण गरी अन्तिम निष्कर्षमा पुगेका थिए ।

ॡॢॣ।॥ ॡॢॣ।॥ ॡॢॣ।॥ तामयीग तामाड लिपि नै किन त?

हामीले बोलेको वा मुखबाट उच्चारण भएको आवाज अथवा मानव ध्वनीको प्रतिनीधित्व गर्ने, आँखाले हेरेर ग्रहण गर्न सकिने मानव सृजित सङ्केत चिन्हहरू नै लिपि हो। त्यसैगरी तामाङभाषाका ध्वनीहरूलाई बुझाउने, आँखाले ग्रहण गर्न सक्ने, चिन्ह वा सङ्केतहरू नै तामयीग तामाङभाषाको लिपि हो।

यहाँ 'ताम' शब्दले तामाङ समुदाय वा भाषा हो भन्ने जनाउँदछ। 'यीग' शब्दले तामाङ ध्वनीहरूको प्रतिनिधित्व गर्न सक्ने सङ्केत वा चिन्ह जनाउँदछ अर्थात् तामाङभाषाको आँखाले ग्रहण गर्न सक्ने ध्वनीरूपलाई तामयीग भनिन्छ। यो तामाङभाषाको ध्वनीरूप प्राचीन थोन्मी सम्बोटाकृत अुछेन लिपिमा भेटिएको छ¹⁸। यो लिपि तामाङभाषासँग नजिक तथा सम्बन्धित लिपिहरूमध्ये विकसित र तामाङ समुदायसँग ऐतिहासिकरूपमा पनि अन्योन्याश्रित सम्बन्ध एवं चिरपरिचित लिपि लामाधर्मशास्त्र लिपिबद्ध गरिएको लिपि हो। यो लिपिमा माथि नै उल्लेखित तामाङभाषामा लेखिएका वंशावलीहरू, उत्पत्ति इतिहास, तामाङ संस्कृतिका विधिहरू (ताम्बा काआतेन, हामा, दोडराप, ठुडराप, केराप, रूआछेन च्योप्गे, जीत्तेन तामछ्योओ, तामाङ च्युओनीला ठीमतेन तामछ्योओ, कुक्पा खाछ्योओ आदि) सामग्रीहरू पाइएका छन्। यी प्राचिन सामग्रीहरूमा तामाङभाषाका ध्वनी

¹⁸ चावहिलको चैत्यमा रहेको आज भन्दा १६०० वर्ष अघिका अभिलेखसँग तामयीग लिपिको स्वरूप हबह नै मिलेको देखिन्छ।

सङ्केतहरू संरक्षित रहेको पाइन्छ। यी नै तामाङभाषाका ध्वनीहरूलाई समेट्ने अुछेन् लिपिका सङ्केत चिन्हहरूको समूह तामयीग (तामाङ लिपि) हो।

यसप्रकारका तामाङभाषाका लिखित पुरानो (ताम्बा काजीतेन, हामा, दोडराप, ठुडराप, केराप, रूथीछेन च्योप्ने, जीत्तेन तामछ्योथी, कुक्पा खाछ्योथी आदि) सामग्रीहरू तथा स-साना पुस्तीकाहरूको रूपमा जो छ्योथीकेथी (तामाङ जाति लगायत हिमाली जातिहरूको साझा धर्मकाशास्त्र लिपिबद्ध) सम्बोटाकृत अुछेन लिपिको परम्परागत तिब्बती भाषाको लेखन प्रणालीको आधारमा (Classical Tibetan Orthographic System) लिपिबद्ध गरिएका छन्। तिनीहरूको लेखनकाल उल्लेख नभए तापनि अुछेन लिपिको यो लेख्य प्रणाली तामाङहरूले जुनबेला लामा बौद्धधर्म अपनाए त्यहि आसपासको समय अर्थात् कम्तिमा पनि हजार बर्ष भन्दा अघिदेखिनै लेखन आरम्भ भएको कुराको सहजै अनुमान लगाउन सकिन्छ¹⁹। सबै ठाउँका तामाङहरूले आफ्नो धर्मशास्त्र लिपिबद्ध गरिएको यहि अुछेन् लिपि या अक्षरलाई आफ्नो लिपिको रूपमा गर्व गर्दछन्। यो लिपिमा लेखिएका हाम्रा धर्मग्रन्थ लगायत अन्य विशुद्ध तामाङ जातिसँग सम्बन्धित सामग्रीहरूको व्यापक र विस्तृत रूपमा अध्ययन अनुसन्धान गर्नु जरूरी छ। तामाङ जाति र समाजको सर्वाङ्गण विकासको निम्ति क्रियाशिल राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा गठित तामाङ संस्थाहरूले तामाङभाषाको आधिकारिक लिपि तामयीग लाई नै स्वीकारेका छन्। जसलाई विश्वभरीका तामाङहरूको प्रथम अन्तर्राष्ट्रिय तामाङ सम्मेलन (सन् २००१, डीसेम्बर १९-२२ काठमाडौं) ले समेत सम्बोटाकृत अुछेनबाट परिष्कृत तामाङ तामयीग लिपिलाई तामाङ जातिको गौरव तामाङभाषाको आधिकारीक मानक लिपिको रूपमा पहिचान गरेको छ।

---

¹⁹ महायानी बौद्ध धर्मशास्त्र लिपिबद्ध भएको संस्कृतभाषाकृत बाट तिब्बतीभाषाकृत सम्बोटाकृत लिपिलाई अुछेन भनिन्छ र बोलिचालिको तिब्बतीभाषालाई लिपिबद्ध गर्ने तिब्बती लिपिलाई अुमे लिपि भनिन्छ। सम्बोटाकृत अुछेन लिपि तिब्बतमा राजकीय सम्मानका साथ विकास भइ सम्पूर्ण हिमाली क्षेत्रको बौद्ध धर्मावलम्बीहरूको शास्त्रीय धार्मिक साझा लिपिको (हिन्दू धर्मको संस्कृतभाषा र देवनागरी लिपि जस्तै) रूपमा परम्परागत स्तरीय लिपि हो। नेपाल र भारतका भारपेली भाषाहरूले देवनागरी लिपिलाई आफ्नो मौलिक लिपि स्विकारे झै हिमाली क्षेत्रका नेपाल, चिन, भुटान, मङगोलया आदि देसका बौद्धहरूले आफ्नो धार्मिक शास्त्रीय यस लिपिलाई देव अक्षर समान आदर श्रद्धा गर्दै आफ्नोत्व स्विकार गर्दछन्।

१४'थेग' वेक १'ख८' कु१'गुथे'य' के१'य' ग्ल'थे'य'

तामाङभाषा र तामयीग (तामाङ लिपि)को प्रयोग क्षेत्र

तर विशाल प्रजातान्त्रिक मुलुक भारतको सिक्किमराज्यले भने तामाङभाषालाई राजकिय मान्यता प्रदान गर्नुको साथै सरकारले नै तामयीग तामाङ लिपिमा सिक्किम हेराल्ड नाम पाक्षिक पत्रिका नियमित प्रकाशित गरिरहेको छ भने तामयीग लिपि र तामाङभाषामा कक्षा दुईसम्मको पाठ्य पुस्तक निर्माण गरि पढाई संचालन समेत भइरहेको छ र सिक्किम विधानसभामा एक जना तामाङभाषा अनुवादकको व्यवस्था तथा तामाङभाषा र लिपिमा विधानसभामा पारित प्रस्ताव तथा छलफल भएको प्रस्तावहरूको संगालो विवरण (Proceedings) नियमित प्रकाशन गरिरहेको छ। विडम्बना नै भन्नु पर्छ, नेपालमा पनि सरकारी स्तरबाट नेपाल रेडियोमा पाच मिनेटको समाचार, साप्ताहिक रेडियो कार्यक्रम र सरकार नियन्त्रित दैनिक समाचार पत्रिका गोरखापत्रमा मासिक दुई पटक तामाङभाषाको पृष्ठ वाहेक अन्य शैक्षिक लगायत प्रभावकारी, स्थायी र दिगो भाषिक विकासको कदम चालिएको छैन।

तामाङभाषा आधुनिक विकासको क्रममा नै रहेकोले तामाङभाषाको एउटा निश्चित र वैज्ञानीक मानक लेखन तर्फ अग्रसर भइरहेको छ। भरपर्दो भाषा वैज्ञानीक तामाङभाषीय व्याकरण तथा शब्दकोशको अभावले गर्दा तामाङभाषालाई माध्यामिक तथा विश्वविद्यालय स्तरिय शिक्षामा समावेश गर्ने पुर्वाधार तयार हुन सकेको छैन। यसतर्फ सम्पूर्ण तामाङ समाज, भाषाविज्ञ, संघ, संस्था तथा तामाङभाषा सेवीहरूको ध्यान जानु जरुरी रहेको छ। तामाङभाषाको संस्थागत विकास गर्न अध्ययन अनुसन्धान कार्यको लागि भाषा वैज्ञानीकहरूको संलग्नतामा तामाङहरू स्वयंले पहल नगरेमा हाम्रो भाषा पनि दिनदिनै प्रयोग क्षेत्र साघुरिदै अन्तमा लोप हुन सक्छ।

१'ख२' कु१'ख' वि०' वि०'२२' तामाङ ग्योत/ग्योती ब्रीबादाङ
(तामाङभाषाको मानकलेखन)

गोष्ठीमा भाषा वैज्ञानिक प्रा.डा. माधव प्रसाद पोखरेलले तामाङभाषालाई देवनागरी तामयीग तथा अुछेन तामयीग लिपिमा लिपिबद्ध गर्दा अपनाउनु पर्ने भाषावैज्ञानिक आलेखन पद्धतिका बारेमा प्रशिक्षण तथा भाषावैज्ञानीक विधिका बारेमा जानकारी दिन भएको थियो।

सो गोष्ठीमा भाषाविज्ञानका विद्यार्थी अजितमान तामाङले तामाङभाषाको मानकिकरणका प्रकृयाको विकास क्रम ॐ॥५२८०॥ १५॥ ३६०॥ ३६०॥ ३६०॥ ३६०॥ ३६०॥ तामाङ ग्योत /ग्योजीला ब्रीजेबा ठीम सेडबा केहप) शीर्षकमा तामाङभाषाको आधुनिक आलेखन अछेन तामयीग तामाङ लिपिको निर्धारण तथा विकास प्रकृया एवं प्रयोग, तामाङभाषाको अहिलेसम्म भएका अध्ययन, अनुसन्धान तथा अध्ययन कर्ताहरूका वारेमा संक्षिप्त चर्चा आदि विषयमा तामाङभाषामा तयार पारिएको गोष्ठीपत्र प्रस्तुत गर्न भएको थियो।

त्यसै गरी भाषा विज्ञानका विद्यार्थी राजेन्द्र थोकरले **ཨ་ཁ་ཀྱི་ལྷ་ས་མཚན་ལྟ་བུ་གྲུ་ཡི་ཨ་ཁ་** भाषाको संरचनागत योजना (Corpus Planning) अन्तर्गत मानकको चयन (Standardization), लेखन पद्धति (writing System), लिपिको चयन (Selection of Script), वर्णमाला (Alphabet), हिज्जे (spelling), शब्द भण्डार (vocabulary), व्याकरण (Grammar) आदि भाषिक विकास प्रकृत्यामा आवश्यकता र महत्त्वका विषयलाई समेटिएको गोष्ठी पत्र प्रस्तुत गर्नु भएको थियो ।

गोष्ठीमा नेपाल तामाङ गेदुङका पूर्व अध्यक्ष एवं हाल संयुक्त राष्ट्रसंघ आदिवासी स्थायी मञ्चका एशियाली प्रतिनिधी परशुराम तामाङ, गेदुङका अध्यक्ष महेन्द्रजङ तामाङ, गेदुङका महासचिव सोमबहादुर घले, तामाङ सञ्चार समूहका अध्यक्ष प्रतीक ड्यासुर, वरिष्ठ चलचित्र निर्माता निर्देशक युवराज लामा, डम्फु समाजका जयनन्द लामा, मधुरिमा नेपालका प्रदीप बमजन, म्हेन्दोमाया युवा समाजका अध्यक्ष स्याम लामा लगायत गेदुङका विभिन्न भातृसंगठनका प्रतिनिधीहरू र वरिष्ठ तामाङभाषाका लेखक, पत्रकार, विभिन्न एफ.एम. रेडियो कार्यक्रम निर्माता तथा प्रस्तोता, चलचित्र क्षेत्रका, तामाङ गायक, गीत तथा संगीतकार विभिन्न संघ संगठनका प्रतिनिधीहरूको सकृय सहभागिता थियो।

गोष्ठीमा तामाङभाषाको मानकीकरणका आधारभूत भाषावैज्ञानिक आलेखनका सम्बन्धमा विस्तृत रूपमा छलफल भएको थियो। सो गोष्ठीमा भाषावैज्ञानिक प्रा.डा.माधवप्रसाद पोखरेलले दिनु भएको सुझाव अनुसार लेखनका निम्त उपस्थित सबैको एक प्रकारको सहमति भएको थियो।

सबैले आ-आफ्नो स्थानमा गइ अभ्यास गर्ने र फेरी छलफल गर्ने कुरा भएको थियो तर छलफल कार्यशाला सम्पन्न भएको केही समय पछि असहमतिका कुराहरू पनि आयो। तामाङभाषाको आधुनिक आलेखन २०४९ सालमा भाषा वैज्ञानिक रूपमा आरम्भ भए देखि नै निरन्तर यस्ता असहमतिका कुरा तथा समस्याहरू आइरहेको थियो र आजसम्म पनि रहिरह्यो।

त्यस कारण तामाङभाषाको देवनागरी लिपिमा हुने आलेखनलाई अझ व्यवहारिक र वैज्ञानिकता प्रदान गर्न व्यापक छलफल र विचार विमर्श गर्नु पर्ने आवश्यकताको महसुस भयो। ठोस रूपमा एउटा स्थायी र भरपर्दो समाधानका भाषा वैज्ञानिक र तार्किक आधारहरू अझ तार्किक र वैज्ञानिक निष्कर्षमा पुग्न फेरी मिति १९ अगस्त २००६ तदनुसार २०६३ भाद्र ३ गते शनिवारका दिन मधुरिमा नेपालको सभाकक्षमा देवनागरी लिपिमा तामयीग तामाङभाषाको आलेखन सम्बन्धमा तामाङभाषाका खारिएका केही लेखकहरू र तामाङभाषाका तामाङ नै भाषाशास्त्रीहरूको सहभागितामा कार्यशाला सम्पन्न भयो।

कार्यशालामा तामाङभाषा विज्ञहरू अजितमान तामाङ र राजेन्द्र थोकरले तामाङभाषालाई तामयीग (Tamang writing System) देवनागरी लिपिमा लेख्दा तामाङ तामयीग अर्थात् थोन्मी सम्बोटाकृत अुछेन (तामाङ बौद्ध धर्मग्रन्थहरू लेखिएको) तिब्बतका तिब्बती भाषा, भुटानका जोङखाभाषा, सिक्किमका

तामाङभाषा, लो ब्रुटीयाभाषा, हिमालचल सिम्लाका खुनुभाषा, नेपालका गोर्खा जिल्ला खुतानका ग्लेभाषा, शोलुका शेर्पाभाषा आदि टिबेटो बर्मन भाषा परिवारका भाषाहरू लिपिवद्ध भइ आएको मौलिक लिपिमा अझ सरल र स्पष्ट रूपमा भाषावैज्ञानिक आलेखन प्रणाली अर्थात् पद्धति अनुसार तामाङभाषालाई लेखेर व्यक्त गर्न सजिलो र भाषा विज्ञानको सैदान्तिक थुप्रै व्यवहारिक प्रयोगात्मक अभ्यासबाट उपयुक्त तथा प्रमाणित ठहराएको कुरा बताउनु भयो, भने देवनागरी तामयीग लिपिमा भएका आधुनिक आलेखन पद्धतिहरूलाई तुलनात्मक रूपमा प्रस्तुत गरेका थिए। लेखिएको तामाङभाषालाई साधारण देवनागरी लिपि चिनेका र लेखन जानकार समेतलाई लेखन बुझ्न, सरल, व्यवहारिक हुने गरी देवनागरी लिपिमा छुट्टो मौलिक तामाङ आलेखन लाई प्रस्तुत गर्नु भयो।

देवनागरी लिपिमा छुट्टो मौलिक तामाङ तामयीग आलेखनमा भाषाशास्त्रका विश्वव्यापी ध्वनि परिवर्तनका सिद्धान्तका आधारमा तामाङभाषाको आधारभूत ध्वनीहरूलाई आधार मानी तीनवटा लिपिमा तामाङ आलेखनलाई दाँजेर तामाङ हिज्जे पद्धतिलाई समेटेर अछेन तामयीग लिपिमा तामाङभाषालाई एउटा व्यवहार मुखी आलेखन तर्फ डोर्‍याउने उद्देश्यले कार्यक्रमको आयोजना गरिएको थिए। कार्यशालाले निम्नानुसार तामाङभाषाको आधारभूत भाषावैज्ञानिक आलेखन प्रणालीको निर्धारण गरेको थियो।

ཡིག་ཁྱ་ གླེན་ ཡིག་པ་དྲེ་སྟེང་། ཡིག་མ་ ཐེན ཡིག་པ་ ཏེ་སྟེང་།

(तामाङभाषाको स्वर तथा व्यञ्जन वर्ण)

तामाङभाषाको आधारभूत व्यञ्जन वर्ण तथा स्वर वर्णहरूको संख्या पूर्व अध्ययनहरू तथा भाषावैज्ञानिक ध्वनी परिक्षण तथा प्रयोगका आधारमा आधारभूत रूपमा व्यञ्जन वर्ण संख्या २४ र स्वर वर्ण संख्या ५ गरी कूल २९ वर्णहरू पहिचान भएको छ।

तामाङभाषाको तानीय चरित्रको कारण यसका व्यञ्जन तथा स्वर वर्णहरू संख्यामा प्रभाव पारेको पाइन्छ। यस अघिको अध्ययनहरूमा तामाङभाषाको तानीय विशेषताको प्रभावका बारेमा अध्ययन विश्लेषणको कमिको कारणले गर्दा ध्वनी परिक्षणहरूमा तामाङभाषाको स्वनिम (Phoneme) संख्या अहिलेको तुलनामा धेरै निर्धारण गरेको पाइन्छ। यस सम्बन्धमा तामाङ भाषाको तान उपशिर्षकमा छलफल गरिएकोछ।

जसमा स्वर वर्ण बाह्र वटा र व्यञ्जन वर्णमा गह्रौं धवनीका रूपमा इह का लागि ड. न्ह का लागि ङ, म्ह का लागि म. य्ह का लागि य, ह का लागि र, ल्ह का लागि ल. र स्ह का लागि स. थप धवनीहरू समेत ३१ व्यञ्जन वर्णको व्यवस्था पहिचान गरिएको थियो।

यी धवनीहरू तामाङभाषाको तानीय चरित्रका कारण उत्पन्न धवनीहरू भएकाले यहाँ आधारभूत धवनीका रूपमा समावेश नगरी ती धवनीहरूलाई तानीय विशेषता र चरित्रका बारेमा चर्चा तथा विश्लेषण गर्दा तान सहितको धवनीहरू पनि स्वनिम वर्गमा नराखि आधारभूत धवनीहरूलाई मात्र स्वर तथा व्यञ्जन वर्ण तालिकामा समावेश गरिएको थियो। जसलाई तामाङभाषा देहाएका स्वनिम तालिकामा देखाइएको छ।

तामाङग्योत/ग्योत्रीला यीगमा/तामाङ स्वरवर्ण (Vowels) तालिका-१

	Front अग्र	Central केन्द्र	Back पश्च
High उच्च	इ / ई / i		उ / अ / u
High-mid मध्य उच्च	ए / ऐ / e		ओ / औ
Low तल्लो		अ / आ / a	

तामाङ्गयोट/ग्योमीला यीग्पा/व्यञ्जनवर्ण (consonants)

तालिका-२

Pulmonic		Place of Articulation						
			Bilabia l	Apico - Denta l	Apico- Alveola r	Alveo - Palata l	Velar	Glotta l
Manner of articulation	Stops	Voice less	p པ p ^h	t ཐ t ^h	T ཌ T ^h		k ཀ k ^h	
		Voice d	b བ	d ད	D ཌ		g ག	
	Affricat e	Voice less				c ཅ c ^h		
		Voice d				j ཇ		
	Fricativ e	Voice less			s ས			
		Voice d						h ཧ
	Nasal	Voice less						
		Voice d	m མ		n ན		ŋ ང	
	Lateral	Voice less						
		Voice d			l ལ			
	Trill	Voice less						
		Voice d			r ར			
	Glides	Voice less						
		Voice d	w ཡ			y ཡ		

तामाङग्योत/ग्योत्रीला यीग्पा/व्यञ्जनवर्ण व्यञ्जनवर्ण (consonants)

तालिका-३

Pulmonic		Place of Articulation						
			Bilabial	Apico-Dental	Apico-Alveolar	Alveo-Palatal	Velar	Glottal
Manner of articulation	Stops	Voice less	पा फा	ता था	टा ठा		का खा	
		Voiced	बा	दा	डा		गा	
	Affricate	Voice less				चा छा		
		Voiced				जा		
	Fricative	Voice less			सा			
		Voiced						हा
	Nasal	Voice less						
		Voiced	मा		ना		ङा	
	Lateral	Voice less						
		Voiced			ला			
	Trill	Voice less						
		Voiced			रा			
	Glides	Voice less						
		Voiced	वा			या		

ॡ'अ' ॡ'ॡ' ॡ'ॡ' तामाड ग्योत/ग्योतीला कातठीमः

(तामाड ध्वनि व्यवस्थाको पहिचान)

ॡ'अ' ॡ'ॡ' ॡ'ॡ' तामाडग्योत/ग्योतीला यीगमा (स्वरवर्ण Vowels)

तामाडभाषाको स्वरवर्णको ध्वनीहरूको उच्चारण स्थान तथा अवस्था माथिको तालिकामा दिएको छ जसको भाषा वैज्ञानिक आधारमा तामाड स्वर ध्वनिको व्यतिरेकी (contrast) को पहिचान निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएकोछ।

ॡ/ॡ / र ॡ/ॡ / स्वर ध्वनिको पहिचान

ॡ/ॡ / र ॡ/ॡ / बीचको व्यतिरेकीको निम्न उदाहरणबाट बाट /ॡ/ र /ॡ/

ध्वनिको पहिचान गर्न सकिन्छ।

चा+ॡ=ची 'पात्रो'

चा+ॡ=चु 'यो'

ॡ/ॡ / र ॡ/ॡ / स्वर ध्वनिको पहिचान

चा+ॡ=चे 'खीया'

चा+ॡ=चो 'टुप्पो'

ॡ/ॡ / र ॡ/ॡ / स्वर ध्वनिको व्यतिरेकी

का+ॡ=का 'रगत'

का+ॡ=की 'पानी' (बोमताड तामाड)

माथिको प्रयोगबाट तामाडभाषाको पाँच वटा आधारभूत स्वर ध्वनिहरूको पहिचान भएको छ।

ॡ ॡ ॡ ॡ ॡ

आ ॡ ॡ ॡ ॡ

५'अ' सु'५'५' धे'५'५' तामाङग्योत/ग्योत्रीला यीगपा

(व्यञ्जन वर्ण consonants)

तामाङभाषाको व्यञ्जनवर्णको ध्वनीहरूको उच्चारण स्थान तथा अवस्था माथिको तालिकामा दिएको छ जसको भाषा वैज्ञानिक आधारमा तामाङ व्यञ्जन ध्वनिको व्येतिरेकी (contrast) को पहिचान निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएकोछ ।

१/का/र	/५/खा/	/१३/काम/	'च्यापु'	/५३/खाम/	'खाम तत्व'
५/गा/र	/५/डा/	/५/गो/	'ढाड'	/५/डो/	'निधार'
५/चा/र	/५/छा/	/५५/चाड/	'बुहारी'	/५५/छाड/	'डोको'
५/जा/र	/५/टा/	/५/जा/	'छोरा'	/५/टा/	'जरा'
५/ठा/र	/५/डा/	/५५/ठी/	'आसन'	/५/डी/	'छाला'
५/ता/र	/५/था/	/५५/ताड/	'भाँडो'	/५५/थाड/	'वास्ना'
५/दा/र	/५/ना/	/५५/दाड/	'तरिका'	/५५/नाड/	'पर्म'
५/पा/र	/५/वा/	/५५/पार/	'तराजु'	/५५/वार/	'भकारी'
५/फा/र	/५/मा/	/५५/फा/	'लोग्ने'	/५५/मा/	'निगालो'
५/या/र	/५/रा/	/५५/या/	'हात'	/५५/रा/	'बाखा'
५/ला/र	/५/वा/	/५५/ला/	'महिना'	/५५/वा/	'सिउँदो'
५/सा/र	/५/हा/	/५५/लासा/	'देवभूमि'	/५५/लाहा/	'लहा'

१'अ' २'ब' ३'ग' ४'घ' ५'ङ' ६'च' ७'छ' ८'ज' ९'झ' १०'ट' ११'ठ' १२'ड' १३'ढ' १४'ण' १५'त' १६'थ' १७'द' १८'ध' १९'न' २०'प' २१'फ' २२'ब' २३'भ' २४'म' २५'य' २६'र' २७'ल' २८'व' २९'श' ३०'ष' ३१'स' ३२'ह' ३३'ळ' ३४'ळ' ३५'ळ' ३६'ळ' ३७'ळ' ३८'ळ' ३९'ळ' ४०'ळ' ४१'ळ' ४२'ळ' ४३'ळ' ४४'ळ' ४५'ळ' ४६'ळ' ४७'ळ' ४८'ळ' ४९'ळ' ५०'ळ' ५१'ळ' ५२'ळ' ५३'ळ' ५४'ळ' ५५'ळ' ५६'ळ' ५७'ळ' ५८'ळ' ५९'ळ' ६०'ळ' ६१'ळ' ६२'ळ' ६३'ळ' ६४'ळ' ६५'ळ' ६६'ळ' ६७'ळ' ६८'ळ' ६९'ळ' ७०'ळ' ७१'ळ' ७२'ळ' ७३'ळ' ७४'ळ' ७५'ळ' ७६'ळ' ७७'ळ' ७८'ळ' ७९'ळ' ८०'ळ' ८१'ळ' ८२'ळ' ८३'ळ' ८४'ळ' ८५'ळ' ८६'ळ' ८७'ळ' ८८'ळ' ८९'ळ' ९०'ळ' ९१'ळ' ९२'ळ' ९३'ळ' ९४'ळ' ९५'ळ' ९६'ळ' ९७'ळ' ९८'ळ' ९९'ळ' १००'ळ'

(व्यञ्जन वर्णको वितरण Distribution of consonants)

तामाङभाषाका व्यञ्जन वर्णहरूको वितरण अक्षरमा र शब्दमा कसरी भएका छन् व्यञ्जनको वितरण अवस्थालाई तलको तालिकामा प्रस्तुत उदाहरण तथा विश्लेषणले स्पष्ट पार्दछ।

यीगपा	आरम्भ		मध्य		अन्त	
	शब्द	अर्थ	शब्द	अर्थ	शब्द	अर्थ
ग/का	गक' कान	भात	कक'र' बोक्टो	पुरानो	कक' दोक	खराब
प/खा	पक' खाले	आरू	कक'पे' नाखले	नाडलो	कक'प' सेर्खा	हिउँद
ग/गा	गक' गाड	डाँडा	कक'ग' लागाड	देवडाँडा	कक' दागा	थुन्से
क/डा	क' डा	म	कक'क' ताडवा	मनपर्नु	कक' ताड	भाँडा
ड/चा	डक' चाम	भन्याड	कक'ड' राच्चा	पाठो	कक'ड' पाच्चा	पातलो
क/छा	कक' छान	नाम	कक'क' लाछेन	महादेव	कक'क' गीक्छा	प्रथम
क/जा	कक' जाड	गुँड		देवडाँडा	कक'क' गोजा	खुकुरी
क/टा	कक' टाड	मासी				
क/ठा	कक' ठेडा	माला				
क/डा	कक' डेड	भित्ता				
क/ता	कक' ताम	कुरा	कक'क' तेत्पा	निकाल्नु	कक' तेत	ठेगान

क्ष/था	क्ष था	निसाना				
६/दा	६८' दा	खाँबो		देवडाँडा	६६'६' दान्दे	अहिले
७/ना	७८' नाड	पर्म	७६'६' खेन्पो	ज्ञानी	७६' खेन	ज्ञान
८/पा	८६' पाल	श्री	८६'६' पेप्बा	लाज	८६' लेप	तातोपना
९/फा	९६' फाम	पाथी	९'९८" नाफ्राड	झिङ्गा	९६'६' डाम्फा	डम्फू
१०/बा	१०' बा	पात	१०'१०' बाब्बा	घिस्रनु	१०'१०' बावा	पट्याउनु
११/मा	११' मान	औपधी	११'१०' माम्बा	तामाङ थर	११' माम	वजै
१२/या	१२' याल	प्रकाश	१२'१८" गोयोङ	झोलुङ्गो	१२'१८" ताया	पिडालु
१३/रा	१३' राड	आफू	१३'१६' गोरैमो	पर्म मेलापात	१३'१६' खारा	घाँटी
१४/ला	१४' ला	देउता	१४'१८" फुल्बा	चढाउनु	१४' वाल	तामाङ थर
१५/वा	१५' वाड	अभिषेप	१५'१८' डावाङ	पञ्च अभिषेप	१५'१८' डोवा	वँदेल
१६/सा	१६' साड	धुप	१६'१८' डासाङ	मन्च	१६'१८' नाम्सा	गाउँ
१७/हा	१७'१६' हाडरे	चोली			१७'१६' चोहो	प्रमुख

माथिको तामाङ व्यञ्जन वर्णको विवरणलाई हेर्दा तामाङ व्यञ्जनहरू मुख्य तथा अक्षर (syllable) को आरम्भ र अन्तमा मात्र आउने हुन्छ। अक्षर (syllable)

मा बाहेक शब्दमा भने तामाङ व्यञ्जन ध्वनिहरूले हिज्जेको मध्यमा पनि आउँछन्।

ᳵ'ᳶ᳚' ᳵᳵ'ᳶ' ᳵᳵ'ᳶ' ᳶ᳚'। तामाङग्योत/ग्योतीला कातला याङ

तामाङ अक्षरको संरचना (syllable structure)

तामाङभाषाको अक्षर (Syllable) को संरचना निम्नानुसार पाइएकोछ।

1. V   /ᳵ/ᳵ/अ/   तिमी (non-HON)
2. VV   /ᳵᳵ/ᳵᳵ/अ/अ/   तिम्रो (non-HON)
3. VC   /ᳶ᳚/ᳶ᳚/आङ   अहँ/नाई,   /ᳵᳵ/ᳵᳵ/ur/   पहेंलो
4. CV   /ᳵ/ᳵᳶ/डा/   म
5. CVV   /ᳵᳵ/ᳵᳵ/मा/मा/ᳵᳵ/ᳵᳵ/मु/मु   भैसी
6. CVC   /ᳵᳵ/ᳵᳵ/चाङ/   बुहारी
7. CCV   /ᳵᳵ/ᳵᳵ/म्ला   धानको चामल,   /ᳵᳵ/ᳵᳵ/छाँया
8. CCVC /ᳵᳵ/ᳵᳵ/ग्राङ   घेवा,   /ᳵᳵ/ᳵᳵ/ब्राङ/
- गोठ
9. CCVV /ᳵᳵ/ᳵᳵ/c^hyoi/छयो/छयो   धर्म,   /ᳵᳵ/ᳵᳵ/gyoi/ग्यो/ग्यो
- भाषा

झिग'व' झेक' झिग'व' झुझि'व' झुङ'व' यीक्पा थेन यीग्पा थुजीबा

(संयुक्त व्यञ्जनको व्यवस्था)

तामाङभाषा प्रायुक्त हुने आधारभूत संयुक्त व्यञ्जन व्यवस्था तलका तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ।

संयुक्त व्यञ्जन तालिका

		Lateral /ɽ/ /ला/ /l/	Trill /ɽ/ /रा/ /r/	Glide /ɽ/ /वा/ /w/	Glide /ɽ/ /या/ /y/
Bilabial Stops	/ɽ/	झ'व'	झि'व' प्रीबा		झुङ'व'
	/पा/	प्लावा	(विदाको दिन)		प्योक्वा
	/pa/	(चिप्लिनु)			(उखेलनु)
	/ɽ/	झ' फ्ला	झ'व' फ्रावा		झु' फ्या
	/फा/	(पन्जा)	(अलग्ग पार्नु)		(कुचो)
	/pʰa/				
	/ɽ/	झ' व्ला	झ' ब्रा		झुव' व्याप
	/वा/	(छाँया)	(पिठो)		(पखेटा)
	/b/				
Velar Stop	/ग/	झ'व'	ग' का	गुङ'	गुव' क्यावा
	/का/	क्लाङ	(कपाल)	क्वान~वान	(दाविलो)
	/ka/	(खेल)		(लुगा)	
	/ɽ/	झि'व'	झि'व' खाङवा	झि'व'	झुङ' ख्याङ
	/खा/	खलबा	(पोलुनु)	खवावा~वावा	(खाटिया)
	/kʰa/	(फाल्नु)		(खन्नु)	
	/ग/	झ' ग्ला	झुङ' ग्रोङ	गुझि'	झुङ' गुझि'
	/गा/	(ठाँउ)	(गुरूङ जाति)	गवाञ्जी~वात	ग्योत । ग्योञ्जी
	/ga/			(चील)	(भाषा)
Palatal Affricate	/ड/				झुङ' च्याम
	/चा/				(मुत्र)
	/ca/				
	/ड/			झ'व'	झुङ' छ्याम
	/छा/			छवावा~छावा	(सँगै)
	/cʰa/			(ठुङ्नु)	
	/ड/				झुङ' ज्याङ
	/जा/				(उत्तर-दिशा)

	/ja/				
Bilabial Nasal	/ɱ/	झ्रं	झ्रं म्राड (वारी)		झ्रं म्या (कौढ-धनुष)
	/ma/	म्लाड (कालो)			
Alveolar Fricative	/s/		झ्रं'डं'नै'न'प'	झ्रं स्वा=सा (दाँत)	झ्रं स्या (मासु)
	/sa/		साडचाडगोन्पो (साडचाडगोन्पोगले)		
Glottal Fricative	/h/	झ्रं ल्हाड (ढिकी)	झ्रं हो=रो (साथी)	झ्रं व्हा=ग्वा (गहँ)	झ्रं य्हो=यो (चोर)
	/ha/				

* एउटै अर्थका फरक भाषिकाको शब्दहरू अर्थात् पर्यायवाची शब्द

माथिको तालिकामा भाषा वैज्ञानिक विधिका आधारमा आरम्भमा आउने व्यञ्जन वर्णहरू पा, फा, वा, का, खा, गा, मा, सा, हा माथिको तालिका अनुसार व्यञ्जनहरू ला, रा र या सँग संयुक्त व्यञ्जन भएर आउँछ। त्यसरी नै व्यञ्जन वर्णहरू पा, फा, वा, का, खा, गा, मा, सा, र हा सँग व्यञ्जन वर्ण वा संयुक्त भएर आउने संयुक्त व्यञ्जन व्यवस्था तामाङभाषाको वर्ण विन्यास विधिमा पाइन्छ।

१'खन' १'खन' कुँ१'कुँभि'य' १'ख'भिण' वि'व' वि'ख'न'

तामाङभाषाको मानकलेखन

तामाङभाषा सेवीहरूले आफूले विद्यालयमा खसभाषा लेखन प्रणाली सिकेको जानेको आधारमा नै तामाङभाषाका कविता, गीत, कथा लगायत विधाहरूमा व्यक्त गर्ने, पत्रपत्रिका समेत प्रकाशन गर्दै आएका छन् तर जुन सुकै लिपिको प्रयोग गरिए पनि प्रत्येक भाषाको आफ्नै छुट्टो ध्वनितात्वीक मौलिकताहरू रहेको हुन्छ जो अर्को भाषाका निमित्त सिकाइएका लेखन प्रणाली र लिपिले त्यो भाषाको लेखन ठिक ढंगसँग प्रतिनिधित्व गर्न सकिँदैन।

जसले गर्दा त्यस प्रकारको भाषिक लेखाईले त्यो भाषाको दिर्घकालिन र भाषावैज्ञानिक रूपमा संरक्षण गर्नुको साटो दिर्घकालीन रूपमा भाषाको मौलिक पक्षहरू मार्ने काम हुन्छ। त्यसकारण प्रत्येक भाषाहरूको आफ्नै छुट्टो मानक व्याकरण, मानक लेखन हुन जरूरी हुन्छ। किन भने एउटा भाषाका भाषिकाहरूका लागि मात्र एउटा भाषा विशेषको मानक व्याकरण तथा मानक

लेखनले समेटन सकला तर भाषा नै अलग भएको अवस्थामा त्यही लेखन विधिले भाषाको मौलिकतालाई समेट्न सक्दैन। उदाहरणका लागि संस्कृत वा हिन्दी भाषाको लागि सिकेको देवनागरी लिपिको वर्णविन्यास, लेखन विधि वा प्रणाली कै आधारमा खसनेपाली भाषाका ध्वनीहरूलाई लेखन केही मद्दत सम्म पुग्छ या सजिलो सम्म मात्र हुन्छ तर हिन्दी भाषाको लेखन पद्धति र संस्कृत, खसनेपाली भाषाको आफ्नो अलग अलग लेखने पद्धति छ र लेखाइमा पनि केहि भिन्नता नै छ। त्यस्तै रोमन लिपिमा लेखिने फ्रेन्च, जर्मनी, स्पेनिस, इटालीयन, रसीयनभाषा लेख्दा त्यही लिपि चिन्हहरूलाई आफ्नो मौलिकता अनुसार नै रोमन लिपिमा लेखिंदै आएको छ। त्यस्तै तामाङभाषा र तिब्बती शास्त्रीय भाषाको लेखनमा एउटै सम्बोटाकृत अछेन लिपि प्रयोग गरिए पनि फरक भाषाहरूको ध्वनी विज्ञान अर्थात् स्वनिम संख्या र वर्णको हिज्जेमा केहि फरक हुन्छ, जसले गर्दा उच्चारण विधिमा पनि फरक छ।

यहाँ पनि तामाङभाषाको मौलिक तामयीग लेखन पद्धति सिक्न शास्त्रीय तिब्बती भाषाको लेखाइ पढाइको ज्ञान हासिल गरि सकेकाहरूलाई धेरै सजिलो हुन्छ तर उनीहरूले पनि तामाङभाषाको लागि निर्धारण गरिएको वर्णविन्यास र हिज्जे पद्धति भने सिक्नै पर्ने हुन्छ। त्यसकारण प्रत्येक फरक भाषाका लागि लिपि एउटै भएपनि भाषा विशेषको फरक-फरक विशेषता तथा चरित्र हुने भएकाले मानकलेखन विधि या मानक लेखन प्रणाली फरक नै हुन्छ। त्यसकारण खसनेपाली, हिन्दी र शास्त्रीय भाषा संस्कृतको लिपि एउटै देवनागरी नै भए पनि मानक लेखनमा भिन्नता छ। उदाहरणका लागि खसनेपालीमा लेख्दा विभक्तिहरू जोडेर लेखिन्छ भने हिन्दीमा छुट्टो लेख्ने गरिन्छ र संस्कृतमा सबै शब्द तथा अक्षर (Syllable) एउटै ढिकमा लेखिन्छ भने खसभाषामा प्रत्यक शब्दलाई मात्र एउटा ढिक दिएर लेखिन्छ।

तामाङभाषाका लागि भाषावैज्ञानिक मानकआलेखन प्रणालीका सम्बन्धमा २०४९ साल देखि २०६८ साल सम्म आइ पुग्दाको लामो काल खण्ड पार गर्दै भाषावैज्ञानिक प्रा. डा. माधवप्रसाद पोखरेल लगायतको सुझाव अनुसार खार्पिँदै पटक-पटकको तामाङ भाषाविज्ञहरूसँगको राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय छलफल, गोष्ठिहरूबाट सम्बोटाकृत अछेन तामयीग तथा देवनागरी तामयीग लिपिमा तामाङभाषालाई लिखित रूपमा व्यक्त गर्दा वा लेख्दा तामाङभाषाको लागि खसभाषाको भन्दा बेग्लै आलेखन प्रणालीको विकास गरिएको छ। जस

अनुसार तामाङभाषाको मानकलेखनको वर्ण विन्यास व्यवस्था देहाय बमोजिम रहने छ।

(क) आकारान्त स्वनिमः तामाङभाषाको स्वनिम ध्वनि वर्णहरूको उच्चारण प्राकृत रूपमा आकारान्त हुने भएकाले तामाङभाषामा 'अ' ध्वनी अर्थात /अ/ स्वर वर्ण नहुने भएकाले क, ख, ग, ड, च, छ, ज, ट, ठ, ड, त, थ, द, न, प, फ, ब, म, य, र, ल, व, स, ह र अ ध्वनीका वर्णलाई तामाङ तामयीग देवनागरी लिपिमा लेख्दा र पढ्दा हिज्जे का, खा, गा, डा, चा, छा, जा, टा, ठा, डा, ता, था, दा, ना, पा, फा, बा, मा, या, रा, ला, वा, सा, हा र आ उच्चारण²⁰ अनुसार नै लेख्ने र पढ्नुपर्छ । जसको उच्चारण तलको तालिकामा दिएको उदाहरण अनुसार हुन्छ।

तामाङ तामयीग अुछेन लिपि तामाङ वर्ण	तामाङ उच्चारण/हिज्जे	तामाङ उच्चारण/ हिज्जे रोमन लिपिमा
अिण'अ' यीगमा यीगला डोवा ख्यात्पादाङ (स्वर वर्णको उच्चारण)		
अ'	आ	a
अि'	आी	i
अु'	अु	u
अे'	अे	e
अो'	अो	o

²⁰ टिपोट:-तामाङभाषाको भाषावैज्ञानिक आधारभूत आलेखन सिक्नु पूर्व नै देवनागरी लिपिका सबै लिपि चिन्हहरू सहित खसभाषाका आलेखन सिकी सकेकाहरूका लागि क लेखेर उच्चारण का स्विकार्न अपठ्यारो मात्रै गर्दछ। त्यसकारण देवनागरीमा तामाङ भाषालाई लिखित रूपमा व्यक्त गर्नु पर्दा अुछेन तामयीगमा भन्दा बढि कठीनाई र समस्या पैदा हुन्छ । त्यसकारण तामाङ भाषालाई लिखित रूपमा व्यक्त गर्नु पर्दा देवनागरी भन्दा थोन्मी सम्बोटाकृत अुछेन तामयीग नै समस्या रहित लिपि हो । यो कुरा सन १९९६ भारतको केन्द्रिय भाषा अनुसन्धान केन्द्र मैसुरमा भाषावैज्ञानिक परिक्षणबाट समेत प्रमाणीत भएको थियो ।

ཡིག་པ་ རྟོག་པ་ རྟོག་པ་ རྟོག་པ་ རྟོག་པ་ (व्यंजन वर्णको उच्चारण)		
ཀ་	का	ka
ཁ་	खा	k ^h a
ག་	गा	ga
ང་	डा	ɲa
ཅ་	चा	ca
छ་	छा	c ^h a
ཇ་	जा	ja
ཉ་	टा	Ta
ཐ་	ठा	T ^h a
ད་	डा	Da
ཏ་	ता	ta
ཐ་	था	t ^h a
ད་	दा	da
ན་	ना	na
པ་	पा	pa
ཕ་	फा	p ^h a
བ་	बा	ba
མ་	मा	ma
ཙ་	या	ya
ར་	रा	ra
ལ་	ला	la
ཟ་	वा	wa
ས་	सा	sa
ཏ་	हा	ha

(क) तामाङभाषाको स्वर ध्वनि संयुक्त रूप

स्वर वर्णलाई तामाङभाषामा लेख्दा संस्कृतभाषाको जस्तो ह्रस्व र दीर्घ मात्रा नहुने भएकाले र वर्ण चिन्ह इ, ि, ई, ी र उ, ु, ऊ, ू को सट्टामा तामयीग देवनागरी लिपिमा (देवनागरी तामाङ मानकलेखन प्रणालीमा) लेख्दा सम्बोटाकृत अुछेन तामयीग तामाङ लिपिमा जस्तै गरी तल उदाहरणमा दिए अनुसार लेख्ने। व्यञ्जन वर्ण र स्वर वर्ण संयुक्त रूपमा लेख्दा अ' = आ, ङ' = औ, ङु' = अ, ङे' = ऐ, ङँ' = ओ लेख्ने।

व्यञ्जन र स्वर	संयुक्त रूप	अुछेन तामयीग	रोमन
का + ा = का	का	ग	ka
का + ी = की	की	गि'	ki
का + ु = कु	कु	गु'	ku
का + े = के	के	गे'	ke
का + ो = को	को	गँ'	ko

(ग) तामाङभाषामा व्यञ्जन र स्वर वर्णलाई संयुक्त रूपमा लेख्दा संस्कृत भाषाको आलेखनमा जस्तो ह्रस्व र दीर्घ मात्रा नहुने भएकाले देवनागरी तामयीग लिपिमा लेख्दा माथि (ख) मा उल्लेख भए अनुसार तलको तालिकामा देखाए वमोजिम लेख्ने।

व्यञ्जन वर्णमा तामाङभाषाको स्वर मात्रा जोडेर लेख्दा

ा	ी	ु	े	ो
ग+अ=ग	ग+ि=गि	ग+ु=गु	ग+े=गे	ग+ँ=गँ
का+आ=का	का+ी=की	क+उ=कु	क+े=के	क+ो=को
प+अ=प	प+ि=पि	प+ु=पु	प+े=पे	प+ँ=पँ
खा+आ=खा	खा+ी=खी	ख+उ=खु	ख+े=खे	ख+ो=खो
ग+अ=ग	ग+ि=गि	ग+ु=गु	ग+े=गे	ग+ँ=गँ
गा+आ=गा	गा+ी=गी	गा+उ=गु	गा+े=गे	गा+ो=गो

द+अ=द डा+आ=डा	द+इ=दि डा+ी=डी	द+उ=दु डा+उ=दु	द+ए=दे डा+े=डे	द+औ=दौ डा+ो=डो
च+अ=च चा+आ=चा	च+इ=चि चा+ी=ची	च+उ=चु चा+उ=चु	च+ए=चे चा+े=चे	च+औ=चौ चा+ो=चो
छ+अ=छ छा+आ=छा	छ+इ=छि छा+ी=छी	छ+उ=छु छा+उ=छु	छ+ए=छे छा+े=छे	छ+औ=छौ छा+ो=छो
ज+अ=ज जा+आ=जा	ज+इ=जि जा+ी=जी	ज+उ=जु जा+उ=जु	ज+ए=जे जा+े=जे	ज+औ=जौ जा+ो=जो
ट+अ=ट टा+आ=टा	ट+इ=टि टा+ी=टी	ट+उ=टु टा+उ=टे	ट+ए=टे टा+े=टे	ट+औ=टौ टा+ो=टो
ठ+अ=ठ ठा+आ=ठा	ठ+इ=ठि ठा+ी=ठी	ठ+उ=ठु ठा+उ=ठु	ठ+ए=ठे ठा+े=ठे	ठ+औ=ठौ ठा+ो=ठो
ड+अ=ड डा+आ=डा	ड+इ=डि डा+ी=डी	ड+उ=डु डा+उ=डु	ड+ए=डे डा+े=डे	ड+औ=डौ डा+ो=डो
त+अ=त ता+आ=ता	त+इ=ति ता+ी=ती	त+उ=तु ता+उ=तु	त+ए=ते ता+े=ते	त+औ=तौ ता+ो=तो
थ+अ=थ था+आ=था	थ+इ=थि था+ी=थी	थ+उ=थु था+उ=थु	थ+ए=थे था+े=थे	थ+औ=थौ था+ो=थो
न+अ=न ना+आ=ना	न+इ=नि ना+ी=नी	न+उ=नु ना+उ=नु	न+ए=ने ना+े=ने	न+औ=नौ ना+ो=नो
प+अ=प पा+आ=पा	प+इ=पि पा+ी=पी	प+उ=पु पा+उ=पु	प+ए=पे पा+े=पे	प+औ=पौ पा+ो=पो
फ+अ=फ फा+आ=फा	फ+इ=फि फा+ी=फी	फ+उ=फु फा+उ=फु	फ+ए=फे फा+े=फे	फ+औ=फौ फा+ो=फो
ब+अ=ब बा+आ=बा	ब+इ=बि बा+ी=बी	ब+उ=बु बा+उ=बु	ब+ए=बे बा+े=बे	ब+औ=बौ बा+ो=बो
म+अ=म मा+आ=मा	म+इ=मि मा+ी=मी	म+उ=मु मा+उ=मु	म+ए=मे मा+े=मे	म+औ=मौ मा+ो=मो

य+अ=य	य+ी=यी	य+उ=यु	य+े=ये	य+ो=यो
रा+अ=रा	रा+ी=री	रा+उ=रु	रा+े=रे	रा+ो=रो
ला+अ=ला	ला+ी=ली	ला+उ=लु	ला+े=ले	ला+ो=लो
वा+अ=वा	वा+ी=वी	वा+उ=वु	वा+े=वे	वा+ो=वो
सा+अ=सा	सा+ी=सी	सा+उ=सु	सा+े=से	सा+ो=सो
हा+अ=हा	हा+ी=ही	हा+उ=हु	हा+े=हे	हा+ो=हो

(घ) निश्चित व्यन्जन वर्ण ड, ट, ठ, ड, द वाहेक अन्य सबै व्यन्जनवर्णहरू अक्षर (Syllable)को आरम्भमा य-वर्ण र ल-वर्ण, व-वर्ण सँग आधा अक्षरको रूपमा जोड्नु पर्दा निम्नानुसार लेख्ने जस्तै:- ङ्ग' क्लाड, ङ्ग' ख्योवा, ङ्ग' ग्याम, ङ्ग' च्यावा, ङ्ग' ज्यावा, ङ्ग' न्याड(ड्याड), ङ्ग' प्योवा, ङ्ग' फ्या, ङ्ग' व्ला, ङ्ग' म्या, ङ्ग' ल्या, ङ्ग' व्हावा।

(ङ) अक्षर (Syllable)को आरम्भमा ङ वर्ण आएमा यसलाई य-वर्ण वर्णसँग आधा अक्षर जोड्नु पर्दा हलन्तको प्रयोग नगरी निम्नानुसार लेख्ने जस्तै:- ङ्ग' ड्याड, ङ्ग' छ्याड, ङ्ग' छ्याम्बा, ङ्ग' ज्याड आदि।

एक अक्षर (Syllable)को अन्तमा आउँने सबै व्यन्जनहरूले स्वतह आधा वर्ण जनाउँछ। तसर्थ यस अवस्थामा हलन्त चिन्ह लेखिरहनु पर्दैन। जस्तै: ङ्ग' ताम, ङ्ग' नाड त्यसैगरी ङ्ग' ज्याम्बा, ङ्ग' क्याल्वा मात्र लेख्दा पनि स्वतह नै तामाङभाषामा हलन्त उच्चारण हुन्छ। तसर्थ लेख्दा ताम् या नाङ् हलन्त (्) को प्रयोग गर्नु पर्दैन।

(च) दुइ अक्षर (Syllable) बीचको व्यन्जन वर्ण स्वतह नै आधा अक्षर हुने भएकाले यस्तो अवस्थामा त्यस व्यञ्जनलाई आधा अक्षरको रूपमा निम्नानुसार लेख्ने जस्तै:- ङ्ग'व' ताम्बा, ङ्ग'व' पीन्वा, ङ्ग'व' वाल्वा, ङ्ग'व' सार्वा, ङ्ग'व' प्लेक्वा, ङ्ग'व' प्लोक्वा, ङ्ग'व' क्युत्वा, ङ्ग'व' कुर्वा, ङ्ग'व' बोल्वा, ङ्ग'व' रोल्वा, ङ्ग'व' रूल्वा आदि।

(छ) दुइ अक्षर (Syllable) बीचमा आउने निश्चित व्यन्जन वर्ण ड, ट, ठ, ड, द र ह को आधा अक्षर नहुने भएकाले यी व्यञ्जनहरू स्वतह आधा अक्षरको रूपमा निम्नानुसार लेख्ने र पढ्ने तर हलन्तको प्रयोग नगर्ने। जस्तै:- ङ्ग'व' ताडवा, ङ्ग'व' नाडवा, ङ्ग'व' बाडवा, ङ्ग'व' वाडवा, ङ्ग'व' क्युडवा, ङ्ग'व' काम्बा, ङ्ग'व' ताम्बा, ङ्ग'व' गान्बा आदि।

(ज) देवनागरी तामयीग लिपिमा तामाडभाषा लेख्दा देवनागरी लिपिमा आधा नहुने लिपि चिन्हहरूको सम्बन्धमा निम्न अनुसार गर्ने। लिपि चिन्हमा आधा वर्ण नभएका वर्णहरू ड, ट, ठ, ड, द, ह तथा र वर्णहरूका सम्बन्धमा कम्प्युटर युनिकोडले नमिलाएका सम्बन्धमा देवनागरीको हलन्त नै प्रयोग गर्ने।

(झ) र ॐ ृ ्र आदि रकारहरूको प्रयोग गर्दा आवश्यकता अनुसार तीनवटा र का रूपहरूको मात्र तामाडभाषामा (र ॐ ्र) प्रयोग गर्ने। जस्तै: देवनागरी तामयीगमा लेख्दा छार, तार्डा, क्रा नै लेख्ने र अछेन तामयीगमा लेख्दा तार्डा लाई ङ्ग'व', सेर्खा लाई ङ्ग'व' आदि नै लेख्ने तर ङ्ग'व' लाई ङ्ग'व', ङ्ग'व' लाई ङ्ग'व' नलेख्ने किन भने यसरी लेख्दा तामाडभाषा

एकाक्षरी विशेषता अनुसार उच्चारण गर्न कठिन हुने भइ नयाँ सिकाइमा कठिनाई हुन्छ। त्यस्तै व्यञ्जन वर्णसँग संयुक्त भइ आउने र-कारका बारेमा पनि क्रा लाई ङ्ग', खा लाई ङ्ग', ग्रा लाई ङ्ग', प्रा लाई ङ्ग', फ्रा लाई ङ्ग', ब्रा लाई ङ्ग' आदि नै लेख्ने।

स्वर वर्ण मात्र लेख्दा

अ+अ=अ	अ+े=अे	अ+ु=अु	अ+े=अे अे	अ+ै=अै
आ+आ=आ	आ+ी(इ/ई)= आी	आ+ु(उ/ऊ)= आु	आ+े (ए)=अे	आ+ो(ओ)= आो

(क) तामाङभाषाको अक्षर (Syllable) आ-वर्णबाट आरम्भ हुने भएकाले देवनागरी तामयीग लिपिमा तामाङभाषामा स्वतह नै आ ध्वनी हुने भएकाले अे आ नै लेख्ने। जस्तै:- अ'अ' आमा, अ'अ' आपा, अ'अ' आचा, अ'अ' आनी, अ'अ' आगु, अ'अ' आस्याङ आदि।

(ख) देवनागरी तामयीगमा आ स्वर वर्णमा इकार मात्रा (ी) प्रयोग गर्दा वा जोड्दा आकार मात्रालाई इकार मात्रा (ी) ले प्रतिस्थापन गर्ने भएकाले निम्नानुसार लेख्ने नेपाली र संस्कृतको दिर्घ (ी) मात्रा लेख्ने। जस्तै: देवनागरीमा प्रयोग हुने इ , ई, ि र ी यि चार स्वरहरूलाई एकरूपता, सरल र न्यूनताका दृष्टिले आ (आ + ी=आ) मात्र प्रयोग गर्ने यो पद्धति अछेन तामयीग पनि मेलखान्छ। जस्तै:- अ'अ' मुआ, अ'अ' साआ, अ'अ' कुआ, अ'अ' गयोआ आदि।

(ग) देवनागरी तामयीग लिपिमा आ स्वर वर्णमा उकार मात्रा (ु) प्रयोग गर्दा वा जोड्दा आकार मात्रालाई उकार मात्रा (ु) ले प्रतिस्थापन गर्ने भएकाले निम्नानुसार नेपाली र संस्कृतको ह्रस्व उकार अु मात्र लेख्ने र देवनागरीमा प्रयोग हुने उ , ऊ , ु, र ू यि चार स्वरहरूलाई एकरूपता र न्यूनताका दृष्टिले अु (आ + ु=अु) मात्र प्रयोग गर्ने। यो पद्धति अछेन तामयीगसँग पनि मेलखान्छ। जस्तै :- अ'अ' अु, अ'अ' अुर, अ'अ' अुमाल, अ'अ' अुस्या, अ'अ' अुगेन, अ'अ' कुड, अ'अ' सुड, अ'अ' पुचु, आदि।

(घ) देवनागरी तामयीग लिपिमा आ स्वर वर्णमा एकार मात्रा (े) प्रयोग गर्दा वा जोड्दा आकार मात्रात्लाई एकार मात्रा (े)ले प्रतिस्थापन गर्ने भएकाले निम्नानुसार ओ लेखने र देवनागरीमा प्रयोग हुने ए र े यि दुइ स्वरहरूलाई एकरूपता र न्यूनताका दृष्टिले अे (आ +ए/े=अे) मात्र प्रयोग गर्ने। यो अेकार लेखने पद्धति पनि अुछेन तामयीगसँग मेलखान्छ। जस्तै:- अ् ओ, अ् अ् ओला, अ् अ् ओन्ला, अ् अ् ओनी, अ् अ् ओन्ना, अ् अ् ओनेमा, अ् अ् ओसे, अ् अ् ओचे आदि।

अुछेन (सम्बोटाकृत) तामयीग र देवनागरी तामयीग लिपिमा तामाडभापाका लागि आवश्यक सबै व्यन्जन वर्णहरूमा स्वर वर्णको जोडिँदा हुने संयुक्त रूपहरू विस्तृत रूपमा माथि व्यञ्जन र स्वर संयुक्त रूप लेखने विधीको वर्णमाला तालिकामा दिइएको छ ।

तामाङ तामयीग लिपिमा र बौद्ध धर्मशास्त्रीय लेखाइ बीचको अन्तर

²¹ तामाङभाषाको मौलिक वर्ण विन्यास पद्धतिको आधारमा र तामाङभाषाको ध्वनि विज्ञान अनुसार भाषा वैज्ञानिकहरूले निर्धारण गरेका तामाङभाषाका स्वनमहरूको आधारमा

(क) तामयीग लिपिमा तामाङभाषाको आलेखनको निमित्त तामाङभाषाको मौलिक तथा आधारभूत ध्वनीहरूको प्रतिनिधित्व गर्ने स्वनिम संख्या अनुसार आवश्यक सम्पूर्ण बौद्ध समुदायले साझा रूपमा अपनाइ आएको लामा बौद्धधर्म लिपिबद्ध थोन्मी सम्बोटाकृत अछेन लिपिमालाको साल्ज्येसोमच्युवाट सरल रूपमा तामाङभाषा लेखनको लागि आवश्यक २१ वटा लिपि चिन्हहरूलाई मात्र व्यञ्जन (साल्ज्ये/काली/कामी) वर्णहरूको रूपमा तामयीग आलेखनमा समावेश गरिएको छ।

(ख) त्यसैगरी तामाङभाषाको तामयीग आलेखनमा अछेन तामयीग या देवनागरी तामयीग दुवै प्रकारको लिपिहरूमा **ཨ/आ** स्वर वर्णमा नै स्वर

ध्वनिकालागी मात्राहरू गीगु 'ईकार', स्याबक्यु 'उकार', डेडबो 'एकार' र नारो 'ओकार' संयुक्त लेखाइवाट स्वर वर्णलाई लेखाइमा व्यक्त गरिएको छ। जसको अंग्रेजी भाषाका a, i, u, e o पाँच स्वर (याङ/आली) वर्ण (Vowels) बराबर नै तामाङभाषाका लागि पनि स्वर वर्ण निर्धारण गरिएको छ।

(ग) छ्योओकीको (उत्तरी बौद्ध धर्मशास्त्रको) तथा तिब्बती भाषाको वर्णमालामा व्यञ्जन वर्ण ३० वटा (साल्ज्ये/काली सोमच्यु) र स्वर वर्ण ४ वटा (याङ/आली शी) रहेको हुन्छ। जसलाई "साल्जे/काली/कामे सोमच्यु दाङ याङ/आली शी" भनिन्छ। सबै मिलाउँदा ३० वटा व्यञ्जन वर्ण भित्र नै **ཨ** आ स्वर वर्ण समेतलाई समावेश गरिएको हुन्छ र उक्त ३०औं

व्यञ्जनवर्ण **ཨ** आ मा नै चार मात्राहरू जोडेर ४ वटा स्वर वर्ण **ཨ** शी निर्माण गरिएको हुन्छ। "तिब्बती भाषामा दीर्घ मात्र हुँदैन, बौद्ध संस्कृतको लागि मुनी (ཨ=अ) झुण्ड्याएर दिर्घता लेखिन्छ। जस्तै: **ཨ**, **ཨ** (इ, ई),

ཨ, **ཨ** (उ, ऊ), नेपाली लेख्दा **ཨ**, **ཨ** सिता लेख्दा **ཨ**

प्रस्तुत लेखनलाई तामयीग मानकलेखनको रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ। यो धार्मिक तथा शास्त्रीय भाषाको निमित्त नभएर तामाङ मातृभाषाको लागि विकास गरिएको सम्बोटाकृत अछेन लिपिलाई यहाँ तामयीग भनिन्छ।

लेखिन्छ। त्यस्तै आकारका लागि पनि (२=अ) झण्ड्याएर (क, का), ङ'
, ङ' (म, मा) आदि लेखने गरिन्छ।

(घ) तामाङ तथा तिब्बतीभाषामा संस्कृतभाषाको चतुर्थ महाप्राण (घ, झ, ढ, ध, भ)
को जरूरत पर्दैन। संस्कृतभाषाको लागि तिब्बती लेखाइमा मुनी ह जोडेर
(घ=झ, झ=झ, ढ=झ, ध=झ र भ=झ) बनाईन्छ (संक्षिप्त तिब्बती हिन्दी
शब्दकोष राहुल संस्कृतयान)। तामाङभाषामा यी चतुर्थ महाप्राण चाहिन्दैन।

(ङ) यसरी नै यहाँ तामाङभाषाको स्वनिम अर्थात् ध्वनी व्यवस्थामा नभएको र
नचाहिने लामा बौद्ध धर्मशास्त्र लेखिएको सम्बोटाकृत अछेन वर्णमालाको
व्यञ्जन वर्णहरूलाई प्रतिनिधित्व गर्ने देहाएका लिपि चिन्हहरू

ॡ=अ/ड्या, ङ=च/च्या, ङ=छ/छ्या, ञ=ज/ज्या, ञ=श./स्यह, ञ=श/

स्याः, ञ=स./स्था, र ॡ=अ/स तामाङभाषाको ध्वनि व्यवस्थामा आवश्यक
नपर्ने भएकाले तामयीग लिपिमा यी लिपि चिन्हहरू समावेश गरिएको छैन।
यी व्यञ्जन वर्णहरूबाट व्यक्त गर्नु पर्ने तामाभाषाका ध्वनीहरू अन्य
व्यञ्जन वर्णहरूसँगको संयुक्त रूपबाट नै ती ध्वनीहरूलाई अभिव्यक्त गर्न
सकिने भएकाले भाषा शिक्षणलाई वैज्ञानिक र सरलकृत बनाउन यसो
गरिएको हो। जस्तै: तिब्बती वर्ण विन्यास पद्धति अनुसार डा वर्णमा या
संयुक्त भै ड्या {ॡ=अ/ड्या} ध्वनीको उच्चारण हुन्छ। त्यस्तै

ङ=च/च्या=ङ, ङ=छ/छ्या=ङ, ञ=ज/ज्या=ङ, ञ=श./स्याः

=ङ, ञ=श/स्य=ङ हुने हुँदा सम्बोटाकृत अछेन लिपिका यी ८ वटा
वर्णहरू समावेश नगरीकन नै तामाङभाषालाई सरल ढंगबाट यस लिपिमा
सजिलै लिपिवद्ध गर्न सकिन्छ।

लेखाईको लिपि चिन्हको स्रोत एउटै भएतापनि तामाङ लिपि
तामयीगको वर्णविन्यास पद्धति र लामा धर्मशास्त्र लेखिएको परम्परागत
तीब्बतीभाषाको वर्णविन्यास पद्धति फरक रहने भएकाले तामाङभाषामा

लेखिएको तिब्बतीभाषा तथा धर्मशास्त्र लेखिएको वर्णविन्यास (दायीग) भन्दा फरक र सजिलो हुनेछ। अर्थात् धर्मशास्त्रको लिपि र तामाङ लिपि चिन्हहरू एउटै भएतापनि 'छ्योओकीको दायीक' अर्थात् वर्ण विन्यास र तामाङ मातृभाषाको लेखाई विधी दायीगमा भिन्नता छ। तामाङभाषा तामाङ समुदायको मौलिक र छुट्टो जातीय पहिचान दिने र हामी तिब्बती भन्दा फरक पहिचान युक्त तामाङभाषाको आफ्नै व्याकरण र मानकलेखन प्रणाली हुने भएकाले यस्तो भएको हो।

(च) गोन्यामाहरू तामाङ या कुनै पनि बौद्ध समुदायका अनुयायीहरूले लामा बौद्धधर्मशास्त्र र तिब्बती भाषा लेख्दा पढ्दा जुन नियमहरू छ त्यही अनुसार लेख्ने पढ्ने गर्नु पर्नेछ भने तामाङभाषा लेख्दा र पढ्दाको वर्णविन्यासको नियमहरू भाषा वैज्ञानिकहरूले तामाङभाषाको अध्ययन गरी प्रस्तुत गरेका आधारमा नै हुनेछ। जस्तै: तामाङभाषाको ताम लाई तिब्बतीभाषा या धर्मशास्त्रमा लेखिए अनुसार लेख्दा तमस=ཏམས་ लेखेर ताम=ཏམ་ पढ्ने या उच्चारण गर्ने गरिन्छ तर तामाङभाषामा भने सिधै ཏམ་= ताम लेखेर ताम नै उच्चारण गर्नु पर्ने हुन्छ।

(छ) लामा धर्मशास्त्र र तिब्बती भाषामा कृत्यामा 'डोन्ज्युग, ज्येन्ज्युग र याङज्युग' prefix, suffix तथा post-suffix हरू शब्दको अगाडि तथा पछाडि लेखिन्छ। जसले उच्चारणमा, लेखनमा र अर्थमा समेत भिन्नता ल्याउँछ। जस्तै: འདྲ་བ་ काम्नु, འཕྲིབ་ लेख्नु, འཕྲོ་བ་ जानु आदिमा prefix འ को उच्चारण गरिन्दैन। त्यस्तै སངས་ साङ, ཆངས་ छ्याङ मा पछाडीको ས को उच्चारण गरिन्दैन। तर तामाङभाषामा लेख्दा त्यस्तो प्रकारको "डोन्ज्युग, ज्येन्ज्युग र याङज्युग" को आवश्यकता पर्दैन। जस्तो जुन-जुन वर्ण लेखिएको छ त्यो वर्णको उच्चारण गरिन्छ, त्यस्तै नै लेख्नु पर्नेछ। अर्थात कथ्य अनुसारको लेख्य हुन्छ। जस्तै:-साङमो=སང་མོ་, पाङबा=པང་

ब', बाल्वु=बल'बु' युल=युल, ग्याल्सा=गुल'स', त्रीवा=त्रि'व',

व्याडवा=बुद'व', फ्याफुल्वा=फु'फुल'व', ज्याल्वा=हुल'व' आदि।

(ज) लामा धर्मशास्त्र र तिब्बती भाषामा लेख्दा कुनै शब्दहरू व्यञ्जन वर्ण लेखेर संयुक्त रुप स्वरवर्णको समेत उच्चारण गर्नुपर्ने हुन्छ। जस्तै छयोस=छो'स' =छयोओ, बोद=बो'द'=बोओ यहाँ बो'द' =बोद लेखेर पनि बोओ र छो'स' =छयोस लेखेर छोओ उच्चारण गर्नु पर्ने हुन्छ तर तामाङभाषाको लागी लेखिएकोमा कुओ=छयोओ, बोओ=बोओ, बो'द'=बोद, बु'द'=ग्योद जे लेखिएको छ त्यही उच्चारण गर्नु पर्छ।

(ड) त्यस्तै नै संयुक्त व्यञ्जनवर्णहरूको उच्चारण गर्दा तिब्बती भाषा र लामा धर्मशास्त्र लेखेकोमा उच्चारण गर्दा वा पढ्दा फरक हुन्छ। जस्तै: क्ल'='स्का लाई 'का', क्ल'='स्डा लाई 'डा', क्ल'अ'='व्लामा लाई 'लामा' इत्यादि पढीन्छ र सोही अनुसार पढ्नु पर्ने हुन्छ तर तामाङभाषामा क्ल'='का, क्ल'='खा, क्ल'='गा, क्ल'='डा लेखेकोलाई मात्र का, खा, गा, डा उच्चारण गर्ने र अन्य वर्णसंग संयुक्त रूपमा आएमा पढ्दा वा उच्चारण गर्दा दुवै वर्णको संयुक्त रूपमा उच्चारण गर्ने वा पढ्ने गर्नु पर्दछ। जस्तै: क्ल'='क्ला,

क्ल'='ख्ला, क्ल'='ग्ला, क्ल'='प्ला, क्ल'='व्ला लेखेर क्ला, ख्ला, ग्ला, प्ला नै पढ्नु पर्दछ। ब्ला लाई ला मात्र उच्चारण गर्नु तामाङभाषामा गल्ती हुनेछ। त्यसैले लामा लेख्दा पनि तामाङभाषामा क्ल'अ' लामा नै लेख्नु पर्छ।

(च) रेफ अथवा 'रागो' (क्ल क्ल क्ल क्ल) वर्णको टाउकोमा झुण्ड्याएर लेखेको हुन्छ। त्यसको तिब्बती भाषा र लामाको धर्मशास्त्रमा त्यो रेफको उच्चारण गरिंदैन। तर यसले शब्दको अर्थमा प्रभाव पारेको हुन्छ। जस्तै: यहाँ क्ल ता मा रेफ ता भएपनि 'ता' उच्चारण गर्नु पर्ने या ता पढ्नु पर्छ। त्यस्तै ,

ཀླ ཀཱ, ཀླ ཀཱ, ཀླ ཀཱ, ཀླ ཀཱ, ཀླ ཀཱ, आदि को उच्चारण क्रमसः का, खा, गा, जा मात्रै गरिन्छ। तर तामाङभाषामा लेख्दा ཀླ लाई गླ लेखेर व्यक्त गर्न सकिन्छ। भने तामाङभाषामा त्यो रेफको समेत उच्चारण हुन्छ। जस्तै: ཀླ'ग' खार्का, ཀླ'ग' लाई सेर्काड आदि नै लेख्नु पर्छ। लेखाइमा खार्का (ཀླ'), सेर्काड (ཀླ') लेख्दा लेख्न सकिन्छ तर तामाङभाषाको आक्षरिक उच्चारण पद्धति अनुसार कठिन हुन्छ। तसर्थ तामयीग आलेखनमा तिब्बती तथा शास्त्रीय लामा भाषामा जस्तो लागो, रागो, सागो अर्थात ཀླ, ཀླ र ཀླ संयुक्त भइ लेखिने व्यञ्जनहरूको संयुक्त नै उच्चारण गरिन्छ।

(छ) ཀླ /kra/ 'राता' अथवा रकार संयुक्त वर्णलाई तिब्बती भाषा र धर्मशास्त्रमा लेख्दा क्रा (ཀླ) लेखिएकोलाई टा, खा (ཀླ) /kʰra/ लेखिएको लाई ठा उच्चारण गर्ने, ग्रा (ཀླ) लेखिएकोलाई डा, प्रा (ཀླ) लेखिएकोलाई टा, ब्रा (ཀླ) लेखिएकोलाई डा, फ्रा (ཀླ) लेखिएकोलाई पनि ठा नै उच्चारण गर्ने गरिन्छ। तर तामाङभाषामा ཀླ /kra/ लेखिएकोलाई क्रा, खा (ཀླ), ग्रा (ཀླ), प्रा (ཀླ), फ्रा (ཀླ), ब्रा (ཀླ), लाई लेखिए अनुसार रकारको संयुक्त वर्णहरूसंगै उच्चारण गरिन्छ।

(ज) वर्णहरूको उच्चारण तथा पठनमा 'थीग' (ཀླ) को भूमिका तिब्बती भाषा तथा लामाधर्मशास्त्रमा जस्तै नै हुनेछ। जसमा एउटा वर्णको पछाडि थीग आएमा उक्त वर्णको सग्लै पूर्ण उच्चारण गरिन्छ र थीग दुई वर्णपछिको वर्ण पछाडि आएमा अगाडिको वर्णको उच्चारण सग्लै र पछाडिपट्टीको वर्णको उच्चारण स्वयम् आधा हुनेछ। जस्तै: ཀླ'ग' काका, ཀླ'क' नाना, ཀླ'न' नोन, ཀླ'म' मान, ཀླ'क' काक, ཀླ'क' काड, ཀླ'क' माड आदि।

(झ) लामा धर्मशास्त्र र तिब्बती भाषामा य व्यञ्जन वर्णलाई संयुक्त रुपमा लेख्दा वर्णको उच्चारणमा भिन्नता आउछ। जस्तै: वा याता ཀླ=ज्या, फा याता

झ=छ्या, पा याता झ=च्या, म याता झु=डया उच्चारण गर्नु पर्ने हुन्छ। लामा बौद्ध धर्मशास्त्र पढ्दा सोही अनुसार उच्चारण गरिन्छ र गर्नुपर्छ। तर, तामाङभाषाको लागी तामयीगमा लेख्दा भने वा याता झु=व्या, फा याता झु=फ्या, पा याता झु=प्या, म याता झु=म्या नै उच्चारण गर्नु पर्छ।

(ज) केही संयुक्त व्यञ्जन वर्णहरूलाई लिपि चिन्न वा वर्णको रूपमा नमानिएको सम्बन्धमा निम्न प्रकार हुनेछ। यहाँ म्हा, न्हा, व्हा, हा, हर्फ, इहा जस्ता संयुक्त व्यञ्जन वर्णहरूलाई। छुट्टै वर्ण (Phoneme) मानिएको छैन।

यस्तो प्रकारको ध्वनीको उच्चारण तामाङभाषामा पाइनु तामाङभाषाको तानीय (Tonal) वा लयात्मकताको विशेषताको कारण नै हो। किनभने आजभन्दा धेरै वर्ष अगाडि नै भाषा वैज्ञानिकहरूले भाषाको अनुसन्धान गरी तामाङभाषा तानीय भाषा हो भन्ने पुष्टि भैसकेको छ।

जसले गर्दा यस्तो प्रकारको वर्णहरू भनेको गहुगो हल्का, छोटो, लामो उच्चारणहरू भएको अर्थमा भेद आउने शब्दहरूमा पाइने हुँदा यस्तो उच्चारण कुनै वर्ण नभै तामाङभाषाको तान (Tone) हो जुन यस पुस्तकमा 'तामाङ तानीय भाषा' भन्ने उपशिर्षकमा विस्तार गरिएको छ।

५२.८. मुँ५.५. ५८. तामाङग्योतला याङ

(तामाङभाषाको तान Tamang Tone)

तामाङभाषा तानीय भाषा (Tamang language a tonal language) भएको हुनाले एउटै शब्दको उच्चारण फरक-फरक हुनका साथै फरक-फरक उच्चारणको आधारमा फरक-फरक अर्थ लाग्दछ। यसर्थ एकै शब्दमा एक भन्दा बढी उच्चारण र त्यसैअनुसार पृथक-पृथक (different) अर्थभेद (different meaning or meaning contrast) भएमा यसप्रकारका शब्दहरूलाई तानीय वर्गमा (tonal category) राखि तानीय विशेषताअनुसार अध्ययन गर्नु पर्दछ।

तर कुनै-कुनै तामाङ शब्दहरू जसमा एकै शब्दको उच्चारण (pronunciation) फरक-फरक किसिमले गरिन्छ। यद्यपि अर्थभेद (different meaning or meaning contrast) रहदैन। यसप्रकारको अर्थभेद नरहने तर पृथक-पृथक (different) उच्चारण हुने ध्वनिलाई संवर्ण ध्वनी (allophone) भनिन्छ।

यसप्रकारको उच्चारण भेद (pronunciation difference) व्यक्तिविशेष (individual specific), भौगोलिक अवस्थितिले (geographical condition), समय तथा दूरी (time and space) जस्ता कारणले गर्दा हुन्छ।

यस्तो अवस्थामा दुवै अर्थात् ती अर्थभेद नहुने शब्द उच्चारणको आधारमा सबै पृथक-पृथक (different) रूपमा लेख्न सकिन्छ। तर लेखन प्राथमिकता यस पुस्तकमा दिए अनुसार तामाङ तामयीग वर्णमालाको आधार बनाई लेख्दा बढी सरलीकृत हुनाका साथै वैज्ञानिक हुनेछ।

किनकि तामाङभाषामा घ, झ, ढ, ध, भ (संस्कृतभाषाको चतुर्थ महाप्राण) ध्वनी वर्णहरू नहुने भएकाले यिनी ध्वनिहरूका स्थानमा ग, ज, ड, द, ब वर्णहरूको प्रयोग गर्नु बढी उपयुक्त तथा वैज्ञानिक हुन्छ। उपयुक्त र वैज्ञानिक यस अर्थमा छ कि निर्धारित गरिएको निश्चित ध्वनिवर्णहरूले नै तामाङभाषा लेख्न सकिन्छ। उदाहरणका लागि तलको तालिकामा हेर्नुहोस्।

क्र.सं.	मौलिक तामाङ रूप	चतुर्थ महाप्राणको प्रभाव	शब्दार्थ
१.	गुअ' ग्याम	घ्याम	'नाम्लो'
२.	गन' गाङ	घाङ	'डाँडा'
३.	ग्लन' ग्लान	घ्लान	'तामाङको एक थर'
४.	गे'नु' गेदुङ	घेदुङ	'संगठन'
५.	झ' जा	झा	'छोरा'
६.	झन' जाङ	झाङ	'गुँढ'
७.	झ'झे' जामे	झामे	'छोरी'
८.	हु'वा' ज्यावा	झ्यावा	'राम्रो'
९.	ढ' डा	ढा	'नाम्लो'
१०.	ढ'वा' ढोबा	ढोबा	'पढ्नु'
११.	ढेन' ढेङ	ढेङ	'भित्ता'
१२.	झेङ'दे' मेन्दो	म्हेन्दो	'फूल'
१३.	झङ' मान	म्हान	'औषधी'
१४.	झङ'वा' मान्बा	म्हान्बा	'लागु, सोच्नु'

१५.	कै'अ'दिअ' नीमा । डीमा	न्हीमा । इहीमा	‘सूर्य (शास्त्रीय नाम)’
१६.	युल	ह्युल	‘जिल्ला’
१७.	या	ह्या	‘याक’
१८.	योन्जान	ह्योन्जान	‘तामाङको एक थर’
१९.	दोड	धोड	‘रूख’
२०.	दीम	धीम	‘घर’
२१.	ब्रा	भ्रा	‘पिठो’
२२.	ब्रीवा	भ्रीवा	‘लेखनु’
२३.	ब्लोन	भ्लोन	‘तामाङको एक थर’
२४.	ब्लोवा	भ्लोवा	‘घोचनु’

माथीका उदाहरण १ देखि ४ मा उल्लेखित मेन्दो=म्हेन्दो, युल=ह्युल, या=ह्या, योन्जान=ह्योन्जान जस्ता शब्दहरूको उच्चारण भेद भए तापनि अर्थभेद (meaning different or meaning contrast) हुँदैन। यस्ता शब्दहरू दुवै किसिमले लेख्न सकिन्छ। किनभने म्हेन्दो शब्दको म्हे उच्चारण म र ह ध्वनि वर्णबाट लिइएको हो। जुन दुवै ध्वनिवर्णहरू तामाङ तामयीग वर्णमा उल्लेखित छ। त्यसैगरी ह्युल, ह्या, ह्योन्जान जस्ता शब्दहरूको ह्य उच्चारण पनि तामाङ तामयीग वर्णमा उल्लेखित भए अनुसार नै ह र य बाट नै बनेको हो। यसरी तामाङ शब्दहरू तामाङ तामयीगमा उल्लेखित वर्ण अनुसार संयुक्त रूपमा जोडेर पनि लेख्न सकिन्छ। तथापि सहज र सरलीकृतरूपमा एउटै ध्वनि वर्ण पनि प्रयोग गर्न सकिन्छ। जस्तै: म्हेन्दो लाई मेन्दो, ह्युल लाई युल, ह्या लाई या, ह्योन्जान लाई योन्जान गरि लेख्न सकिन्छ। तर माथीका उदाहरण ५ देखि १३ मा उल्लेखित गाड=घाड, गेदुड=घेदुड, ग्लान=घ्लान, जामे=झामे, डा=ढा, दोड=धोड, दीम=धीम, ब्रा=भ्रा, ब्रीवा=भ्रीवा जस्ता शब्दहरूको उच्चारण भेद भए तापनि अर्थभेद (meaning different or meaning contrast) हुँदैन।

यसप्रकारको उच्चारण भेद (pronunciation difference) व्यक्तिविशेष (individual specific), भौगोलिक अवस्थितिले (geographical condition), समय

तथा दूरी (time and space) जस्ता कारणले गर्दा हुन्छ तर तामाङभाषाको निर्धारित तामाङ तामयीग वर्ण अनुसार तामाङभाषामा घ, झ, ढ, ध, भ ध्वनी वर्ण नहुने भएकाले यसप्रकारका अर्थभेद (meaning different or meaning contrast) नहुने शब्दहरूको ध्वनि वर्णलाई सरलीकृत रूपमा ग, ज, ड, द, ब ध्वनि वर्णमा लेख्दा सहज तथा वैज्ञानिक हुन्छ। सहज र वैज्ञानिक यस अर्थमा छ कि निर्धारित तामयीग ध्वनि वर्णले नै तामाङभाषा लेख्न सकिन्छ। र अनावश्यक ध्वनि वर्णको भारबाट मुक्त गराउँछ। जस्तै: घेदुङ लाई गेदुङ, छलान लाई गलान, झामे लाई जामे, ढा लाई डा, धोङ लाई दोङ, धीम लाई दीम, भ्रा लाई ब्रा, भ्रीवा लाई ब्रीवा आदि।

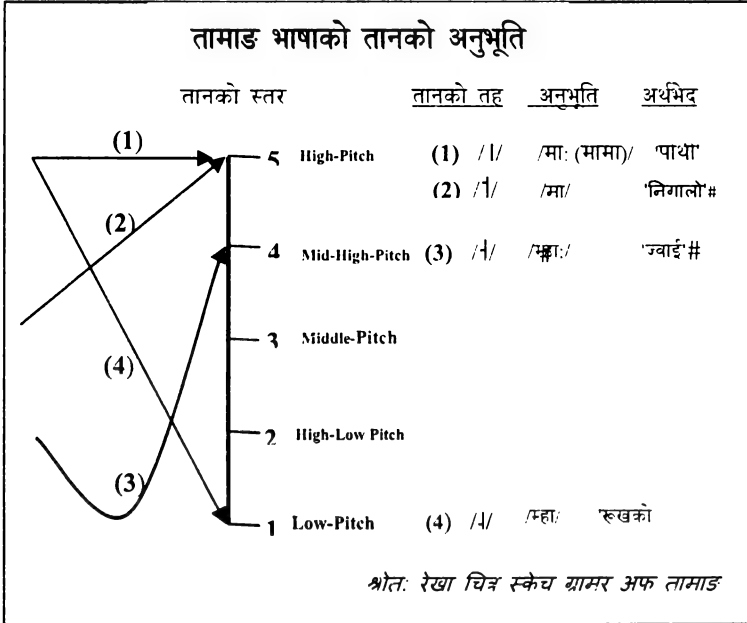
तामाङभाषाका तानीय चरित्रका सम्बन्धका बारेमा मिसिनरीहरूको भाषा अनुसन्धानकर्ता अष्ट्रेलियाका डोरिन टेलर, फ्रान्सका मार्टिन मजाउदिन, मारिया हारी आदिले गरेको अध्ययनले तामाङभाषा तानीय भाषा हो भन्ने प्रमाणीत भएको छ। तामाङभाषाको तानलाई आधारभूत रूपमा निम्न ४ प्रकारका तानहरूको सामान्य पहिचान गरियो। अनुभव गर्न सकिने केही तामाङभाषाका तानहरूको उदाहरण:

- (क) उच्च तान (High)= 1, /ma/ (mama) female नाक मामा(=कुखुरी)
- (ख) मध्य उच्च तान (Mid-High)= 1, /ma:/ bamboo मा: (=निगालो)
- (ग) मध्य तान (Mid)= 1, /m^ha/ stem दोङल म्हा(=रूखको काण्ड)
- (घ) नीच तान (Low)= 1, /m^ha:/ son-in-law जमे म्हा: (=ज्वोई)

- (क) उच्च तान (High)= 1, /ka/ blood का(=रगत)
- (ख) मध्य उच्च तान (Mid-High)= 1, /ka:/ thread का: (=धागो)
- (ग) मध्य तान (Mid)= 1, /ka/ kaka काका(=सिमल)
- (घ) नीच तान (Low)= 1, /ka:/ [kaba] Thickness कहा: वा बाप(=बाक्लो जाँड)

- (क) उच्च तान (High)= 1, /nga/ mantra डाह डा(=मन्त्र)
- (ख) मध्य उच्च तान (Mid-High)= 1, /nga:/ 1 डा (=म)
- (ग) मध्य तान (Mid)= 1, /nga/) five इह (=पाँच)
- (घ) नीच तान (Low)= 1, /nga:/ Drum इह: (=ढ्याङ्गो)

- (क) उच्च तान (High)= १, /me:/ tail मे: (=पुछर)
 (क) उच्च तान (High)= १, /me:/ tail मे: (=पुछर)
 (ख) मध्य उच तान (Mid-High)= १, /me/ मे (= आगो)
 (ग) मध्य तान (Mid)= १, /m^he:/ Ox म्हे: (=गोरू)
 (घ) नीच तान (Low)= १, /m^he/ mole म्हे (=कोठी)
 (क) उच्च तान (High)= १, /na:/ soft ना: (=नरम)
 (ख) मध्य उच तान (Mid-High)= १, /na/ ना (=नाक)
 (ग) मध्य तान (Mid)= १, /n^ha:/ Nose न्ह: (=पीप)
 (घ) नीच तान (Low)= १, /n^ha/ edge न्ह (=छेउ)

अध्याय पाँच

ཏམ་མིག་ གི་བ་ཅིམ་དང་ལ་ རེ་བ་ ཏམ་ तामयीग ब्रीबा ठीमदाडला जेबाताम

(तामयीग तामाङ लेखनको विशेषता)

(क) थोरै स्वनिम : तामाङभाषाको आलेखनको निमित्त तामाङभाषाको मौलिक तथा आधारभूत ध्वनीहरूको प्रतिनिधित्व गर्ने स्वनिम संख्या अनुसार आवश्यक अुछेन् लिपि (लामा बौद्धधर्म लिपिबद्ध सम्बोटाकृत अुछेन् अर्थात् सम्बोटा लिपि) को २१ लिपि चिन्हहरू मात्र व्यञ्जन (साल्ज्ये) वर्णहरूका निमित्त तामयीग आलेखनमा समावेश गरिएको छ। तसर्थ यो अत्यन्त सरल र थोरै समयमा तामाङभाषा लेखन पढन सकिने छ।

(ख) सरल लेखाइ: यो सम्बोटाकृत अुछेन् तामयीग र देवनागरी तामयीगलाई सरलकृत तामाङभाषाको मानकलेखन विकास निरन्तर सन १९९२ देखिको लेखन अभ्यासमा आधारित छ। यो विभिन्न समयमा राष्ट्रीय तथा अन्तर्राष्ट्रीय स्तरको छलफलहरूबाट परिमार्जित गरी सिक्किममा कक्षा-१ देखी कक्षा-१० दस सम्मको पाठ्यपुस्तक, सिक्किम सरकारको पाक्षिक पत्रिका 'सिक्किम हेराल्ड' नेपालमा कक्षा-१ को माध्यम भाषाको पाठ्य पुस्तक, सरकारी स्वामित्वमा रहेको राष्ट्रीय दैनिक पत्रिका गोरखापत्रको मासिक दुइ पटक भए पनि सन २००७ देखि निरन्तर प्रकाशन भइ रहेको गोरखापत्र नयाँ नेपाल आदि समेतमा यो मानकलेखन प्रणाली प्रयोग भइ सकेको हुनाले आवश्यक अभ्यासहरू भएका हुनाले भाषिकाहरूको साझा मानक भाषा निर्माणमा पनि सघाउ पुग्ने देखिएकोछ।

(ग) समाजले आफ्नोत्व ठान्ने: सम्बोटाकृत अुछेन्बाट विकास गरिएको तामयीग लिपि तामाङभाषाको आलेखन गर्नले तामाङ जातिले गौरव ठान्दै आएको र यो लिपिमा तामाङ जातिको प्राचीन इतिहासहरू ठुडसा, बाब्सा, केसा तथा ठुडराव, फाराव तथा दोडराव अनि तामाङ युल्बाको खिम्सा, नाम्सा तथा युल्साको वृत्तान्तहरू प्राचीन काल देखिनै लेख्दै आएको लिपि हुनाले यसमा तामाङ जातिको अन्योन्याश्रित सम्बन्ध रहेको छ।

(घ) भाषावैज्ञानिक सिद्धान्त अनुरूपको लेखाइ: सम्बोटाकृत अुछेन् तामयीग तामाङलिपिमा तामाङभाषालाई लेख्दा तामाङभाषाको मौलिक आक्षेरिक संरचना अनुसार नै व्यक्त गर्न सकिने भएकाले यो लिपि भाषा वैज्ञानिक दृष्टिकोणबाट तामाङभाषाको ध्वनि पदतीलाई प्रतिनिधित्व गर्न सक्ने भाषावैज्ञानिक क्षमता छ। जुन देवनागरी लिपिले व्यक्त गर्न सक्दैन। जस्तै:- तामाङभाषाको एकाक्षरी स्वरूपलाई सम्बोटाकृत अुछेन् तामयीगले स्पष्ट र सरल रूपमा छुट्याइ दिन्छ

गैक'ब' 'कीन्वा', ऐक'ब' पीन्वा, गक'ब' काम्बा, णक'ब' ताम्बा, गुक'ब' क्वाल्वा, गुक'ब' ग्याल्सा, युल'ब' युल्सा, सुल'ब' स्योल्वा, कल'ब' वाल्वा, सुग'ब' प्योक्वा, सुग'ब' च्योक्वा, सुग'ब' ड्योक्वा आदि शब्दहरूको अक्षर संरचना लेखन तथा उच्चारणबाट भेद छुट्याउन देवनागरी लिपिमा कठिन हुन्छ। तर सम्बोटाकृत अक्षरेण तामयीग लिपिमा यी शब्दहरूको अक्षर संरचना (syllable Structure) सजिलै छुट्याउन सकिने भएकाले सिक्न सजिलो हुन्छ। माथिका दुइ अक्षरको शब्दहरू मध्ये ऐक'ब' र 'पीन्वा' लाई हेरेमा ऐक'ब' मा बढी ध्वन्यात्मकता पाइन्छ किन भने मौलिक तामयीगमा ऐक' र ब' मा थिग थोप्लोले अक्षर संरचना छुट्याएको छ तर देवनागरीमा छुट्टिन्दैन। जसले गर्दा पहिलो अक्षर संरचना पश्च वर्णले आरम्भको वर्णलाई नै पछ्याएको हुन्छ तर देवनागरी अधिल्लो अक्षरको पश्च वर्ण पछिल्लो अक्षरको आरम्भमा रहन पुगेको हुन्छ। त्यो शब्दको अक्षर संरचना अनुसार त्यसो होइन।

(ड) आकार युक्त लिपि: सम्बोटाकृत अक्षरेण तामयीग लिपिको वर्णहरूको हिज्जेहरूको परम्परागत उच्चारण विधि आकार युक्त भएकाले तामाङभाषाको आरम्भका स्वनियहरू पनि आकाराम्भबाट नै हुने भएकाले तामाङभाषाका लागि अत्यन्त उपयोगि रहेको छ। जुनकुरा देवनागरीमा छुट्टै आलेखनको नियम बनाउनु पर्ने हुन्छ तर सम्बोटाकृत अक्षरेण तामयीग लिपिमा पर्दैन।

(च) बौद्धधर्म शिक्षाको द्वार: सम्बोटाकृत अक्षरेण तामयीग तामाङ लिपि सिके पछि उत्तरी बौद्ध अर्थात् हिमाली तामा बौद्ध धर्मको परम्परागत गोन्पामा अध्यापन गराउँदै आइरहेको शास्त्रीय लेखाइ तथा पढाइ सिक्न पनि आधारभूत ज्ञान प्राप्त हुने भएकाले यो लेखाइले बौद्ध धर्म शिक्षाको द्वार खोल्नेकाम गर्ने छ।

(छ) तामाङभाषाको पहिचानको संरक्षण तथा मौलिक पनालाई बचाउन सम्बोटाकृत अक्षरेण तामयीग तामाङ लिपि वाहेक अरू भरपर्दो र तामाङ समुदायको स्विकार रहेको लिपि नभएका कारणले पनि तामाङभाषा लेखन सम्बोटाकृत अक्षरेण तामयीग तामाङ लिपि नै बढी प्रभावकारी हुनेछ।

अध्याय छ

५८'वै'५' ५४'५' ५'५'५'५८'

दाडबोला तामयीग ब्रीबाठीमदाड लामा छयोअी ब्रीबा
(परम्परागत तामाड लेखन)

बौद्ध धर्मका शास्त्रीय लेखनमा आधारित तामाड लेखन:

तामाडभाषाको आलेखन तामाडहरूले बौद्ध धर्म ग्रहण गरे देखिनै परम्परागत बौद्ध धर्मको साहित्यको अध्ययन अध्यापनसँगै सिकेको कुरा तामाड वंशावलीका पुस्तकहरू 'जित्तेन तामछयोअी,' 'ताम्बाकाअीतेन,' 'कुक्पा खाछयोअी,' 'काल्पाला व्हाअी' आदि लिखित रूपमा स-सना पुस्तिका(पेछ्या)हरू भेटिनुले नै पुष्टी गर्छ।

यस पुस्तकको अध्याय तीनमा पनि परम्परागत तामाड आलेनका बारेमा चर्चा गरिसकेको छ। यहाँ त्यो परम्परागत तामाड लेखनको आधार तिब्बती भाषाको संक्षिप्त व्याकरणलाई प्रस्तुत गर्ने प्रयास गरिएको छ।

ताकी तामयीग तामाड लिपिको साथसाथै इच्छुक सबैका लागि तामाडभाषाको लिपि सिकेर पनि तिब्बती या तामाड लगायतका बौद्धहरू धार्मिक ग्रन्थ लेखिएका भाषा र लिपिका बारेमा पनि जानकारी दिने हेतु यो अध्यायमा संक्षिप्त तिब्बती आलेखनका बारेमा यहाँ प्रस्तुत गरीएकोछ।

५८' ५'५'५' ५'५'५'५८' बोद ग्योतला ब्रीबाठीमदाड

(परम्परागत बौद्ध धर्मका शास्त्रीय भाषाको संक्षिप्त परिचय)

आजको चिनिया स्वशासित क्षेत्र तिब्बतमा बोलिने भाषालाई तिब्बती भनेर चिनिन्छ। यो भाषा तिब्बती बर्मन परिवारको मुख्य भाषा हो। तिब्बतीभाषाको महत्व तिब्बती जनताको भाषाको रूपमा भन्दा पनि जब सन सन १९५९ तिर तिब्बतका धार्मिक नेता दलाई लामाले अमेरिका लगायतको साम्रज्यवादी मुलुकहरूको उक्साहटमा तिब्बत छाडेर भारत निर्वाशनमा गए पछि तिब्बतलाई विश्वमा थप नयाँ ढंगले चिनिन थाले।

जसको फलस्वरूप तिब्बतका धेरै विषय वस्तुहरूले तिब्बतबाट बाहिर नयाँ परिचयको रूपमा प्रचारमा आयो। जसले तिब्बती अनकन्टार हिमालयका कन्दराहरूमा सुरक्षित रहेको उत्तरी बौद्ध धर्मका संस्कृतभाषाबाट तिब्बतीमा

अनुदित तथा आजको दिनमा संस्कृतभाषा समेत दुर्लभ मानिएका र भारतमा समेत मिलक संस्कृतभाषामा नभेटिएका प्राचीन ग्रन्थहरूको पाण्डुलिपिहरू तिब्बतमा सुरक्षित रहेको बताइन्छ।

जसले गर्दा आजका दिनमा बौद्ध दर्शनका प्राचीन संस्कृत मूल पाठ सहितका ग्रन्थहरू तिब्बतीमा पाइने हुनाले तिब्बतीभाषाको अध्ययन अनुसन्धान कर्ताहरूका लागि सिक्नै पर्ने भाषा भएका छन्।

तिब्बतीभाषाको बौद्ध धार्मिक साहित्यको विकास ६४० ई. देखि नै तिब्बतमा राजकीय रूपमा आरम्भ भएको थियो।

तत्कालीन तिब्बती राजा स्रडचाङगोन्पोलाई बौद्ध धर्मको ज्ञानका भण्डारको प्रभावले उनले नै पहिलोपटक आफ्ना मन्त्री थोनमी सम्बोटाको नेतृत्वमा बौद्ध धर्म तथा भारतीयभाषाहरूको अध्ययन गर्न राज्यबाट नै एउटा अध्ययन प्रतिनिधिमण्डल भारत पठाएका थिए।

थोनमी सम्बोटाले भारतमा पुगी भारतीय बौद्ध धर्म लिपिवद्ध शास्त्रीय संस्कृतभाषाको अध्ययन कस्मिरको तक्षशीला तथा पटना नालन्दा आदि अन्तर्राष्ट्रीय बौद्ध अध्ययन केन्द्रहरूमा लामो समयसम्म अध्ययन गरेका थिए।

उनको अध्ययन दल तिब्बत फर्के पछि तिब्बतका राजालगायत सबैले सम्बोटाले भारतबाट सिकेर तिब्बतीकृत गरिएको लिपि तथा पाणाणीय अष्टाध्यायी संस्कृत व्याकरणलाई स्थानिय तिब्बतीभाषाको लागि व्याकरण तथा लिपिको विकास गरेका थिए।

जसमा तीब्बतीकृत पाणाणीय अष्टाध्यायीको दुइ अध्यायहरू ताज्युपा र लिङ्गवतार मात्र आजभोली तिब्बतीभाषामा पाइन्छ। यहाँ थोनमी सम्बोटाद्वारा भारतीयभाषाबाट तिब्बतीकृत गरिएको सुमच्युपाका व्याकरणका केही लेखन प्रकृत्यासँग सरोकार राख्ने विषयहरूको संक्षिप्तमा प्रस्तुत गरिएकोछ।

संक्षिप्त तिब्बती लेखन तथा वर्णविन्यास

सुख'हुय'। त्रिंशद्

७:॥ ३५॥ ५॥ तिब्बतीभाषामा

ཕྱང་ལྷན་པ་རྒྱ་པ་ལྷན་པ་ཞེས་བྱ་བ།

ཕུ་གར་མང་པོ།

भारतीयभाषामा व्याकरण मूल त्रिंशद्

རག་གི་དབང་ཕྱག་འཇམ་པའི་དབྱངས་ལ་ཕྱག་འཇམ་ལྟོ།།

म वागीश्वर मञ्जुश्रीलाई प्रणाम गर्दछु ।

གང་ལ་ཡོན་ཏན་མཆོག་མངའ་བའི་༥༥ དཀོན་མཆོག་དེལ་ཕྱག་འཆལ་ལོ༥༥

जुन रत्नमा परमाणुगुण निहित छ, त्यो रत्नत्रयलाई प्रणाम गर्दछु ।

གང་གིས་རྒྱ་དབྱར་གྱི་ཁ་གཏུག་པའི། །འཇམ་པའི་དབྱར་ལ་ཐུག་འཇམ་པ། །

जसले सम्पूर्ण शब्दहरू बताउनु भयो तीनै मञ्जुश्रीलाई प्रणाम गर्दछु ।

གང་གིས་མེད་གཞི་ལྟོན་གསུང་བ་༥༥ རྟག་ཞི་བ་ལ་ལྷུག་འཆལ་ལོ༥༥

जसले संज्ञामूल(वर्ण)को वारेमा सर्वप्रथम भन्नु भयो उनलाई प्रणाम गर्दछु।

[illegible]

शब्दहरूको सम्यक प्रायोजक विद्वानहरू तथा आफ्नो गुरुबरलाई प्रणाम गर्दै।
 पञ्चप'प'गुक्थि'गवि'नदेक'डेन'॥निग'लेन'झ'प'ङ्कअस'थी'कु॥मि'गेने' छुन'प'वमन'वर'छु॥

म सर्वै प्रकारको शिक्षा पदहरूको मूलभूत, वेदमा उल्लेखित हेतु तथा संज्ञा पद तथा वाक्यहरूको मूलवर्णहरूको उच्चारणस्थानका बारेमा बताउन चाहन्छु।

ཡི་གེ་ལྷ་ལི་གྷ་ལི་གཉིས།

आली र काली दुइ प्रकारको वर्णमाला छन्।

ཡུ་ལི་གསལ་བྱེད་ཨི་སྐགས་བཞི།

आली मूलध्वनीलाई अविर्भूत गर्ने इत्यादी चार स्वर छन्।

१) ँँः, ऐं, औं, एं, यं, ऋं, ॠं, ऌं, ॡं तिब्बतीभाषाको चार स्वर:

ਭਿ' ਭੁ' ਭੇ' ਭੰ॥ ਆ ਐ ਓ

84

२ टा, ३ ठा, ४ डा, ५ ढा, ६ णा, ७ पा, ८ क्षा । यी वर्णहरूको तिब्बतीभाषामा प्रयोग हुँदैन संस्कृतको लागि मात्र प्रयोग हुन्छ । यी वर्णहरूको उच्चारण गर्दा ता-लोग २ टा, था-लोग ३ ठा, दा-लोग ४ डा, ना-लोग ५ ढा, स्या-लोक ६ णा, कष-लोग ८ क्षा भनेर पढिन्छ ।

तिब्बतीभाषामा ॡ आ र ॢ अ वर्णलाई व्यञ्जनमा समावेश गरिएको पाइन्छ । ॢ वर्णको उच्चारण अ र ह बीचको उच्चारण गर्ने गरीन्छ ।

ॡ वर्ण स्वर भएपनि ॡ आ बिना व्यञ्जन वर्णको जीवन नहुने या उच्चारण नहुने भएकाले यसलाई तिब्बतीभाषामा རྩོད་མེད་ (lifeless) भनिन्छ ।

१ བོད་ཀྱི་ལ་ ཡི་གེ་ལ་ ཀ་ཏ་ཐ་ད་ རྩོད་མེད་ཀྱི་ཡི་གེ་རྩམས་ཀྱི་གནས་ཀྱི་

तिब्बती वर्णहरूको उच्चारण स्थान

མགྲིན་པ་། कण्ठस्थानबाट उच्चारण हुने वर्ण	ཀ་ ཁ་ ག་ ང་ འ་ ཡ་ ཏ་
རྒྱན་། तालु स्थानबाट उच्चारण हुने वर्ण	ཙ་ ཝ་ རྩ་ ཙ་ རྩ་ ལ་ ཡ་ ས་ ཤི་ ཤི་
མོ་། दन्तमूल स्थानबाट उच्चारण हुने वर्ण	ཏ་ ཐ་ ཏ་ ག་ ས་ ཟ་ ལ་
མུ་། ओष्ठियस्थानबाट उच्चारण हुने वर्ण	པ་ པ་ བ་ མ་ ལ་ ལུ་ ལོ་
ཐྱི་བོ་། मूर्धन्यस्थानबाट उच्चारण हुने वर्ण	ང་
རྩ་ཐུན་། अनुनासिकस्थानबाट उच्चारण हुने वर्ण	ང་ ཏ་ ག་ མ་

९ རྩོད་མེད་གསལ་ཐུང་འགའ་ तिब्बतीभाषाका एकाक्षरी (Mono-Syllabic)

व्यञ्जनहरू : ཁ་ मुख, ང་ म, ཝ་ जोडा, རྩ་ चिया, ཏ་ माछा, ཏ་ अब, ག་ त, པ་ पिता, བ་ गाई, མ་ आमा, ལ་ स्याल, ལ་ अयुग्म, ང་ बाखा, ལ་ हिमालय भन्ज्याङ, ས་ मासु, ས་ माटो ।

५ **དབྱངས་ཐོག་གསལ་བྱེད་** तिब्बतीभाषाका एकाक्षरी (Mono-Syllabic) स्वर युक्त व्यञ्जनहरू **ཁྱེ་** लाभ, **ཁྱེ་** तपाई, **རྩྭ་** रूप, **ཁུ་** पानी, **རྩྭ་** पहाड, **མི་** मान्छे, **མེ་** आगो, **མོ་** गण, **མོ་** दही, **རྩྭ་** मुर्दा, **མོ་** वर्ष, **མོ་** जुवा, **མོ་** दाँत, **མོ་** खानु।

६ **ཡི་གེ་གཉིས་ཀྱི་ཆོག་** तिब्बतीभाषाका द्विक्षरी (By-syllabic) व्यञ्जनहरू **ཀ་པ་** थाम, **པ་མ་** बुबाआमा, **ཁ་བ་** बरफ, **ན་བ་** विरामी हुनु, **ཆ་བ་** ताप, **ལ་བ་** कम्बल, **ཉ་བ་** माछा मार्ने मान्छे, **ར་མ་** बाखी, **ང་ལ་** मलाई, **ཉ་ག་** तराजु, **ཙ་ན་** समय, **ཟ་མ་** भोजन, **ཏ་ལ་** विष, **ཤ་ལ་** मृग, **ཀ་ར་** चीनी, **ད་ར་** लस्सी, **ཁ་ཤ་** हरिण।

བོད་ཀྱི་ཡི་གེ་འབྲིབ་དང་སྒྲིག་ཐུང་བ་ तिब्बती वर्णहरू लेखाइ तथा हिज्जे

तिब्बतीभाषाका वर्णहरूको व्यञ्जनहरू स्थान विशेष अनुसार संयुक्त व्यञ्जन, प्रत्येय, फुँदा वा सर्गहरू संयुक्त रूपमा आउँदा ती वर्णहरूको हिज्जे (Spelling) तथा अर्थ युक्त उच्चारण (pronunciation) फरक रहन्छ।

७ **དེ་ལས་ཐོག་ཐོག་ཏུ་འབྱུག་** डोन्ज्युग

व्यञ्जनहरूमा डोन्ज्युग वर्णहरू अक्षर (syllable)को आरम्भमा आउने (पाँच पूर्वक्षरहरू) **ག་ ད་ བ་ མ་ འ་** (Five Prefixes) हुन²³। यी वर्णहरूको उच्चारण मौन रहन्छ।

²³ तिब्बतीभाषाको लेखाइमा डोन्ज्युग (prefixes), ज्येज्युग (suffixes) र याडज्युग (Post-suffixes) वर्ण लेखिएता पनि हिज्जेमा पढिन्छ तर उच्चारणमा गरिंदैन। उदाहरणका लागि डोन्ज्युग वर्णको एउटा हिज्जे तथा अर्थ दिने उच्चारण हेर्ौ, यहाँ **གསེར་** हिज्जे यस्तो **गाओ सा-डेडबोसेरा** **གསེར་** (सेर) हुन्छ। सेर उच्चारित ध्वनिको अर्थ सुन हो, यहाँ डोन्ज्युग गा हिज्जेमा पढिन्छ तर अर्थ दिने उच्चारणमा पढिंदैन र **गासेर** नभनि **सेर** मात्र पढिन्छ। यो नियमानुसार **ཐོག་ཏུ་འབྱུག་** डोन्ज्युग (prefixes), **ཐོག་ཏུ་འབྱུག་** ज्येज्युग (suffixes) र **ཐོག་ཏུ་འབྱུག་** याडज्युग (Post-suffixes) युक्त सबै अक्षरमा आउने यस्ता वर्णहरूको स्थान हिज्जेमा मात्र सिमित हुन्छ उच्चारणमा गरिंदैन।

ॐ तिब्बतीभाषामा ह्रस्व'लुग' ण' ग पूर्वाक्षर उ' ङ' ङ' ण' क' ञ' झ' ञ' स'
स' व्यञ्जनहरूको अगाडी आउँछ ।

१२० तिब्बतीभाषामा 'इक्'अङ्ग' न' पूर्वक्षर द ग' ग' न' न' न' न' न'
व्यञ्जनहरूको अगाडी आउँछ।

ॐ तिब्बतीभाषामा ह्येकं नहुम। न। पूर्वाक्षर ब ग' ग' उ' ङ' ङ' ङ' क' उ'
ह। व्यञ्जनहरूको अगाडी आउँछ।

५८ तिब्बतीभाषामा **ཇོ་མ་གུ་མ་** पूर्वाक्षर म **ལ་ག་ང་ཀ་ཁ་ཉ་ཐ་ད་**
མ་ཀ་ཁ་ व्यञ्जनहरूको अगाडी आउँछ ।

{ छ } तिब्बतीभाषामा ह्येक'नहुण' न' पूर्वक्षर अ ण' ग' क' ण' ष' न' थ' म' क' ण' व्यञ्जनहरूको अगाडी आउँछ ।

झैङ्'तुङ्ग'झै' पाँच पूर्वक्षरहरूमा गा आएमा गाओ, दा आएमा दाओ,
वा आएमा बाओ, मा आएमा माओ र अ आएमा हाओ भनिन्छ। यीनीहरूको
उच्चारण यसरी गरिन्छ।

इङ्ग्लिश-हिन्दी-संस्कृत पाठ्य पुस्तक में उदाहरण सहित उच्चारण तथा प्रयोग			
गाओ ता-डेडवो गङ्गे ते,	गङ्गे (चींग) एक	गङ्गे (सेर) सुन	गङ्गे (दान) बिछौना
दाओ गा-स्यावकु गङ्गे गु, (नौ)	गङ्गे (पाल) श्री	गङ्गे (डुल) चौदी	गङ्गे (पाल) केन्द्र
वाओ च्या-स्यावकु गङ्गे च्यु (दस)	गङ्गे (काअ) उपदेस	गङ्गे (दुद) शैतान	गङ्गे (दाग) आफू
माओ गा-नारो गङ्गे गो (शिर)	गङ्गे (छो) पोखरी	गङ्गे (छ्यु) ओठ	गङ्गे (दाअ) तीर
हाओ दा-गीगु गङ्गे दी, (यो)	गङ्गे (बुम) लांख	गङ्गे (दुग) छ।	गङ्गे (दाम) फोहर

१ ढे'ब'हैस'भहुण'बडु'धिव'हे। तिब्बतीभाषाका दस जेज्युगः तीस व्यञ्जनहरूमा
हैस'भहुण'बडु' जेज्युग च्यु (दश पराक्षरहरू/Ten suffixes) हुन। ण' ढ' ढ'
क' च' ख' ल' ञ' ण' स' यी दश पराक्षरहरू कुनै पनि ३० व्यञ्जनहरूको
पछाडी जोडीन आउँछ।

जस्को उच्चारण निम्नानुसार गरिन्छ तर ज्येज्युग (suffixes)का रूपमा आउने वर्णको उच्चारण गरिंदैन।

झैस'लहुण'मडु'दि'ष्ठु'र'हु'अ' दस ज्येज्युगहरूको उदाहरण सहित उच्चारण तथा प्रयोग			
गण' (काग्) का	मण' (खाग्) खा	गण' (गाग्) गा	मण' (डाग्) डा
गण' (काङ्) काङ	मण' (खाङ्) खाङ	गण' (गाङ्) गाङ	मण' (डाङ्) डाङ
गण' (काद्) का	मण' (खाद्) खा	गण' (गाद्) गा	मण' (डाद्) डा
गण' (कान्) कान	मण' (खान्) खान	गण' (गान्) गान	मण' (डान्) डान
गण' (काव्) काव	मण' (खाव्) खाव	गण' (गाव्) गाव	मण' (डाव्) डाव
गण' (काम्) काम	मण' (खाम्) खाम	गण' (गाम्) गाम	मण' (डाम्) डाम
गण' (काह्) का	मण' (खाह्) खा	गण' (गाह्) गा	मण' (डाह्) डा
गण' (कार्) कार	मण' (खार्) खार	गण' (गार्) गार	मण' (डार्) डार
गण' (काल्) काल	मण' (खाल्) खाल	गण' (गाल्) गाल	मण' (डाल्) डाल
गण' (कास्) का	मण' (खास्) खा	गण' (गास्) गा	मण' (डास्) डा
झैस'लहुण'मि'मो'अ'झैस'लहुण'मि'ष्ठु'र'म' (संज्ञामूलका वर्णहरूमा पराक्षरको प्रयोग)			
झैण' (मीग्) आँखा	मिण' (यीन्) हो	कुम' (नुव्) पश्चिम	धुम' (युम्) आमा
झैम' (मी) मान्छे	कैम' (छोइ) धर्म	सुम' (लुइ) शरिर	कैम' (नोर) धन
म' (दाङ्) र	क' (छे) प्रमाण	म' (लाम्) बाटो	म' (स्याल) अनुहार
म' (स्यार) पूर्व	म' (लाव्) भन	म' (वाल्) ऊन	म' (खाअ) आकास

१ झैस'लहुण'मि'मो'मि'मो'द'द'स'मि'ष्ठु'र'हु'अ'

तिब्बतीभाषाका दुई परात्पराक्षरहरू (Two Post-suffixes): तिब्बतीभाषाका **द' द'स'मि'लहुण'** (दा र सा) दुई परात्पराक्षरहरू (Two Post-suffixes) को प्रयोग निम्नानुसार रहेको हुन्छ। अचेल यस्ता परात्पराक्षरहरू हिज्जे तथा उच्चारण र लेखाइमा पाईदैन।

मि'मो' झैस'लहुण'मि'मो' परात्पराक्षर **द'** दा तिब्बतीभाषाका **क' र' म'** व्यञ्जनहरूको पछाडी जोडिएर आउँछ। जस्तै:- गुकम, मरम, कैमम।

तिब्बती यो लेखाइ आजभोली प्रयुक्त छैन तर भुतकाल जनाउने कृयाको अन्तमा आउने **ङ न** मा प्रयोग गरिन्छ।

जस्तै:- **ཐུང་** (went गयो)लाई आजभोली **ཐུང་** मात्र लेखिन्छ। त्यस्तै नै **ཐུང་** (become हुनु)लाई **ཐུང་**, **རྩུང་** (enjoyed आनन्द)लाई **རྩུང་** लेखिन्छ।

ཁྱེ **ཡང་འཇུག་མི་གེ** परात्पराक्षर **ས** दा तीब्बतीभाषाका **ག་ ང་ བ་ མ་** व्यञ्जनहरूको पछाडी जोडिएर आउँछ। जस्तै:- **རིགས།** जाति, **ཆིགས།** जोड, **ལུགས།** विधि, **སྒྲུགས།** तर्क, **ལྷོགས།** राम्रो। आदि।

९ ལྷོགས་པར་ཐྱུང་བའི་གསལ་བྱེད་ संयुक्त व्यञ्जन:

एउटा व्यञ्जन वर्णसँग अर्को व्यञ्जन वर्ण एकैसाथ जोडिएर आउने वर्णको रूपलाई संयुक्त व्यञ्जन वर्ण भनिन्छ। तिब्बतीभाषामा तीनवटासम्म व्यञ्जन वर्ण संयुक्त भएर आएको पाइन्छ। मुख्यतया तिब्बतीभाषामा **ཡ ར ལ ལ** चार व्यञ्जन वर्णहरू अन्य व्यञ्जन वर्णहरूसँग विभिन्न रूपमा संयुक्त भएर प्रयोग भएको पाइन्छ।

यी मध्ये संयुक्त भएर आउँदा **ཡ ར ལ ལ** (य र ल व) वर्णहरूको उच्चारण हुन्छ भने अन्य वर्णको शिरमा जोडिने **ར ལ ལ** (र ल स) वर्णहरूको उच्चारण गरिंदैन। लेख्दा **ཡ ར ལ** तीन वर्णहरूको आधा रूप छुट्टो लेखिन्छ भने **ལ** (ल) र **ས** (स) पुरै लेखिन्छ। संयुक्त व्यञ्जन व्यवस्थामा र वाहेक निम्नानुसार रहेको हुन्छ।

ཁྱེ **ཡ་བརྟགས་ གསལ་བྱེད་** या-संयुक्त व्यञ्जन:

तिब्बतीभाषामा निश्चित व्यञ्जन वर्णहरूमा मात्र **ཡ** (या) वर्ण संयुक्त भएर आउँछ। जसमा **ཀ ཁ ག ར ལ བ** (का खा गा पा फा बा मा) यी सात वर्णहरूमा **ཡ་བརྟགས་** (या-ताग) लगाइन्छ। यातागको लागि वर्णको मुनितिर

आधा (७) य् को झुण्डाइन्छ²⁴ । तिब्बतीभाषामा आधा-या अर्थात् संयुक्त या-याता निम्नानुसार लेखिन्छ ।

सुयुक्त व्यञ्जन उच्चारण विधि	पढने विधि
ग+अ(०) = गु (का-याता क्या)	का-याता क्या, क्या-डा क्याइ गुन् क्याइ (पनि)
ख+अ(०) = खु (खा-याता ख्या)	खा-याता ख्या, ख्या-नारो ख्याइ खुन् ख्यो (तिमी)
ग+अ(०) = गु (गा-याता ग्या)	गा-याता ग्या, ग्या-डेडवो ग्ये, दाहो-ग्येस् नुन् ग्ये (प्रसन्न)
पा+अ(०) = पु (पा-याता च्या)	पा-याता च्या, च्या-गीगु च्यी, दाहो-च्यीदा नुन् च्यी (बसन्त)
फ+अ(०) = फु (फा-याता फ्या)	फा-याता छ्या, छ्याग् नुन् छ्या (हात)
बा+अ(०) = बु (बा-याता ज्या)	बा-याता ज्या, दाहो-ज्यारा, ज्यार नुन् ज्यार (वर्षा)
डा+अ(०) = डु (डा-याता ड्या)	मा-याता ड्या, ड्या-गीगु ड्यी, ड्यीइ नुन् ड्यीइ (संज्ञा शब्द क्रम)

यहाँ पा वर्णमा या जोड्दा प्या नभएर तिब्बतीभाषामा च्या उच्चारण हुन्छ।
यसरी नै बा वर्णमा या जोडींदा ज्या, फा वर्णमा या जोडींदा छ्या र मा वर्णमा
या जोडींदा ड्या उच्चारणहरू बन्दछ।

॥ १७ ॥ द'वङ्गणस'णसय'डुए' रा-संयुक्त व्यञ्जनः

तिब्बतीभाषामा 'འབྲུག་ཡུལ་' र वर्ण एघार व्यञ्जन वर्णहरू

गणनदवधवममसक का सुनीतिर मात्र (२) कवचगणरा-ताग (र
आधा) झुण्डाइन्छ। यहाँ पनि रा-ताग झुण्डाउँदा वर्णको उच्चारणमा परिवर्तन
हुन्छ। तर चार वर्णहरू भने म स्य स ह नै उच्चारण हुन्छ।

सुयुक्त वुवुऑऑन उऑऑरण वुधुधु	सुयुक्त वुवुऑऑन उऑऑरण वुधुधु
ऑ+ऑ(ऑ)=ऑ, (ऑ-रतरतग) ऑ	ऑ+ऑ(ऑ)=ऑ, (ऑ-रतरतग) ऑ
ऑ+ऑ(ऑ)=ऑ, (ऑ-रतरतग) ऑ	ऑ+ऑ(ऑ)=ऑ, (ऑ-रतरतग) ऑ
ऑ+ऑ(ऑ)=ऑ, (ऑ-रतरतग) ऑ	ऑ+ऑ(ऑ)=ऑ, (ऑ-रतरतग) ऑ

24 या संयुक्त भएर बन्ने **सुखसुख** संयुक्त व्यञ्जन वर्णहरूको उच्चारण **सुखसु** एउटै हुन्छ।

हेर्नुहोस् देव'दुस'वैद'ग्री'ज्ज'द'येण' पृष्ठ २६ हेर्नुहोस्।

92

བད་ཀྱི་ཡི་གེ་འབྲིབ་ ཁྱོད་ཀྱི་ བཞུགས་པའི་ ལོ་རྒྱུས་ ལྟོ་ལྟོ་ བཞུགས་པའི་ ལོ་རྒྱུས་

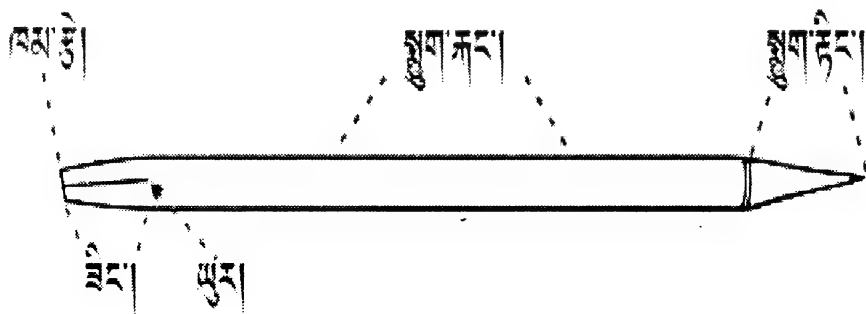

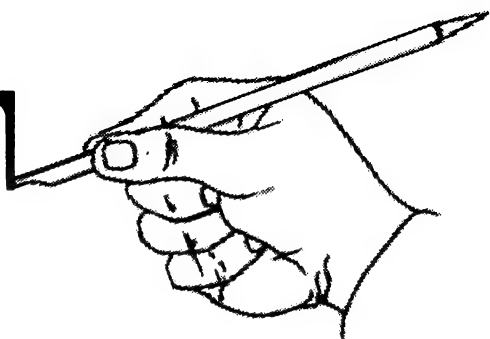
ཏམ་ཡིག་ གྱི་བ་ ཐེན་ གྱི་གུ་ སེང་བ་ ལོང་བ་།།

तामयीग ब्रीबा थेन ब्रीगु सेडबा लोप्बा:

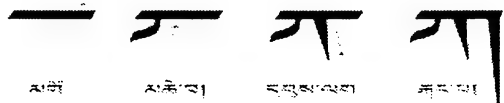
དུ་ཅན་ཅི་སྒྲིག་པ་གཡོན་དུ་གསེག་ཏུ་ཕུ་ལ་ཕྱུམ་ཡི་གེ་འི་ཆེ་ཏུ་ལ་གཞིགས་དེ་ཕྱོེ། །

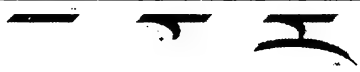

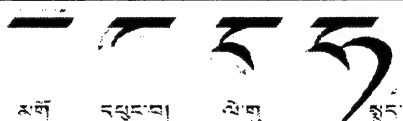
ग' ष' ष

बोद यीगला ब्रीबा-दाङ चोराङ मुला:

ज	 जुं। जं। जमुं। जमुं। जमुं।
गीगु स्याव्क्यु डेडबो	 जं। जं।
नारो	 जं।
ग	 गं। गं। गमुं। गमुं।
घ	 घं। घं। घमुं। घं। घं।
ण	 णं। णं। णं। णं। णं।
र	 रं। रं। रं।
उ	 उं। उं। उं। उं। उं।
क	 कं। कं। कं। कं।

ਖ	 ਖ਼ ਖ਼
ਘ	 ਘ਼ ਘ਼
ਙ	 ਙ਼ ਙ਼ ਙ਼ ਙ਼ ਙ਼
ਚ	 ਚ਼ ਚ਼ ਚ਼ ਚ਼
ਛ	 ਛ਼ ਛ਼ ਛ਼ ਛ਼
ਜ	 ਜ਼ ਜ਼ ਜ਼ ਜ਼ ਜ਼
ਝ	 ਝ਼ ਝ਼ ਝ਼ ਝ਼ ਝ਼
ਞ	 ਞ਼ ਞ਼ ਞ਼ ਞ਼ ਞ਼
ਟ	 ਟ਼ ਟ਼ ਟ਼ ਟ਼

अनुसूची-१

तामाङ जातिको राष्ट्रिय संगठन नेपाल तामाङ गृहेदुङको सन १९९८ जुन १
को पाँचौँ बैठकद्वारा तामाङभाषाको लिपि सम्बन्धमा गरेको निर्णय

बैठक सारंशः-४.

आगत भिति ०४१३/१० को निर्णयसंगत तामाङ गृहेदुङको केन्द्रीय कार्यालय
श्री परबुसुङ तामाङको अध्यक्षतामा बैठकको भिति ०४१३/१८ को निर्णय र
१ नमो पिस चकोको बैठकमा निर्धारित गृहपरिकारीहरू सादर्यहको
उपस्थितिमा निम्नलिखित निर्णय गरियो।

१. अध्यक्ष श्री परबुसुङ तामाङ
२. उपाध्यक्ष श्री उणेश बहादुर बज्र
३. महासचिव श्री खोजबहादुर खत्री तामाङ
४. कोषाध्यक्ष श्री नर बहादुर तामाङ
५. स. " श्री ललित फरा तामाङ
६. सदस्य श्री कुडुमान तामाङ
७. " श्री सुकुमार खोस्त
८. " श्री सुखबहादुर खत्री
९. " श्री सुदरीप तामाङ
१०. " सुमो डोलमाया खोस्त
११. " सुमो इन्द्रीया खोस्त
१२. " श्री उदम सुमार खोस्त
१३. " श्री नाम बहादुर तामाङ
१४. " श्री सुकुमार खत्री

- Guest. १४. पाहुना श्री APRA MUYAH Indu (NDPHU) Naga Peoples Movement for
Human Rights (Nagaland.)
- " १६. " NEPUNI RICU "
- " १७. " श्री खम्बुमणी मोन्वान-भुसुङ तामाङ गृहेदुङ
- " १८. " श्री खिलीरान तामाङ
- " १९. के.स. श्री जंग बहादुर तामाङ
२०. " श्री सुमार खोस्त

२१. " श्री दिग सुमार तामाङ

२२. " श्री गुरुमोहन खोस्त तामाङ

निर्णय नं.१- तामाङ जातिको परम्परागत कथा गृहेदुङ तामाङ भाषाको
आखेर अक्षर/अक्षरपत्र गरी प्रचलित गृहेदुङ तथा खोस्त अक्षरको
प्रयोग गर्ने र जुन दिन लिखित गर। लागू गर्ने।

ग ङ ग ङ ङ क ह ङ ङ ङ
व र र र र र र र र र
र र र र र र र र र र

जुन ५-९ सन १९९८ मा सिक्किमको गाडतोकमा सम्पन्न दुइ दिने
कार्याशाला गोष्ठीको निचोड तामाङभाषाको यीगमा (स्वर) र यीगपा (व्यञ्जन)

गणेशोक्तदिनाङ्क ८ र ९ जुन १९८८, तदनुसार २०५५ जेष्ठ २५ र २६ गते सिद्धिचरण तपाङ. बौद्ध धर्मको तत्त्वावधानमा दुई दिवसीय 'ताम्रिज' (तामङ. लिपि) व्याख्यान गोष्ठी सिद्धिचरण तपाङ. बौद्ध धर्मको प्रसिद्धिपूर्वक रूपमा तपाङ. मानडा, गन्तु, गहर, तामा भेगेहर, गोबेनदुखको उपस्थितिमा निम्न अनुसार गोष्ठी (तामङ. लिपि) का आयोजन र स्वरवाहकताई सर्वसम्मति ले ठहर गरियो।

१	२	३	४
५	६	७	८
९	१०	११	१२
१३	१४	१५	१६
१७	१८	१९	२०
२१	२२	२३	२४
२५	२६	२७	२८
२९	३०	३१	३२

[illegible]

ਯ. ਯਿ. ਯੁ. ਯੇ. ਯੋ.

ELEMENTS

सहभाजि प्रतिनिधिरूपेण उपस्थिति

- [illegible]

अनुसूचि-३

संस्कृतभाषाबाट तिब्बतीकृत परम्परागत बौद्ध शास्त्रीय धार्मिक ग्रन्थको मुखपृष्ठ

अनुसूची-५

तामाङभाषा र तामयीग लिपिमा प्रकाशित समसामयिक संकलन

कोनडोडोड

भारतको सिक्किम राज्य सरकारबाट प्रकाशित तामाङभाषा र तामचीग लिपिमा
पाक्षिक पत्रिका सिक्किम हेराल्ड

༥༩ བུ་སྐོམ་དེ་རལ།

Regd. No. WB/SKM/1/2000

ISSUE NO. 20

དེམ་གར་ཏ་ ཐེན་ སེལལ་ ཏེ་
ཐེནས་སེ་ སེལ་བར་ ཏུལ་ལེ་
དེན་ཇི་

ॐ नमः शिवाय ॥ १- ॐ नमः शिवाय ॥ १- ॐ नमः शिवाय ॥
 ॐ नमः शिवाय ॥ १- ॐ नमः शिवाय ॥ १- ॐ नमः शिवाय ॥
 ॐ नमः शिवाय ॥ १- ॐ नमः शिवाय ॥ १- ॐ नमः शिवाय ॥

ਕਦੇ। ਸਿ-
ਸ਼ੇਖਰ ਬ੍ਰਹ-
ਮਾਤਾ ਤਮ-
ਬੁਧਾ ਪੁਤ੍ਰ-
ਵੀਰ ਮੰਗਲ

૧- યોગેશ્વર મંદિર, શ્રી
 રામ મંદિર, મયપુર
 ૨- શ્રી રામ મંદિર, ગુણગીર
 ૩- શ્રી રામ મંદિર, ગુણગીર
 ૪- શ્રી રામ મંદિર, ગુણગીર
 ૫- શ્રી રામ મંદિર, ગુણગીર
 ૬- શ્રી રામ મંદિર, ગુણગીર
 ૭- શ્રી રામ મંદિર, ગુણગીર
 ૮- શ્રી રામ મંદિર, ગુણગીર
 ૯- શ્રી રામ મંદિર, ગુણગીર
 ૧૦- શ્રી રામ મંદિર, ગુણગીર

CONT.NO PAGE 3 ལ་ ཐང་ལྷན་ རྒྱ་རྒྱ་བ་

CONT. NO PAGE 4

भारतको सिक्किम राज्यको गाङतोकबाट प्रकाशित तामाङभाषा र तामयौग लिपिको पत्रिका

GANGTOK YULSA

TAMANG MONTHLY COLLECTION

པང་ཏཱ་ཡུལ་ས་

सं. ७८, VOL-I No: 1 गङ्गटोक युल्सा / GANGTOK YULSA- भाङ्गलोक युल्सा AUG-2002 साजी रु.3/-

ཏ་མང་ ཟུང་ནི་ལ་ རུང་ས་ རྟེན་ བབ་ས་

[illegible]

SIKKIM AKADEMY INAUGURATED

Gangtok, Mr. Pawan Kumar Chamling, the Chief Minister of Sikkim inaugurated the Sikkim Akademy on 6th July 2002 in the Banquet Hall of Sikkim Legislative Assembly Secretariat, Gangtok. The Akademy consists of 31 members

which includes the representatives of eleven different languages spoken in the State. In a houseful guests and representatives from all sectors, Mr. Charming, the Chief Guest of the occasion, congratulated the elected members of Akademy

કાળેબૂંડરી તામડ જોગસા

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ अस्मत् भारतीय वाङ्मय इदं सद्यः
 प्रत्यक्षं भवति। यदुक्तं अथवा तत्सत्यमित्यादि गोप्यम्।
 आचार्य ज्योतिषः अर्चः, चारुदासः श्री आचार्य पतिव्रताका
 योगेश्वरः सदा भवन्तः यन्त्रः। सदायां दीर्घावस्थां वेत्तुम्।
 आचार्यः शत्रुघ्नः सौम्यः सौम्यः प्रवृत्तिमान्। ताम्रः।
 अर्चयामः ताम्रः शत्रुः सदायां सत्सङ्गात् नराः कृतः।
 यथासं यथासं वाङ्मयः कृतः यथासं यथासं।
 अथासं यथासं यथासं यथासं यथासं यथासं यथासं यथासं।

गुरु रिन्पोछे जन्मजयन्ती

गणेशोक्तः, अष्टादश १९ : हिमाली मीठु धर्मशास्त्र

एक समानांतर दोष सम्बन्ध नहीं। गारुडाल १२५
COIL १३४२.

ताम्र र लिङ्गुल दायल पदवी ?

भाषाशास्त्र । अन्तराष्ट्रीय भाषाविदोंको भाषा

[illegible]

ताम्र इतिहास गोष्ठी

[illegible]

यत्तु अत्र भिन्न

१. तिनिजमको बर्षाकोमा एउटा नयाँ फूल
२. कुट्ट पुष्पमा र साथो नयाँ
३. पेशाकोमा, हाउद सगर्भो
४. शान्तिबिडमा अतिहास गोर्छो मयमन
५. शेरको बगल, जहाको शेरको हाँसो

बुद्ध पूर्णिमा र साप्ता द्वाको तिथिमा भिन्नता किन र कसरी ?

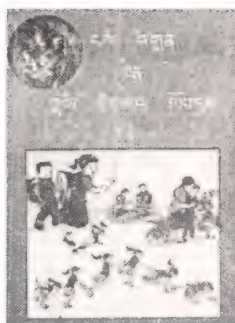
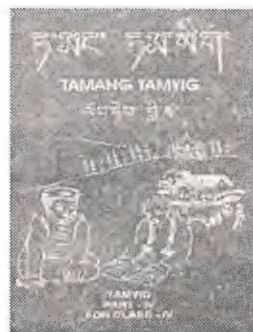
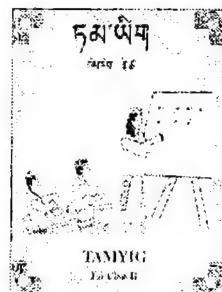
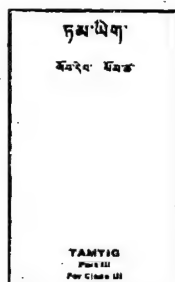
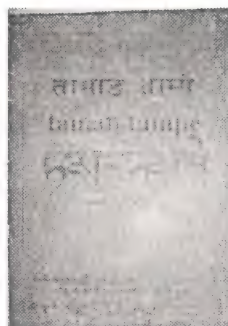
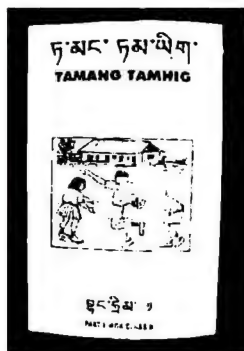
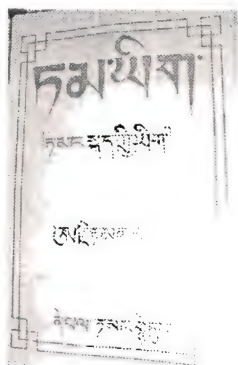
विश्व शास्त्रिका दूत भगवानाच सम्यक्ताने प्रकटीत जीवन्मुक्ते विरोगा लब्धे, अथ वाच्यी विविधांशका पावन
निर्जिह वेशात् पुनिभासात् विज्जमरणा पीडितकले तदु तदपत्ती एषा विनिर्जल भवता भवतुताने मरुतुतु ।
श्रीमन्महा शास्त्रिका, निवृत्तात्मा साधव, ज्योतिषाद्या
समग्राया सौष्ट देशाकरात् मनो एषा विनिर्जल एवम तत्
आकाशका पवित्रा एषा अथवाभगवत्तु तदपत्ती

Gangtok Yulsa, Vol: I, No: I, August 2002,
 Edited & published by Kumar Yozan Sikkim, India.
 Number of Pages: 8, Size: 8"x11"

अनुसूची-९
तामथीग तामाड लिपिमा प्रकाशित भएका केही पाठ्य पुस्तक तथा
अन्य ग्रन्थहरू

अनुसूची-१०

भारतको सिक्किम राज्य सरकारले प्रकाशित तामाङभाषा र तामयीग लिपिमा प्रकाशित सिक्किम विधानसभाको प्रोसिडिङ

PROCEEDINGS OF THE SIKKIM LEGISLATIVE ASSEMBLY IN TAMANG LANGUAGE

First Session
(29th to 30th December, 1994)
FIFTH ASSEMBLY
1994

SIKKIM LEGISLATIVE ASSEMBLY
GANGTOK - SIKKIM

१. सभामा	१८२
२. बैठकको	१८२
३. सभामा	१८२
४. बैठकको	१८२
५. बैठकको	१८२
६. बैठकको	१८२
७. बैठकको	१८२
८. बैठकको	१८२
९. बैठकको	१८२
१०. बैठकको	१८२

20660813

१. सभामा	१८२
२. बैठकको	१८२
३. सभामा	१८२
४. बैठकको	१८२
५. सभामा	१८२
६. बैठकको	१८२
७. सभामा	१८२
८. बैठकको	१८२
९. सभामा	१८२
१०. बैठकको	१८२
११. सभामा	१८२
१२. बैठकको	१८२
१३. सभामा	१८२
१४. बैठकको	१८२
१५. सभामा	१८२
१६. बैठकको	१८२
१७. सभामा	१८२
१८. बैठकको	१८२
१९. सभामा	१८२
२०. बैठकको	१८२

20660813

१. सभामा १८२
२. बैठकको १८२
३. सभामा १८२
४. बैठकको १८२
५. सभामा १८२
६. बैठकको १८२
७. सभामा १८२
८. बैठकको १८२
९. सभामा १८२
१०. बैठकको १८२
११. सभामा १८२
१२. बैठकको १८२
१३. सभामा १८२
१४. बैठकको १८२
१५. सभामा १८२
१६. बैठकको १८२
१७. सभामा १८२
१८. बैठकको १८२
१९. सभामा १८२
२०. बैठकको १८२

सन्दर्भ ग्रन्थ सूचि

- Grierson, George A. (ed.) 1909 *Linguistic Survey of India*. Vol. III, Part I, pp. 189-197, 254-272
- Sukla, Saligram 1940 *Bhojpuri Grammar*. Georgetown University, Washington.
- Gelb, I. J. 1962 *A Study of Writing*. University of Chicago Press.
- Lahuli, K. 1963 *Sambhot Byakaran*, Bhot Sahitya Prakashan Griha, Kelang Lahual, East Punjab.(Hindi)
- Angarupa Tailor, D. 1969 'Tamang Phonemic Summary'. In *Tibeto-Burman Phonemic summaries*, VII, p. 35, SIL and TU, Kathmandu.
- Mazaudon, M. 1971, Phonologie du Tamang: etude phonologie du dialecte Tamang du Risiangku. A PhD dissertation, France: SELAF
- Sangkriyan, Rahul 1972 Boi-dang-hin-kai-ngi-shaynjyor—kichhig-dai-jo, Sahitya Academy New Delhi.(Hindi)
- Ernest, W. Lee 1982 *The Gudschinsky Method: The Literacy Primers*. Summer Institute of Linguistics (SIL), Dallas Texas.
- Rahi, Iswor Chandra 1983 *Lekhan kalaa kaa itihaas* (History of writing system). Uttari Khanda Hindi Pratisthan. (Hindi.)
- Frolov, I.T. 1988 *Dictionary of Philosophy*. Masco (Hindi).
- Thonden, Losang 1991 *Modern Tibetan Language*. Library works and Archives, Dharmasala, India.
- Hepburn, J. and Tamang, Bimala 1992 *इय्हडमा खेप्प लोप्के* (Let's Learn to Read). Samdam B & S. (Tam)
- Tamang, P. R. 1992 'Tamang bhasa aalekhan kaaryashaalaako praarambhik pratibedan' (Preliminary Report on Tamang Writing Workshop). *Chharmendo*:2:11/12, pp. 5-10, Nepal Tamang Gedung, Kathmandu.(Nep.)
- Mazaudon, M. 1993 'Writing Tamang: A brief note on Alphabetization, Spelling and Transcription in Tamang.' *Shyomendo*, Kathmandu, July-Sep, 1993 .
- Shakya HemRaj 1994 *Nepal Lipi Sangraha*, Madandas Lumanti Prakashan, Kathmandu. (Nep.)
- Tamang, A. M. 1995 *An Introduction to Tamang Alphabet and Writing System*. Nepal Tamang Gedung, Kathmandu. (Nep.)
- Tamang, A. M. 1995 *तामाङ्ग ग्योत थेन यीग* (Tamang Language and

- script). (Nep.)
- Nepal Tamang Gedung and Plan Int'l 1996 *होइस्हेर गीक्छा*. Nepal Tamang Gedung, Kathmandu.
- Hannah, H.B. 1996 *A Grammar of the Tibetan Language*, Motlal Banarasidass Publishers Private Limited, Delhi.
- Nepal Tamang Gedung and Plan Int'l 1996 *होइस्हेर डीक्छा*. Nepal Tamang Gedung, Kathmandu.(Nep.)
- Kumar, Y. 1997 'Chhargyam (samsamayik): Tamang lipi bisesangka.' *Phyaphulla Ghedun* 4:4, Pakyong, Sikkim, India.(Nep.)
- O'Grady, William and Dobrovolsky, Michael (eds.) 1997 *Contemporary Linguistics: An Introduction*. St. Martin's Press, New York.
- Moktan, H.A. 1998 'Tamaang Bhaasaa-lipiko ekrupataa: eutaa Prasna-cinha.' *Chharyam* 6:6, pp. 15-19, Gantok, Sikkim, India. (Nep.)
- Sikkim Tamang Boudha Association 2000 *Tamang Tamyig for Class I*. Sikkim, Indian.(Tam)
- Tidung, K.M 2000 'Tamyig (tamang lipiko) Prayog (Implementation of Tamang Script).' *Phyaphulla* 18:1, pp. 29-32. Darjeeling, India.(Tam.)
- Tamang, P.R. 2000 *Tamba Kaiten*. Durga Bahadur Tamang Ismriti Pratisthan.
- Gurung, H. 2001 *Nepal Social Demography and Expressions*. New ERA, Ktamanu
- Ismarika 2002 'The First International Tamang Conference Kathmandu Declaration.' *Ismarika*, pp. 16-19, First International Conference, Nepal Tamang Gedung, Kathmandu.(Nep.)
- CBS 2003 *Statistical Year Book of Nepal, 2003*. Central Bureau of Statistics, Kathmandu.
- Noonan, M. 2003 *Recent Adoptions of the Devnagari script for the Tibeto-Burman Languages of Nepal*. University of Wisconsin- Milwaukee.
- Regmi, D.C. 2003 *Puralekhan Ra Abhilekha, Himalaya Book Centre, Kathmandu*.(Nep.)
- HMG, Non- 2004 *Status of Non-formal Education Program Fiscal*

formal Education Centre		Year 2059/2060. Sanothimi Bhaktapur
Sikkim Tamang Boudha Association	2004	a. <i>Tamyig Lopdeb Nhikcha</i> , Sikkim, India. (Tam)
	2004	b. <i>Tamyig Lopdeb Somcha</i> , Sikkim, India (Tam)
Tamang, A.M.	2005	'Taamayig taamaang lipiko bangsa khoja Vikaas ani prayog baare samchipta carcaa.' <i>Chhargyam</i> 13:13; 8-14, Gangtok Sikkim(Nep.)
Dass, Sarat Chandra	2005	<i>A Tibetan English Dictionary</i> , Motilal Banarasidass, Delhi.
Tamang, M. S.	2005	<i>Jikten Tam Chyoi</i> . Tamang Adhyayan Kendra, Kathmandu. (Nep.)
Sikkim Tamang Boudha Association	2008	<i>Tamyig Lopdeb Blichha</i> , Sikkim, India
	2010	<i>Tamang Textbook For Class VII</i> , Namchi, Sikkim (Tam.)
	2011	<i>Tamang Textbook For Class VII</i> , Namchi, Sikkim (Tam)
Tamang, A.M.	2011	<i>A Sketch Grammar of Tamang</i> , T.U. M.A. Dissertation.

॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

नेपाल तामाङ घेकुछ

राष्ट्रिय कार्यकारिणी समिति

॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ प्रमाण-पत्र

वाचः सुदिनः सखः हिनः

(श्री

सुरेन्द्र वसन्त

सुदिनः नमो भगवते वासुदेवाय ॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥
नमो भगवते वासुदेवाय ॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥
नमो भगवते वासुदेवाय ॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

तपाईंले, नेपाल तामाङ गेकुछले सन् २०१० अगष्ट ११ तारिख देखि १३ तारिखसम्म याम्बुमा सन्चालित

'तामचीग' तामाङ लिपि प्रशिक्षण-प्रशिक्षण तथा तामाङ भाषाको कक्षा-१ को पाठ्यपुस्तक शिक्षण सम्बन्धी प्रशिक्षण

मा सफलतापूर्वक भाग लिनु भएकोले स-धन्यवाद सहित यो प्रमाण-पत्र प्रदान गरिएको छ। थुजेछे ।

चयन ल्हे यान्दे-ला छेपा व्ली सन २०१० अगष्ट १३ कामरे (सुक्रवार)

धर्मप्रसाद तामाङ

अजितसर्जन तामाङ

प्रमुख प्रशिक्षक, तामाङ भाषा र लिपि

केन्द्रीय अध्यक्ष, नेपाल तामाङ घेकुछ

कृतिकार

अजितमान तामाङ

धर्म:- बौद्ध, पेशा-नोकरी, पत्रकारिता,
शिक्षा: स्नातक इतिहास, पोष्ट ग्राजुयट, बौद्ध अध्ययन,
स्नातकोत्तर बौद्ध अध्ययन, त्रि.वि.वि.,
स्नातकोत्तरसम्म भाषाविज्ञान त्रि.वि.वि.,
स्नातकोत्तर, मानवशास्त्र, दोस्रोवर्ष पाटन संयुक्त क्याम्पस।
भाषागत शीप: तामाङ-नेपाली, नेवारी(नेपालभाषा),
खस-नेपाली, हिन्दी-भारतीय, अंग्रेजी, डुकुछाप
दनुवारभाषा, वेसिक चाइनिज

राजेन्द्र थोकार

जन्म: २३ जस १९७८ जनवरी, चपुर, रौतहट जिल्ला
कार्यक्षेत्र : नेपाल भाषिक सर्भेक्षण, त्रिविवि, काठमाडौं
स्थायी ठेगाना: चन्द्रनिगाहपुर-१, रौतहट
शिक्षा: वि.ए. (राजनीतिशास्त्र तथा इतिहास, त्रिविवि)
एडभान्स इङ्लिस राइटिङ कोर्स (विश्वभाषा क्याम्पस, त्रिविवि)
वि.एड. (अंग्रेजी, संस्कृत वि.वि.), एम.ए. (भाषाविज्ञान,
त्रिविवि), एम.ए. (समाजशास्त्र/मानवशास्त्र)
भाषिक ज्ञान: तामाङ, अङ्ग्रेजी, खस-नेपाली, भारतीय-हिन्दी,
कोरियन भाषा, बाहिङ राई भाषा

सिजार तामाङ

पेशा: विद्यार्थी, लिङ्गः
स्थायी ठेगाना: लगनखेल, ललितपुर जिल्ला
शिक्षा : एम.ए., भाषाविज्ञान, त्रिविवि,
एम.ए. समाजशास्त्र/मानवशास्त्र, दोस्रोवर्ष पाटन क्याम्पस
भाषिक ज्ञान तामाङ-नेपाली, अङ्ग्रेजी, खस-नेपाली
हिमाली-भोटेभाषाको परिमा अनुसन्धानरत

ISBN: 978-9937-2-3566-2

9 789937 235662